

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TURİZM İŞLETMECİLİĞİ ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE UYGULANAN EKONOMİ
POLİTİKALARININ HİZMET SEKTÖRÜNE ETKİSİ:
2000-2014**

YÜKSEK LİSANS YETERLİK TEZİ

SİBEL TORUN

GAZİANTEP
MART 2017

T.C.
UNIVERSITY OF GAZİANTEP
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF TOURISM MANAGEMENT

**THE EFFECT OF ECONOMY POLICIES APPLIED
IN TURKEY SERVICE INDUSTRIES: 2000-2014**

MASTER'S OF THESIS

SİBEL TORUN

GAZİANTEP
MARCH 2017

T.C.
GAZİANTEPÜNİVERSİTESİ
SOSYALBİLİMLERENSTİTÜSÜ
TURİZM İŞLETMECİLİĞİ ANA BİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE UYGULANAN EKONOMİ POLİTİKALARININ HİZMET
SEKTÖRÜNE ETKİSİ: 2000-2014**

SİBEL TORUN

Tez Savunma Tarihi: 09.03.2017

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Zekiye ANTAKYALIOĞU

SBE Müdürü

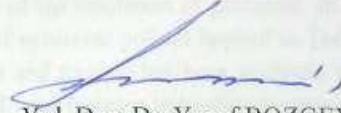
Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları sağladığımı onaylarım.

Yrd. Doç. Dr. Atınç OLCAY

Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımca (tarafımızca) okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Yusuf BOZGEYİK
Tez Danışmanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

İmzası

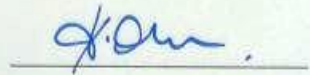
Prof.Doç.Dr. Selim ERDOĞAN

Yrd.Doç.Dr. Yusuf BOZGEYİK

Yrd.Doç.Dr. Atınç OLCAY

ABSTRACT**THE EFFECT OF ECONOMY POLICIES APPLIED IN TURKEY
SERVICE INDUSTRIES: 2000-2014**

TORUN, Sibel

M. A. Thesis, Department of Tourism Management

Supervisor: Assist. Prof. Dr. Yusuf BOZGEYİK

March 2017, 121 pages

It's observed that economic politics applied in Turkey and in the World influence GDP when studied. The sub sector of service sector has been also influenced directly by the economic politics applied. The portion of service sector in GDP showed increase continuously when it's considered properly in Turkish economy and generally in the global economy. Developed economy and applied economy politics were varied in years. As the results of these changes, while the portion of agriculture in sectors was decreased, there was not any important changes in industry; however the portion of service sector was increased. This increase was seen also in education, health and tourism sectors which are sub sectors of service. In order to increase the country's level of development spending in sub-sectors with the economic stability must be made more rigorous.

The development of the services sector and sub-sector in this study and recommendations were put forward economic impact of the resolution of problems. In the analysis of the time-series 2000-2014, the influence of economic politics applied in Turkey on service sector and its sub-sectors; education, health and tourism has been analysed with time-series method and it's been observed that especially the increase in tourism investments as well as direct and positive impact on GDP.

Keywords: The economy, the service sector, time series, economic policy

ÖZET

TÜRKİYE’DE UYGULANAN EKONOMİ POLİTİKALARININ HİZMET SEKTÖRÜNE ETKİSİ: 2000-2014

TORUN, Sibel

Yüksek Lisans Tezi, Turizm İşletmeciliği ABD

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Yusuf BOZGEYİK

Mart 2017, 121 sayfa

Türkiye’de ve dünyada uygulanan ekonomi politikaları incelendiğinde GSYH’yı etkilediği gözlemlenmiştir. Hizmet sektörünün alt sektörü de uygulanan ekonomi politikalarından doğrudan etkilenir. Özelde Türkiye ekonomisi genelde ise dünya ekonomisi incelendiğinde hizmet sektörünün GSYH’deki payı sürekli olarak artış göstermiştir. Gelişen ekonomi ile uygulanan ekonomi politikaları yıllar içerisinde değişiklik göstermiştir. Bu değişiklikler sonucunda tarım sektörünün GSYH içerisinde aldığı pay azalırken, sanayi sektörünün GSYH’deki payında önemli değişiklik olmamıştır. Ancak hizmet sektörünün aldığı pay artmıştır. Bu artış hizmet sektörünün alt sektörlerinden olan eğitim, sağlık ve turizm sektörlerinde de yaşanmıştır. Ülke gelişmişlik düzeyinin artması için ise ekonomik istikrar ile birlikte alt sektörlerle yapılan harcamalar daha titiz yapılmalıdır.

Bu çalışmada hizmet sektörünün ve alt sektörlerinin gelişimi, ekonomiye etkileri, sorunların çözümüne ait öneriler ortaya konulmuştur. Yapılan zaman serisi analizinde 2000-2014 dönemi Türkiye’de uygulanan ekonomi politikalarının hizmet sektörü ve hizmet sektörünün alt sektörlerinden olan eğitim, sağlık ve turizm sektörü üzerindeki etkisi zaman serisi yöntemi ile analiz edilmiş olup özellikle Turizm yatırımlarındaki artış GSYH üzerinde doğrudan ve pozitif etkisi olduğu gözlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Ekonomi, hizmet sektörü, zaman serisi, ekonomi politikası

ÖNSÖZ

İnsanoğlu var olduğu günden bugüne kadar geçen sürede yaşamını kolaylaştırmak için çeşitli çalışmalar yapmıştır. Bu süreç ise ilk olarak tarım sektörünü, arkasından doğan ihtiyaçlar ve gelişmeler de sanayi sektörünü meydana getirmiştir. Günümüze geldiğimizde ise artık bir ürünü üretmekten ziyade satışını gerçekleştirmek önem taşımaktadır. Bu da hizmetler sektörünü doğurmuştur. Ekonomi açısından incelendiğinde ise yapılan dış yatırımları ve ülke içindeki pazarı kontrol etmek için ekonomi politikaları uygulanmakta, uygulanan ekonomi politikaları ise sektörden sektöre ve dönemden döneme farklılıklar göstermektedir.

Bu tez, Türkiye’de uygulanan ekonomi politikalarının hizmetler sektörüne etkisini araştırarak, ülke ekonomisine katkısı olan hizmetler sektörünün bilimsel bir çalışmayla kanıtlanması için hazırlanmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında yardımlarıyla daima destek olan Sayın Yrd. Doç. Dr. Yusuf BOZGEYİK’e Gaziantep Üniversitesi Turizm ve Otelcilik Meslek Yüksek Okulu ğretim yesi ve ğretim Elemanı eğitimbilerimize, Öğr. Gör. Cengizhan KARACA’ya ve emekli Öğr. Gör. Ali BAYINDIR’a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Hayatta her zaman bana destek olan sevgili eşim Kemal TORUN’a yardımlarından dolayı teşekkür ederim.

Sibel TORUN
MART 2017

İÇİNDEKİLER

ABSTRACT.....	i
ÖZET.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
TABLoların LİSTESİ.....	vii
ŞEKİLLERİN LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR.....	xi
1. GİRİŞ.....	1
1.1. GİRİŞ.....	1
2. LİTERATÜR ÖZETLERİ.....	5
2.1. SEKTÖREL ANALİZ.....	5
2.1.1. Tarım Sektörü ve Kapsamı.....	6
2.1.2. Tarım Sektörünün Ekonomideki Yeri ve Önemi.....	7
2.1.3. Tarım Sektörünün Dönemler İtibariyle Gelişimi.....	8
2.1.3.1. 1980 Öncesi Tarım Sektörü ve Sektörel Gelişmeler.....	8
2.1.3.2. 1980 Sonrası Tarım Sektörü ve Sektörel Gelişmeler.....	9
2.2. SANAYİ SEKTÖRÜ VE KAPSAMI.....	10
2.2.1. Sanayi Sektörünün Ekonomideki Yeri ve Önemi.....	11
2.2.2. Sanayi Sektörünün Dönemler İtibariyle Gelişimi.....	11
2.2.2.1. 1980 Öncesi Sanayi Sektörü ve Sektörel Gelişmeler.....	12
2.2.2.2. 1980 Sonrası Sanayi Sektörü ve Sektörel Gelişmeler.....	13
2.3. TÜRKİYE'DEKİ HİZMET SEKTÖRÜNÜN GELİŞİMİ VE MEVCUT DURUMU.....	14
2.3.1. Hizmet Kavramı ve Tanımı.....	15
2.3.2. Hizmet Sektörünün Yapısı.....	16
2.3.3. Hizmet Sektörünün Temel Özellikleri.....	16
2.3.3.1. Dokunulmaz Olma.....	16
2.3.3.2. Heterojen Olma.....	17
2.3.3.3. Üretim ve Tüketimin Eş Zamanlı Olması.....	17
2.3.3.4. Dayanıksız Olma.....	18
2.3.3.5. Sahipsiz Olma.....	18

2.3.4. Hizmetin Türleri.....	19
2.3.5. Hizmetin Sınıflandırılması.....	19
2.3.6. Türkiye’de Hizmet Sektörünün Gelişimi ve Mevcut Durumu.....	21
2.3.6.1. Osmanlı Dönemi Hizmet Sektörü ve Hizmet Sektörünün Mevcut Durumu	22
2.3.6.1.1. Osmanlı Dönemi Ulaşım ve Haberleşme Hizmeti.....	22
2.3.6.1.2. Osmanlı Dönemi Sağlık Hizmeti.....	22
2.3.6.1.3. Osmanlı Dönemi Eğitim Hizmeti.....	23
2.3.6.1.4. Osmanlı Dönemi Finans Hizmeti.....	23
2.3.6.2. Cumhuriyet Dönemi Hizmet Sektörü ve Mevcut Durumu.....	24
2.3.6.2.1. Cumhuriyet Dönemi Ulaşım ve Haberleşme Hizmeti.....	24
2.3.6.2.2. Cumhuriyet Dönemi Sağlık Hizmeti.....	25
2.3.6.2.3. Cumhuriyet Dönemi Eğitim Hizmeti.....	26
2.3.6.2.4. Cumhuriyet Dönemi Finans Hizmeti.....	27
2.3.6.3. Cumhuriyet Dönemi Sonrası Hizmet Sektörü ve Hizmet Sektörünün Mevcut Durumu	28
2.4. TÜRKİYE’DE UYGULANAN EKONOMİ POLİTİKALARI VE HİZMET SEKTÖRÜNE ETKİLERİ.....	31
2.4.1. Ekonomi Politikasının Tanımı.....	31
2.4.2. Ekonomi Politikasının Amaçları.....	32
2.4.3. Ekonomi Politikasının Araçları.....	33
2.4.4. Türkiye’de Uygulanan Ekonomi Politikaları Ve Süreçleri.....	37
2.4.4.1. Türkiye’de 1923-1950 Yılları Arasında Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Gelişmeler.....	37
2.4.4.1.1. 1923-1929 Dışa Açık Ekonomi Dönemi.....	38
2.4.4.1.2. 1930-1939 Korumacı Devlet Dönemi.....	41
2.4.4.1.3. 1940-1945 Savaş Dönemi.....	43
2.4.4.1.4. 1946-1960 Ekonomi Politikaları.....	44
2.4.4.2. Türkiye’de 1960-1980 Yıllarında Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Gelişmeler.....	47
2.4.2.2.1. 1963-1967 I. Beş Yıllık Kalkınma Planı	48
2.4.2.2.2. 1968-1972 II. Beş Yıllık Kalkınma Planı.....	49
2.4.2.2.3. 1973-1977 III. Beş Yıllık Kalkınma Planı.....	49
2.4.4.3. Türkiye’de 1980-2000 Yıllarında Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Gelişmeler.....	51
2.4.2.3.1. 1980-1988 İhracata Dayalı Büyüme Dönemi.....	53
2.4.2.3.2. 1990-2000 Yılları Arasında Yaşanan Ekonomik Krizler.....	54
2.4.4.4. Türkiye’de 2000 Yılı ve Sonrası Uygulanan	

Ekonomi Politikaları ve Hizmet Sektörüne Etkileri.....	56
2.4.4.4.1. 2000-2005 Dönemi Ekonomi Politikaları ve Hizmet Sektörüne Etkileri.....	59
2.4.4.4.2. 2005-2010 Dönemi Ekonomi Politikaları ve Hizmet Sektörüne Etkileri.....	60
2.4.4.4.3. 2010 Sonrası Ekonomi Politikaları ve Hizmet Sektörüne Etkileri.....	62
3.MATERYAL VE YÖNTEM.....	67
3.1. MATERYAL.....	67
3.2. YÖNTEM.....	67
3.3. TÜRKİYE’DE UYGULANAN EKONOMİ POLİTİKALARININ HİZMET SEKTÖRÜNE VE ALT SEKTÖRLERİNE ETKİSİ (1980-2014)....	73
3.3.1. Türkiye Hizmet Alt Sektör Harcamalarının Ekonomik Büyümeye Etkisi ile İlgili Ampirik Çalışmalar	73
3.4. VERİ SETİ	75
3.5. BULGULAR VE DEĞERLENDİRME.....	75
3.5.1. Hizmet Gelirleri – Sağlık Hizmet Harcamaları.....	75
3.5.2. GSYH - Turizm Hizmet Yatırımları.....	78
3.5.3. Eğitim Harcamaları – Sağlık Harcamaları.....	81
4. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	84
KAYNAKÇA.....	88
EKLER DİZİNİ.....	97
ÖZGEÇMİŞ.....	122

TABLOLARIN LİSTESİ

Sayfa No

Tablo 2.1. Ana İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Tarım Sektörünün GSMH İçindeki Payları (Sabit Fiyatlarla %).....	9
Tablo 2.2. Sektörlerin Ana Faaliyet Kollarına Göre GSMH'deki %'lik Payı (Sabit Fiyata Göre).....	12
Tablo 2.3. Sektörlerin Ana Faaliyet Kollarına Göre GSYH'deki Büyüme Hızı(Sabit Fiyata Göre).....	13
Tablo 2.4. Hizmet Türleri.....	18
Tablo 2.5. J.I. Gershuny ve I.D. Miles' in Hizmet Sektörü Sınıflandırması.....	20
Tablo 2.6. H.L. Browning ve J. Singelmann' ın Hizmet Sektörü Sınıflandırması...	20
Tablo 2.7. M.A. Katouzian'ın Hizmet Sektörü Sınıflandırması.....	21
Tablo 2.8. Milli Gelirin Sektörel Dağılımı (%).....	24
Tablo 2.9. Bir Sağlık Personeline Düşen Hasta Sayısının Yıllara Göre Dağılımı (1930-1980).....	26
Tablo 2.10. İstihdamın Sektörel Dağılımı (%).....	28
Tablo 2.11. Ana Faaliyet Kollarına Göre Sabit Fiyatlarla Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (%).....	29
Tablo 2.12. Yurtdışındaki Yerleşik Kişilerin Türkiye'deki Doğrudan Yatırımlarının Sektörlere Göre Dağılımı (Milyon ABD Doları).....	30
Tablo 2.13. Maliye Politikasının Amaç ve Araçları.....	36
Tablo 2.14. 1923-1929 Yılları Arasında Uygulanan Ekonomi Politikalarını Yönlendiren Kanunların Kronolojik Listesi.....	39
Tablo 2.15. 1927-1929 Yılları Arasında Genel Bütçe Başlangıç Ödenekleri.....	40
Tablo 2.16. 1923-1929 Yılları Arasında Ana İktisadi Faaliyet Kollarına Göre GSMH (Sabit Fiyatlarla) ve Kişi Başına GSMH (Sabit Üretici Fiyatıyla) (Milyon TL).....	41

Tablo 2.17. 1929-1939 Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon \$).....	42
Tablo 2.18. 1930-1939 Yılları Arasında Ana İktisadi Faaliyet Kollarına Göre GSMH (Sabit Fiyatlarla) ve Kişi Başına GSMH (Sabit Üretici Fiyatıyla) (Milyon TL).....	43
Tablo 2.19. Seçilmiş Ürünlerin İstanbul ili için Perakende Fiyatları (Kilo Fiyatı)..	44
Tablo 2.20. 1940-1945 Yılları Arasında Sektörlerin GSMH içindeki Payı ve Kişi Başına GSMH (Sabit Üretici Fiyatıyla %)	44
Tablo 2.21. Para Sermayenin İç Kaynakları, 1946-1960 (Cari Fiyatlarla, Milyon TL).....	45
Tablo 2.22. Planlı Dönem Temel Ekonomik Göstergeler(Sabit Fiyatlarla).....	50
Tablo 2.23. 1980-2000 Dönemi Temel Ekonomik Göstergeler (%).....	54
Tablo 2.24. 2002-2014 Temel Ekonomik Göstergeler, Hizmet Sektörünün GSYH'daki Payı ve Büyüme oranı.....	58
Tablo 3.1. Hizmet Gelirleri ve Sağlık Harcamalarına ait ADF Birim Kök Test Sonuçları.....	75
Tablo 3.2. Hizmet Gelirleri ve Sağlık Harcamalarına ait VAR Modeline İlişkin Gecikme Uzunlukları.....	75
Tablo 3.3. Hizmet Gelirleri ve Sağlık Harcamalarına ait Toda-Yamamoto (1995) Nedensellik Test Sonuçları.....	76
Tablo 3.4. Hizmet Gelirleri ve Sağlık Harcamalarına ait Hacker – Hatemi (2006) Nedensellik Test Sonuçları.....	76
Tablo 3.5. GSYH ve Turizm Hizmet Yatırımlarına ait ADF Birim Kök Test Sonuçları.....	77
Tablo 3.6. GSYH ve Turizm Hizmet Yatırımlarına ait VAR Modeline İlişkin Gecikme Uzunlukları.....	78
Tablo 3.7. GSYH ve Turizm Hizmet Yatırımlarına ait Toda-Yamamoto (1995) Nedensellik Test Sonuçları.....	78
Tablo 3.8. GSYH ve Turizm Hizmet Yatırımlarına ait Hacker – Hatemi (2006) Nedensellik Test Sonuçları.....	79

Tablo 3.9. Eğitim Harcamaları ve Sağlık Harcamalarına ait ADF Birim Kök Test Sonuçları.....	80
Tablo 3.10. Eğitim Harcamaları ve Sağlık Harcamalarına ait VAR Modeline İlişkin Gecikme Uzunlukları.....	80
Tablo 3.11. Eğitim Harcamaları ve Sağlık Harcamalarına ait Toda-Yamamoto (1995) Nedensellik Test Sonuçları.....	81
Tablo 3.12. Hizmet Gelirleri ve Sağlık Harcamalarına ait Hacker – Hatemi (2006) Nedensellik Test Sonuçları.....	81

ŞEKİLLERİN LİSTESİ

Sayfa No

Şekil 2.1. 1946-1960 Dönemi Konsolide Bütçe ve Savunma, Eğitim ve Sağlık Harcamaları.....	46
Şekil 2.2. 1980-2000 Yılları Arasında Seçilmiş Dönemlere Ait İthalat/İhracat ve Sektörlerin GSMH'daki Payı (Sabit Fiyatlarla %).....	53
Şekil 2.3. 1980-2000 Yılları Arasında Hizmet Sektörüne Yapılan Sabit Yatırımlar (Kamu+Özel).....	56
Şekil 2.4. 2005-2010 Dönemi Sektörlerin Büyüme Hızları (%).....	62
Şekil 2.5. İstihdamın Sektörel Dağılımı.....	63
Şekil 2.6. 2015 Yılı Hizmet Sektörüne Yapılan Sabit Yatırımları (Cari Fiyatlarla).....	66

SEMBOLLER VE KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
APİ	Açık Piyasa İşlemleri
BBYKP	Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
BM	Birleşmiş Milletler
DB	Dünya Bankası
DP	Demokrat Parti
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
DYY	Doğrudan Yabancı Yatırımlar
FED	Amerika Birleşik Devletleri Merkez Bankası
GATS	Hizmet Ticareti Genel Anlaşması
GSMH	Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
IMF	Uluslararası Para Fonu
İİS	İthal İkameci Sanayileşme
İŞKUR	Türkiye İş Kurumu
M.Ö	Milattan Önce
MB	Merkez Bankası
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCMB	Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TCZB	Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası
TSKB	Türkiye Sınai Kalkınma Bankası
TÜBİTAK	Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
vd.	ve diğerleri

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. GİRİŞ

Türkiye'deki sektörler ve uygulanan ekonomi politikaları incelendiğinde tarım sektöründen sanayi sektörüne geçiş süreci kolay olmamıştır. Son yıllarda ise sektörler içerisindeki en yüksek payı hizmetler sektörü almaktadır. Osmanlı döneminden günümüze kadar birçok ekonomi politikaları uygulanmış ancak bu politikaların geri bildirim her zaman olumlu sonuç vermemiştir. Bu süreçler daha yakından incelendiğinde ise, Atatürk'ün uyguladığı ekonomi politikalarının Türkiye'yi uygarlık seviyesine ulaştırmaya yönelik olduğu görülmektedir. Fakat Osmanlı halkının geçimini tarımdan sağlaması ve okuma-yazma oranının çok düşük olması, Osmanlıdan kalan yönetimin yeni kurulacak olan hükümete uymaması, sanayi sektöründe yabancı sermayenin ağırlıkta olması ve yabancı sermaye sahiplerinin Osmanlı halkını ülkeyi terk etmekle tehdit etmeleri gibi sebepler kurulacak olan yeni devletin ekonomi yapısını zorlaştırmaktadır. Sonuç olarak, yeni bir devlet kurma çabaları pek çok zorlu süreçten geçmiştir. Bu süreçteki sorunların giderilmesi için 1923 yılında İzmir İktisat Kongresi düzenlenmiştir (Karataş, 1998:33-18). Bu kongre sonucunda Atatürk, bu dönemde ekonomiye fayda sağlayacak olan özel sermayenin ülkeye girmesine izin vermiştir. Ancak bu dönemde uluslararası sermaye yatırımı sınırlı düzeyde gerçekleşmektedir (Hiç, 1998:32-86). Yatırımların az olmasındaki en önemli sebep ise Türkiye'nin savaştan yeni çıkan ve henüz kurulma aşamasında olan bir ülke olmasıdır.

1923-1929 dönemine ait Türkiye ekonomisi incelendiğinde ise, ekonomisinin kalkınabilmesi için sanayi sektörünün gelişmiş olması gerekmektedir.

Bu sebeple 1913 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu 1927 yılında sanayi kuruluşlarının korunması ve yatırımların artması amacıyla genişletilmiştir (Coşkun, 2003:75).

Ancak Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan kuruluşlar incelendiğinde bu kuruluşların sanayi sektöründe yer alamayacak nitelikte oldukları görülmektedir. 1927 yılında kurulan ve sanayi niteliği taşıyan kuruluşlara bakıldığında sadece %32,5'inin sanayi niteliğine sahip olduğu görülmektedir (Başkaya, 2004:64-65). 1929 Büyük Buhran 'ın da etkisiyle sanayi sektörünün gelişmesi durmuştur. Ülke, devletçi ve planlı bir sanayileşme modeli gerçekleştirmeyi başarmıştır. 1930 tarihli İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor adlı çalışmalar, SSCB'nin teknik ve mali yardımı, yabancı uzmanların da raporları sayesinde 1934 yılında sanayide planlı döneme geçilmiştir (Soyak, 2003:172).

Sanayi sektöründen hizmet sektörüne geçiş süreci kolay olmamıştır ve farklı bir geçiş süreci yaşanmıştır. İlk olarak ürünlerin taşınmasını kolaylaştırmak ve sanayi sürecini hızlandırmak amacıyla ulaşım hizmetleri geliştirilmiştir. Buna bağlı olarak gelişen sanayi sektörüne insan gücü sağlamak için köyden şehre göç arttırılmış ve eğitim hizmeti geliştirilmiştir. Son olarak ise kitle üretimin artmasından dolayı bankacılık hizmetleri yaygınlaşmıştır. Bunun sonucunda da lüks mallara ve hizmetlere yapılan harcamaların payı artmıştır. Böylece hizmetin son evresini oluşturan otel, lokanta, tamir-bakım ve eğlence hizmeti gelişmiştir (Dura, 1990:55). Hizmet sektörünün gelişmesi ile yaşanan ekonomi değişimleri, üretim ve istihdam yapısını değiştirmekle birlikte tüketim yapısının değişmesini de beraberinde getirmiştir. Engel Kanununa göre, tüketicilerin gelirleri arttıkça gıda maddelerine yapılan harcamaların payı azalacak, lüks mallara ve hizmetlere yapılan harcamaların payı artacaktır. Böylece gelişmiş ülkelerde kişi başına düşen gelir arttıkça hizmetlere yapılan harcamalar da artmış olacaktır (Atik, 1996:42).

Türkiye ekonomisinin daha iyi hale gelebilmesi için geçmişten günümüze birçok ekonomi politikası uygulanmış ve uygulanan bu politikalarda bazı farklılıklar görülmüştür. Politikalardaki bu farklılıkların nedenleri arasında;

- i. Özel sektör desteğinin yok denilecek kadar az olması, Türkiye'nin savaştan yorgun çıkan Osmanlı Devleti'nden sağlam temellere oturmayan bir ekonomi devralmış olması ve Türkiye'ye Lozan anlaşması zoruyla uygulanan liberal ekonomi politikaları,

- ii. İthal ikameye dayalı sabit kur rejimi, fiyat denetimi, kamu kesiminin üretimde yer alması, özel kesimin değil kamu kesiminin ağırlıkta olduğu karma ekonomi politikası,
- iii. İhracata dayalı sanayileşme modeli, müdahaleli esnek kur rejimi, son dönemler de özel kesimi ön planda tutan üretim, kamu kesimine ait tesislerin özel kesime devredilmesi ve kamu kesiminin küçülmesine dayalı ekonomi politikası yer almaktadır (Eğilmez, 2012:1).

Son dönemlerde Türkiye ekonomisi üzerinde yapılan araştırmalar, hizmet ve sanayi sektöründe yatırım ve harcamaların artmasını sağlayarak üretim ve talebin artmasına yöneliktir. Bu nedenle hizmet sektöründe yer alan turizm sektörü, ekonomide aktif bir rol oynamaktadır (Çımat ve Bahar, 2003:4). Sanayi ve tarım sektörünün ülkeye sağladığı döviz girdisi ekonomi için yeterli olmamaktadır. Ancak turizm sektörü ise ülke ekonomisine önemli miktarda döviz girdisi sağlamaktadır.

Bu çalışma kapsamında, Osmanlı döneminden başlayarak Atatürk dönemi ve günümüze kadar Türkiye’de uygulanan ekonomi politikalarının sektörler üzerindeki etkisi incelenmiştir. Sektörlerin tarihsel gelişim süreci içerisinde nasıl şekillendikleri, yaşanan tarihsel gelişmeler anlatılmaya çalışılmış ve sektörler içerisinde günümüzde Gayri Safi Yurtiçi Hasıla’da önemli payı olan hizmet sektörü ele alınmış ve 2000-2014 yılları temel alınarak bu yıllar arasında yaşanan gelişmeler ile uygulanan politikalar incelenmiştir. Bu çalışmada, hizmet sektörünün milli gelire, gayri safi yurt içi hâsılaya, ödemeler dengesine, istihdama ve yatırıma olan olumlu etkileri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Hizmet sektörünün Türkiye ekonomisine sağladığı olumlu etkileri ortaya çıkarmak amacıyla hazırlanan yüksek lisans tezi dört aşamadan oluşmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümü olan Giriş’te, Osmanlı döneminden günümüze kadar olan süreçte ekonomide yaşanan önemli olaylar ele alınmış ve sektörlerin ekonomi üzerindeki etkisine değinilmiştir. Bu bölümde özellikle hizmet sektörünün günümüz ekonomisine olan önemli katkısı açıklanmıştır.

İkinci bölümde ise sektörel analiz yapılmıştır. Tarım, sanayi ve hizmet kavramlarının tanımı, özellikleri ve Osmanlı döneminden günümüze kadar olan süreçte meydana gelen değişimleri, ekonomiye olan etkileri açıklanmıştır. Türkiye’de uygulanan ekonomi politikalarının hizmet sektörüne olan etkilerine ve

dönemsel değişimlerin detaylı olarak açıklamalarına yer verilmiştir. Ayrıca ekonomi politikalarının tanımı yapılmıştır. Ekonominin Türkiye tarihindeki süreci anlatılarak günümüzde yaşanan değişimler anlatılmıştır.

Üçüncü bölümde zaman serisi analizi, zaman serisinde durağanlık ve birim kök testi kavramları açıklanarak çalışmaya ait gayri safi yurtiçi hâsıla ve hizmet sektörü verilerinin zamanlara göre dağılımı anlatılarak, Eviews programından yararlanılıp yorumlanmıştır.

Dördüncü bölüm ise sonuç kısmı olup, Türkiye’de uygulanan ekonomi politikalarının artıları ve eksileri tartışılmış, Eviews programından elde edilen veriler ışığında hizmet sektörüne ve hizmet sektörünün alt sektörlerine doğru uygulanabilecek ekonomi politikalarının etkinliği çalışılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM LİTERATÜR ÖZETLERİ

2.1. SEKTÖREL ANALİZ

İnsanoğlu dünyada var olduğundan bu yana yaşamını devam ettirmek amacıyla ihtiyacı olan ürün ve hizmeti elde etmek için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlerin geçmişten günümüze değişerek ve gelişerek devam ettiği bilinmektedir. İnsan yaşamının ekonomi tarihinde, çeşitli ölçütler ve birbirini takip eden dönemler mevcut olup, bu dönemler arasında devamlılık ve süreklilik esastır. Çünkü bir dönemin ekonomi sistemini anlayıp değerlendirebilmek ve yorum yapabilmek için önceki dönemin ekonomi sistemini bilmek gerekmektedir.

Ülke ekonomilerinin dönemler itibariyle değişim geçirmeleri var olan bir gerçektir. Dönemsel olarak ekonomiler arası geçmiş incelendiğinde, üç farklı değişim bulunmaktadır. Bunlardan ilki, M.Ö. 8. yüzyılda meydana gelen toplayıcılık ve avcılıkla hayatlarını devam ettirmek zorunda olan insan yaşamı tarım sektörü, ikincisi ise 18. yüzyılda başlayan ürün, hizmet üretiminde makine ve elektrik enerjisine ihtiyaç duyulması ve bu yöndeki çalışmalara ağırlık verilmesi sanayi sektörünü doğurmuş ve geliştirmiştir. 1980'ler temel alınarak, ekonomideki son gelişmeler bilginin daha fazla ön planda olduğuy, bilginin üretime dönüşmesine katkı sağlayan ve bilgi işlem teknolojisinin kullanıldığı dönemdir. (Özsağır, 2007:20). Bu dönem hizmet sektörünün el üstünde tutulmasını sağlamıştır. Günümüzde yaşanan teknolojik gelişmelerin etkisiyle ülke ekonomisine katkı sağlayan sektörler içerisinde en yüksek payı hizmet sektörü almaktadır.

Günümüz dünyasındaki işletmelere baktığımızda, ilk olarak işletmeler devamlılığını sürdürebilmek için dünyayı bir yatırım aracı olarak görmüşlerdir. Daha sonra ise teknolojinin gelişmesiyle birlikte teknolojik yenilikler işletmelerin işlerini hafifletmiş ve yeni yatırım kanalları açmıştır. İşletmelerin yeni yatırım kanalları ile

birlikte var olan harcamalarında artış gözlemlenmiştir, buna bağlı olarak artan maliyetleri azaltmak için başta müşteri hizmetleri, raporlama, sipariş takibi ve muhasebe gibi işleri başka ülkelerden tedarik etme eğilimi göstermişlerdir. Bu eğilimlerin sonucunda ise hizmet sektörü, ticareti bir sektör haline gelmiştir (Gövdere, 2009:54). Doğrudan yabancı yatırımlar incelendiğinde, bu yatırımların gelişmekte olan ülkelerde kaynak kullanımını ve teknolojik ilerlemeyi hızlandırarak ekonominin büyümesini güçlendirdiği kabul edilmektedir (Yılmaz, 2010:8).

Ülke ekonomileri incelendiğinde ekonominin temelini oluşturan üç sektörün bulunduğu görülmektedir. Bu sektörler; tarım, sanayi ve hizmet sektörleridir. Ülke ekonomisinde yaşanan gelişmeler, bu üç sektörü doğrudan etkilerken sektörlerin kendi aralarında yaşadığı değişimler ve ekonomiye sağladığı paylar ise birbirlerini doğrudan veya dolaylı yollarla etkilemektedir. Bu alandaki önemli unsurlardan bir diğeri ise yapılan yabancı yatırımların hangi sektörde daha fazla yoğunlaştığını doğru tespit edebilmektir.

Çalışmanın bu bölümünde; esas konuya bağlı kalarak, sektörlerdeki gelişim sürecini daha iyi anlamak için tarım sektörünün ve sanayi sektörünün kapsamı anlatılacaktır. Ayrıca sektörlerin ülke ekonomisi üzerindeki etkisine değinilecektir. 1980 yılı temel alınarak, öncesinde ve sonrasında yaşanan ekonomik sorunlar, sorunlar karşısında uygulanan ekonomi politikaları ele alınacaktır. Daha sonra da dönemsel olarak hizmet sektörüne doğru nasıl bir ilerleme yaşandığı incelenecektir.

2.1.1. Tarım Sektörü ve Kapsamı

Tarım sektörünün yıllardan beri hayati bir önem taşımasının iki temel nedeni bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, insanların hayati faaliyetlerini devam ettirebilmesi için gerekli olan beslenme ihtiyacını karşılaması, ikincisi ise ekonomik faaliyetleri sağlayacak kaynakların temin edilmesini sağlamasıdır. Başka bir deyişle tarım sektörünün ithalat ve ihracat yapılması için kaynak ve sektörel iş gücü için istihdam sağlanması, tarımın ekonomik bir sektör olmasını sağlamaktadır (Aydemir ve Pıçak, 2008:130).

Osmanlı döneminin yaşam koşulları, sosyal çalışmaları, kültürel boyutu ve ekonomi politikaları hakkında bilgi veren Tahrir Defterleri'ndeki kayıtlar incelendiğinde o dönemde var olan nüfusun %80-90'ının tarımsal ürünleri üretip bu sektörde çalışarak gelir elde ettikleri ve ekonomik faaliyetlerde buldukları

gözlemlenmektedir. Bu dönem yaklaşık olarak 15. yüzyılı kapsamaktadır. Ayrıca o dönemin yaşam koşulları tarım sektörünü destekler niteliktedir (Özçelik, 2000).

Tarım sektörü her zaman Türkiye için sosyal ve ekonomik yapı içinde önemli yer tutmaktadır. Türkiye'nin coğrafi konumuna bakıldığında zengin toprak rezervleri, sulanabilir arazi ve su kalitesinin yüksekliği, bölgesel coğrafya ve iklim özelliklerinin tarım yapısına tam uygun olması, Türkiye' de ürün çeşitliliğini oldukça geniş kılmaktadır. Buna rağmen, üretimin yapılamaması, teknolojik makinelerin eksiklikleri, çiftçi ve işletmeler tarafından uygulanan bilinçsiz tarım, suyun verimli kullanılmaması, ilaç ve gübre kullanımındaki hatalar; sektörel gelişmenin küçük ve orta boy işletme boyutlarında kalmasına neden olmaktadır. Bu da Türkiye'de tarım sektörünü olumsuz yönde etkilemektedir. Bu bağlamda Türkiye'de tarım sektörüne bakıldığında; tarım sektörünün girdi-çıkıtısında ve tarım ürünlerinin pazarlanmasında sıkıntılı süreçlerden geçilmiştir. Tarım sektörü, insanoğlunun acil gereksinimleri olan beslenme, giyinme gibi ihtiyaçlarını gidermiştir. Bu sebeple insanlığın ilk ekonomi faaliyeti olarak kabul edilmektedir ve insanoğlu yerleşik hayata geçerek uzun yıllar tarımsal faaliyetlerle uğraşmıştır.

2.1.2. Tarım Sektörünün Ekonomideki Yeri ve Önemi

Ekonomik gelişme sürecinin başlangıç noktası sayılan tarım sektörü, sanayileşmenin ilk aşamasında yatırımlara kaynak sağlama açısından önemli bir yapıya sahiptir. Tarım sektörü ile uğraşan kesimin gelir düzeyinin düşük olması, sermaye birikimini de olumsuz etkileyeceğinden dolayı tarım sektörü ile ilgilenen nüfus için zorunlu tasarruflar uygulanmıştır. Sermaye birikimini artırmaya yönelik zorunlu tasarrufların başında tarım sektöründen alınacak vergiler gelmektedir. Ancak tarım sektöründeki bölgesel farklılıklardan kaynaklanan gelir dağılımı dengesizlikleri bulunmaktadır. Bu dönemde sanayi sektöründeki gelişmeler, tarım sektöründe halkın toprak alımı yapması yerine nüfusun büyük kentlere göç etmesini sağlarken, tarım ile uğraşan insanları da sanayi sektörüne kaydırmıştır (Aydemir ve Pıçak, 2013:130-131).

Türkiye ekonomisinde 1980'li yıllara kadar önemini koruyan tarım sektörünün özellikle bu yıldan sonra uygulanan ekonomi politikaları ile sektördeki payı azalmıştır. Sanayi, inşaat ve hizmet sektöründeki gelişmeler, iş gücünü ve

ihracatı bu sektörlere kaydırmıştır. Bu durum tarım sektörünün GSYH içindeki payını azaltmıştır (Yalçınkaya ve Çılbant, 2006:102).

2.1.3. Tarım Sektörünün Dönemler İtibariyle Gelişimi

Osmanlı hükümetinde önemli bir yere sahip olan tarım sektörü, Cumhuriyet döneminde yerini sanayi sektörüne bırakmak zorunda kalmıştır. Tarım sektörü sanayi sektörüne kaynak sağlar nitelikte olduğu için sanayi sektörünü destekleyen bir sektör haline gelmiştir (Kıral ve Akder, 2000:1). Bu nedenle tarım sektörü her dönemde ekonomide önemli bir paya sahiptir.

Tarım sektörünün 1980 yılı temel alınarak, 1980 öncesi ve sonrasındaki ekonomi yapısı incelenmiştir. Sektörün Osmanlı dönemi, Cumhuriyet dönemi ve günümüzdeki durumu verilerle anlatılmıştır. Ayrıca GSYH' deki payı ve sektörel olarak yıllara göre büyüme hızı incelenmiştir.

2.1.3.1. 1980 Öncesi Tarım Sektörü ve Sektörel Gelişmeler

İnsanoğlu yaşamı boyunca tarım ile uğraşmıştır. Bu uğraşları sonucunda farklı tarım dönemleri yaşanmıştır. Bu dönemlerde insanlar, ilk zamanlarda yaşamlarını doğadan sağladığı ürünleri yiyerek devam ettirmiş ve nüfus artışına bağlı olarak kaynak yetersizliğinin yaşanması sonucunda başka bölgelere göç etmişlerdir. Bu dönem, toplayıcılık dönemidir. İnsanların başka bölgelere göç etmesinin sonucunda avcılık ve balıkçılık dönemleri başlamıştır. Bu dönemde insanlar yaşamlarını sürdürmek için ilkel aletler yaparak avlanmışlardır. İnsanoğlu ilkel ziraat döneminde ise toprağa ekin ekerek tarımsal faaliyetlerle ilk kez uğraşmıştır (Direk, 2010:18). İlerleyen dönemlerde insanlar toprağa farklı ürün ekerek bunları daha sonra kullanmak üzere depolamışlardır. Bu dönem ise geçim tarım dönemidir. Ayrıca bu dönemde takas yoluyla ilkel ekonomi başlamıştır. Bu dönemleri takip eden diğer iki dönem ise uzmanlaşmış tarım ve modern tarım dönemleridir. Bu dönemde tarım konusunda insanlar uzmanlaşmışlardır ve bu dönemdeki ekonomi faaliyetlerinin büyük kısmını tarım oluşturmaktadır.

Tablo 2.1. Ana İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Tarım Sektörünün GSMH İçindeki Payları (Sabit Fiyatlarla %)

YILLAR	TARIM
1923	43,1
1930	46,8
1940	44,8
1950	40,9
1960	37,5
1970	30,7
1980	24,2

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2011, s. 732.

Cumhuriyetin ilk yıllarında daha çok milli ekonomiye önem verildiği için GSMH rakamları kaynak olarak alınmıştır. Sektörlerin yıllar içerisindeki GSMH rakamları incelendiğinde; 1930 yılı, GSMH açısından tarım sektörünün en yüksek oranlarını görmüştür. Uygulanan tarım politikaları ve teşvik paketleri, tarım sektörünü bu dönemde canlandırmıştır. Tarım sektörünün en fazla paya sahip olmasındaki etken ise dış borcu kapatmak için bu sektöre yatırımların artması ve olumlu sonuçların alınmasıdır. 1940'dan sonra ise tarım sektörünün payı giderek azalmıştır. Ancak hizmetler sektörü ise sürekli artış sağlamıştır.

1940 yılından sonra GSMH'da tarım sektörünün payının azalmasının nedeni; II. Dünya Savaşı'nın olumsuz etkileri sonucunda tarımsal ürünlerde yaşanan kıtlık ve ürün fiyatının sürekli artış göstermesidir. Bu nedenle ülkeler tarım ürünlerinin fiyatını düşürmeye yönelik çalışmalar yapmışlardır. 1945 yılında Türkiye'de Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu çıkartılarak toprağı bulunmayan çiftçilerin toprak sahibi yapılması, böylelikle tarım ürünlerinde ekili alanın artırılması ve ürünlerin fiyatlarının düşürülmesi hedeflenmiştir. Ancak 1950'li yıllara gelindiğinde köyden şehre göçün ve okuma oranının artmasına, artan kentleşmeye ve sanayi sektörünün gelişmesine rağmen tarımda istenilen başarı elde edilememiştir. 1960'lı yıllara gelindiğinde ise kalkınma planlarıyla tarım politikaları desteklenmiştir (Yavuz, 2005:46).

2.1.3.2. 1980 Sonrası Tarım Sektörü ve Sektörel Gelişmeler

1980'li yıllara kadar Türkiye ekonomisi tarım ürünlerine bağlı kalmıştır. Ancak 1980'li yıllardan sonra dünya ekonomisinde uygulanan politikalar ülkelerin ekonomi yapısını değiştirmiş ve ülkelere, gelişmiş ekonomileri takip etme

zorunluluğu hissettirmiştir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin sanayi ve hizmet sektöründeki hızlı değişimleri diğer ülkeleri de etkilemiştir. Bunun sonucunda ise tarım sektörü gerilemiştir. Bu gerileme tarım sektörünün GSYH, istihdam ve ihracat gibi önemli ekonomi kalemlerine de yansımıştır. Ancak bu durum, tarım sektörünün ekonomi üzerindeki etkisinin yok olduğu anlamına gelmemektedir (Yalçınkaya, Yalçınkaya ve Çılbant, 2006:102). 1980'den önce Türkiye ekonomisini girmiş olduğu istikrarsızlıktan kurtarabilmek için 24 Ocak 1980 İstikrar Tedbirleri Kararları alınmış ve bu kararlardan tarım sektörü de büyük ölçüde etkilenmiştir. Gübre fiyatı artmış, kredi kullanım koşulları ağırlaştırılmış ve dış ticarete korumacılık azaltılmıştır. 2000'li yıllara kadar olan süreçte devlete ait tarım kurumları özelleştirilmiştir. Ancak tarım sektörü üzerindeki bu çalışmalar, hayal edildiği gibi olumlu sonuçlar doğurmamıştır.

Türkiye 1990'dan sonra tarım faaliyetlerini Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Avrupa Birliği (AB), Dünya Bankası (DB) gibi kuruluşlara bağlı kalarak yürütmüştür. Bu çalışmalar doğrultusunda 2000'li yıllara gelindiğinde tarımsal politikaların nasıl yürütülmesi gerektiğine ilişkin IMF ile anlaşmalar imzalanmıştır. Bu anlaşmalar doğrultusunda DB' nin önerisi ile küçük üreticiye destek verilmesi, önemli tarım ürünlerinin fiyatlarında düzenlemelerin yapılması ve devlet alımlarının kaldırılması, TSKB' nin ve TCZB' nin tekrar yapılandırılması, kamu kuruluşlarının özelleştirilmesi gibi önemli kararlar alınmıştır (Günaydın, 2006:21). Tüm bu çalışmalara rağmen tarımın GSYH'deki payı 2000 yılında %12,2 iken 2004 yılında %10,7'ye, 2010 yılında ise %9,4'e kadar gerilemiştir. 2014'te ise tarımın sektörel payı %8,8'e gerilerken büyüme hızı ise %-2,1 olarak sonuçlanmıştır.

2.2. SANAYİ SEKTÖRÜ VE KAPSAMI

Sektörler birbirlerinden beslendikleri için sanayi sektöründe meydana gelen değişimler ve gelişmeler, tarım ve hizmetler sektörlerini de olumlu yönde etkilemektedir. Özellikle sanayi sektöründe olan gelişmeler diğer sektörleri doğrudan etkilemektedir. Örneğin tarım sektörü; üretimin artmasını sağlayan tarım makineleri, sanayi sektörünün gelişmesi ile gelişecek ve ekonomideki payını arttıracaktır. Hizmet sektöründe ise bankacılık sektörünün gelişmesindeki en etkin rolü yine sanayi sektörü üstlenmektedir. Hem hizmetler sektöründe hem de tarım sektöründe yaşanan

büyüme, büyük oranda sanayi sektöründeki büyümeden kaynaklanmaktadır (Arısoy, 2008:3).

Günümüzde ekonomideki refah düzeyini artıran önemli etkenlerden birinin teknolojik gelişmeler olduğu yapılan çalışmalarda gösterilmiştir. Teknolojik gelişmelerin tarım sektöründeki üretime uygulanmasını mümkün kılan şey ise sanayi sektörüdür. Teknolojik gelişmeler tarım ve hizmet sektörlerinde de uygulanmaktadır. Ancak öncelikli uygulama alanı sınırları zorlayan sanayi sektörüdür. Türkiye gelecekte yüksek sürdürülebilir ekonomi için sanayi sektörüne önem vermeli ve gelişmesi için uygulanabilir politikalar geliştirmelidir. Bu durumda teknolojinin desteklenmesiyle sanayi sektörü gelişecektir (Terzi ve Oltulular, 2004:221). Sanayi sektörü, geniş yelpazesi sayesinde ülke ekonomisinde önemli bir konuma sahiptir. Sanayi sektöründeki gelişmeler, kendisinden beslenen diğer sektörleri de olumlu yönde etkileyecektir.

2.2.1. Sanayi Sektörünün Ekonomideki Yeri ve Önemi

Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllardan itibaren Türkiye'de sanayileşme, devlet politikası olarak kabul edilmiştir. İstenilen tam bağımsız ülke için ekonominin güçlü temellere dayanması gerekmektedir. Savaştan yeni çıkan Türkiye için ilk yıllarda sanayileşme çabaları, daha çok devlet destekli olmuştur ve kanunlarla desteklenmiştir. 1960'lı yıllardan sonra sanayileşmede farklı bir bakış açısı yaşanmıştır. Ancak bu durum, kaynak kıtlığı nedeniyle uzun sürmemiştir. 1980'li yıllara gelindiğinde ise Türkiye'de dışa açılma ve yeniden yapılandırma politikaları düzenlenmiştir. Daha önce dışa kapalı olan sanayinin yerini ihracata dayalı dışa dönük büyüme politikaları almıştır (Mercan ve Peker, 2013:201).

2.2.2. Sanayi Sektörünün Dönemler İtibariyle Gelişimi

Devletçilik, Türkiye'de yoğun olarak sanayi sektöründe uygulanmış ve bu durum uzun yıllar devam etmiştir. 1960 yıllarında uygulanan kalkınma planlarının özellikle I. ve II. Beş Yıllık Kalkınma Planları işletme sahiplerini destelemeye yöneliktir. 1963-1977 Planlı Döneme Geçişte ise sanayi sektörü hız kazanmıştır. Tarıma ve tekstile dayalı sanayi kollarında önemli gelişmeler olmuş ve tarım ile sanayi, ülke ihracatında aktif rol oynamıştır. Ayrıca ihracattaki artışına bağlı olarak milli gelirdeki önemi de artmıştır. Dönemler itibariyle farklı sanayi politikaları

uygulanmıştır. Türkiye ise geliştirerek ve iyileştirerek sanayi sektörünü öne çıkartan politikayı benimsemiştir. 1980 sonrasında ise ihracata dayalı sanayi politikaları benimsenmiştir. 2000’li yıllara gelindiğinde Türkiye, AB uyum süreci ve ülkeler arası rekabet nedeniyle yeni sanayi politikası geliştirmiştir. Geliştirilen bu sanayi politikası, 2007 yılında Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı ile birlikte hazırlanan 2011-2014 dönemi için Sanayi Strateji Belgesi üzerinde somutlaştırılmıştır (İyidoğan, 2012:29). Yapılan bu çalışmalar sonucunda; Türk sanayisinin geliştirilerek dünya sanayisiyle rekabet etmesi, iş gücünün artırılması ve ülke ekonomisinin güçlendirilmesi hedeflenmiştir.

Sanayi sektörü, 1980 yılı temel alınarak, 1980 öncesinin ve sonrasında ekonomik gelişmeleri incelenmiştir.

2.2.2.1. 1980 Öncesi Sanayi Sektörü ve Sektörel Gelişmeler

1980 yılı öncesinde, sanayi sektöründe dışa kapalı ve ithal ikameci bir sanayi politikası izlenmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında sanayi sektörü ile ilgili en önemli kararlar İzmir İktisat Kongresi’nde alınmıştır. Bu kararlar içerisinde Sanayi Bankasının kurulması ile Teşvik Yasasının çıkartılması yer almaktadır.

Türkiye bu dönemde, en kapsamlı sanayi stratejilerini geliştirmeyi amaçlamıştır. 1980 yılı öncesi yapılan en önemli çalışmalardan biri 1963 yılında yapılan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının uygulanmasıdır. Kalkınma Planı ile sanayinin büyümesine bağlı ekonomi büyümesi hedeflenmiştir. Türkiye ekonomisinde 1980 yılı kırılma noktası olduğu için, bu yıl temel olarak alınmıştır. Bu sürecin bir diğer önemli özelliği; 1980 öncesi dönemde “seçici sanayileşme” politikalarının yerini giderek sektörler, özel, kamu ve yabancı yatırımcılar arasında fark gözetmeyen “yansız sanayileşme” politikalarına bırakmış olmasıdır (Karluk, 1999:219).

Tablo 2.2. Sektörlerin Ana Faaliyet Kollarına Göre GSMH’deki %’lik Payı (Sabit Fiyata Göre)

YILLAR	TARIM	SANAYİ	HİZMET
1923	43,1	10,6	46,3
1930	46,8	10,0	43,2
1940	44,8	14,6	40,6
1950	40,9	13,1	45,9
1960	37,5	15,7	46,8
1970	30,7	17,5	51,7
1980	24,2	20,5	55,4

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2011, 2016, s.732.

Cumhuriyet döneminden 1980 yılına kadar geçen süreçte sanayi sektörü sadece 1930 yılında %10'a gerilemiştir. 1980 yılına kadar olan dönemlerde istikrarlı olarak artış göstermiştir. Cumhuriyet'in ilanından 1980 yılına kadar geçen süreçte "İthal İkame" sanayi politikası uygulanmıştır. İthal İkameci Sanayileşme politikası ile daha önce ülke dışından alınan malların ülke içinde üretilmesi amaçlanmıştır. En önemli amaç ülkenin hızla sanayileşmesini sağlamaktır.

Ülkelerin gelişmişlik seviyesinin sanayileşme dereceleriyle ölçüldüğünü göz önüne alırsak, Türkiye'nin sanayi politikası olarak İİS'yi kabul etmesi doğru bir karardır. 1960 sonrası uygulanan Planlı Kalkınma Döneminde, İİS uygulanarak dayanıklı tüketim mallarının ülke içerisinde üretilmesi planlanmıştır. 1980'e kadar olan bu dönem, Türkiye için sanayileşmeyi öğrenme süreci olmuştur (Kepenek, 2012:392).

2.2.2.2. 1980 Sonrası Sanayi Sektörü ve Sektörel Gelişmeler

1980 öncesi dönem incelendiğinde sanayi sektörünün üzerinde, devlet politikalarının etkisi görülmektedir. 1980 sonrasında ise, devletin sanayi sektörünü geliştirme politikaları üzerindeki etkisi gerilemiştir. Devletin sektör üzerindeki rolünü özel işletmeler üstlenmiştir (Şenses ve Taymaz, 2003:2).

Tablo 2.3. Sektörlerin Ana Faaliyet Kollarına Göre GSYH'deki Büyüme Hızı(Sabit Fiyata Göre)

YILLAR	TARIM	SANAYİ	HİZMET
1980	1,3	-3,6	-3,6
1990	7,0	9,3	9,9
2000	7,1	6,2	6,6
2001	-7,9	-9,0	-1,0
2002	8,8	4,7	4,7
2003	-2,0	7,7	4,1
2004	2,8	11,6	9,8
2005	7,2	8,8	8,6
2006	1,4	10,2	7,1
2007	-6,7	5,8	6,4
2008	4,3	-1,3	2,3
2009	3,6	-8,6	-1,8
2010	2,4	13,9	7,6
2011	6,1	10,0	8,8
2012	3,1	1,6	2,5
2013	3,5	4,1	5,5
2014	-2,1	3,5	4,3
2015	7,6	3,3	4,8

Kaynak: TÜİK, 2016

24 Ocak 1980 kararları ile ihracata dayalı sanayi politikası benimsenmiştir. Böylece Türkiye ekonomisi dışa açılacak ve rekabet gücü artacaktır. Burada amaç, ekonominin büyümesini sağlamaktır. Özel işletmeler bu kararlara uyum sağlayamadığı için imalat sanayisinde özel sektörün katkısı bu dönemde azalmıştır.

1980-1990 yılları arasında uygulanan sanayileşme politikaları büyüme sağlamıştır. Ancak rakamsal verilerde görüldüğü üzere bu büyüme, istikrarsız olarak dağılım göstermektedir. 1980-1990 tarihleri arasında sanayi sektörünün büyüme hızı %3,6 ile %9,3 arasında dalgalanma göstermektedir. 2001 krizinde ise büyüme hızları üç sektörde de negatif yöndedir. Sanayi sektöründeki istikrarsız büyüme oranları diğer sektörleri de etkilemektedir. 2001'den sonraki dönemler incelendiğinde sanayi sektörü, en yüksek büyüme hızını 2004-2006-2010-2011 yıllarında yaşamıştır. Büyümenin yüksek olduğu yıllarda, hizmet sektörü de en yüksek büyüme rakamlarına ulaşmıştır. Sanayi sektöründe uygulanan doğru ekonomi politikaları diğer sektörleri de olumlu yönde etkilemiştir.

2.3. TÜRKİYE'DEKİ HİZMET SEKTÖRÜNÜN GELİŞİMİ VE MEVCUT DURUMU

Hizmet sektörünün zaman içerisinde tanımı ve yapısı hakkında farklı düşünceler savunulmuştur. Savunulan bu düşünceler ise dönemseller olarak hızla değişmiştir. 1930'lu yıllarda, önce A. Smith ve K. Marx hizmet sektörünü verimli olmayan bir sektör olarak tanımlamıştır. Bu sektörün incelenmesindeki yetersizlikten dolayı A. Smith ve K. Marx'ın düşünceleri uzun yıllar savunulmuştur. Daha sonra yapılan araştırmalarda gelişmenin ilk dönemi olarak tarım sektörü kabul edilmektedir. Sonraki süreç ise, gelişmeye bağlı olarak imalat sanayinin gelişeceği, son olarak da lider sektör hizmetinin gelişeceği yönündedir.

Türkiye ekonomisi dönemseller olarak incelendiğinde Osmanlı döneminde tarım sektörünün hâkim olduğu görülürken, Cumhuriyet döneminde ise sanayi sektörünün, günümüze gelindiğinde de ülke ekonomisinde hizmet sektörünün hâkim olduğu görülmektedir. Sanayi sektöründe yaşanan hızlı değişimler, tüm dünya ekonomisini etkilediği gibi Türkiye ekonomisini de etkilemiştir. Yaşanan değişimler incelendiğinde satın alma eylemini gerçekleştiren bireylerin ya da şirketlerin, ürünün satış sonrası hizmetine de önem verdikleri görülmektedir. Bu davranış yeni iş kolları doğurmakla birlikte ülke ekonomilerine de önemli bir katkı sağlamıştır.

Gelişmiş ülkelerde ve gelişmekte olan ülkelerde hizmet sektörünün ekonomiye katkısı büyüktür. Hizmet sektörünün gelişmesiyle birlikte yeni iş kolları ortaya çıkmıştır. Bu durum ise istihdamı olumlu etkileyerek işsizlik oranını düşmesine katkı sağlamıştır. Hizmet sektörünün lider sektör haline gelmesindeki en büyük etken ise imalat sanayinin giderek hizmet işletmelerine bağlı hale gelmesidir. Ürünü satın alan müşterinin temel ihtiyaçlarının yanında hizmet beklentisi içerisinde de girmesi bu bağlılığı artırmaktadır. Bu beklentilerin içerisinde; ürünün tüketiciye ulaşma süresi, işletmeler arası rekabet üstünlükleri, satış sonrası verilen hizmetler yer almaktadır. Ekonominin güçlenmesi için işletmeler bu etkileri göz ardı etmemelidir.

Ekonominin gelişmesinde hizmet sektörünün katkısı büyüktür ve bu katkı göz ardı edilmemelidir. Bu sektörde yer alan alt sektörler ise birbirlerinden doğrudan etkilenmektedir. Örneğin; iyi bir turizm hizmeti vermek isteniliyorsa öncelikle iyi bir ulaşım hizmeti verilmelidir. Çünkü turizm hizmetini satın almak isteyen tüketici, ulaşımın kötü olması ve kısa sürede gidilecek yolun uzun sürede gidilmesi sonucunda turizm hizmetini de almaktan vazgeçecektir. Bu sebeple yeni ekonomi politikaları oluşturularak daha iyi hizmet vermek amaçlanmıştır. Bu durumun farkında olan ülkeler 1947 yılında Hizmet Ticaret Antlaşması'nı (GATS) imzalamışlardır. Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) kurucu üyesi olan Türkiye bu antlaşmayı 25 Şubat 1995'te TBMM'de imzalamıştır.

Çalışmanın bu kısmında hizmet sektörünü daha iyi anlatmak için tanımsal ifadelerden yararlanılarak hizmet kavramı, tanımı, özellikleri, türleri, sınıflandırılması ve geçmişten günümüze kadar olan süreçte hizmet sektöründe yaşanan değişimler konularının üzerinde durulacaktır.

2.3.1. Hizmet Kavramı ve Tanımı

Ekonomi politikalarının gelişim sürecinde, hizmet sektörün gösterdiği eğilimler birçok araştırmacı tarafından incelenmiştir. Özellikle hizmet sektöründeki hızlı değişim bu araştırmaları daha da artırmıştır. Fakat bu araştırmalarda hizmetin kapsamı, tanımı, sınıflandırılması ve özellikleri gibi konularda görüş ayrılıklarının yaşandığı görülmektedir.

Hizmet kavramı; elle tutulan, gözle görülen fiziksel ürüne bağlı olarak veya olmayarak alıcının gereksinimini, ihtiyacını karşılayan bir yararadır. Bu yarar, fiziksel

bir mala bağı olarak veya olmayarak gerçekleşebilmektedir. Hizmet sektörü ise sanayi ve tarım sektörü dışında kalan sektördür (Kepenek, 2012:411).

Araştırmalar hizmeti dört aşamada tanımlamaktadır. Birinci aşamadaki tanımlama A.Smith tarafından yapılmıştır. A.Smith tutulabilir ürünlerin üretimi dışındaki faaliyetleri hizmet olarak tanımlamıştır. İkinci aşamada sektörel sınıflandırma yapılarak hizmet tanımlanmıştır, burada hizmetin ne olduğundan ziyade ne olmadığına değinilmiştir. Üçüncü aşamada ise hizmetin mallar üzerinde yaptığı etkiler yorumlanarak hizmet kavramı tanımlanmıştır. Dördüncü aşamada da hizmet soyut kavram olarak yorumlanmıştır.

2.3.2. Hizmet Sektörünün Yapısı

Hizmet sektörünün yapı olarak özel kurumlar içerisinde görülmesine rağmen devlet kurumlarını da bu sektör içerisinde görmek mümkündür. Hizmet sektörü daha çok hizmetin verildiği anı esas almaktadır. Yani hizmetin verilmesiyle tüketilmesi aynı anda gerçekleşir, aynı zamanda hizmet gerçekleşirken üretilir. Örneğin, temizlik hizmeti veren kişi ya da kuruluşlar, bu hizmeti verirken hem üretimi hem de tüketimi aynı anda yapmış olurlar. Hizmeti satın alan birey anlık olarak ona sahip olduğunu hisseder. Örneğin, şehirlerarası yapılan bir yolculukta satın alınan bir bilet sayesinde oturan koltuğun geçici olarak sahibi olunur. Çünkü verilen hizmetin hepsi daha sonra başkalarına da verilecektir. Hizmet, yapısı gereği tüketicide farklı tatmin olma duyguları yaratır. Bu durum, hizmeti satın alan kişinin psikolojisine göre değişmektedir.

2.3.3. Hizmet Sektörünün Temel Özellikleri

Hizmetin tanımında olduğu gibi araştırmacılar, hizmetin özelliklerinde de fikir ayrılıkları yaşamışlardır. Ancak hizmetin soyut olması, üretimin ve tüketimin eş zamanlı olması, dayanıksız olma vb. özelliklerde ise ortak görüşe sahiptirler.

2.3.3.1. Dokunulmaz Olma

Hizmetin taşınamaması, elle tutulamaması, paketlenememesi dokunulmaz olma özelliğinden kaynaklanmaktadır. Hizmeti somutlaştırmanın üç temel yolu vardır (Assael; 1993:368). Bunlar:

- i. Hizmeti somut araçlarla kullanmak, Örneğin; bankalardan alınan kredi hizmetini somutlaştırmak için bankaların kredi kartı kullanması müşteriye

somut hizmet alma hissiyatı yaşatacaktır.

- ii. Hizmeti somutlaştırmak için reklamların kullanılması, tüketicinin zihnindeki soyut hizmeti gözle görülebilir alana taşıyarak somutlaştırır.
- iii. Hizmeti sunan kişileri popüler insanlardan seçerek sunum yapma. Örneğin; avukatlık hizmeti veren bir büronun çok ünlü bir avukatı sunumda kullanması, kişiye bilinirlik hissi verecektir. Böylece soyut olan hizmet tüketicinin zihninde somutlaşacaktır.

2.3.3.2. Heterojen Olma

Hizmet ürünlerinin üretiminde ve sunumunda bir standartlaşma sağlanmasına rağmen, hizmeti satın alan tüketicide hizmetin içeriği hakkında farklı hissiyatlar oluşabilir. Bu durum hizmeti sunan kişiye, sunulan ve satın almayı gerçekleştiren tüketicie, zaman ve mekâna göre değişebilir ve bu şekilde, hizmetin standartlaşması daha zor olabilir. Çünkü bu durum, satışı gerçekleştiren kişi ile tüketici arasındaki etkileşime de bağlıdır. Bu sebeple aynı kişilerin sunduğu ürünlerin tatmin olma derecesi tüketiciden tüketicie farklılık gösterir (Palmer, 1997). Örneğin masaj hizmeti veren bir salonda verilen hizmet, masajı yapan kişiden kişiye farklılıklar göstereceği gibi hizmeti satın alan kişiden kişiye göre de farklılık gösterecektir. Hizmet işletmeleri, insan veya teknik donanım temellerine göre farklılık göstermektedir. Bazı hizmetlerin üretiminde, diğerlerine göre insan faktörü daha önemli rol oynamaktadır. Hizmet işletmeleri yoğun emekli bir sektör olduğu için standart ürün (hizmet) üretme şansı çok azdır (Uygur, 2007:41).

2.3.3.3. Üretim ve Tüketimin Eş Zamanlı Olması

Hizmet ürünleri, fiziksel ürünlerden farklıdır. Fiziksel ürünlerde üretim, önce gerçekleşir ürün daha sonra satılmak üzere saklanabilir ve satış sonrasında tüketim gerçekleşir. Ancak hizmet ürünlerinde önce tüketici tarafından satın alma eylemi gerçekleşir. Daha sonra da hizmet sunulur ve tüketim eş zamanlı olarak gerçekleşir. Hizmeti alan kişinin ve hizmeti veren kişinin aynı anda, aynı zamanda, bir arada bulunması gerekmektedir. Örneğin saç kestirmek isteyen bir birey kuaförde saçını kesecek olan kişiyle aynı yerde ve aynı zamanda bir araya gelmelidir. Yoksa hizmet işlemi gerçekleşemeyecektir.

2.3.3.4. Dayanısız Olma

Hizmeti diğer ürünlerden ayıran en temel özellik, fiziksel bir yapısının

olmamasından dolayı stoklanamaz olmasıdır. Hizmet, genel olarak anında tüketime dayalıdır. Diğer ürünler gibi uzun bir süre saklanıp daha sonra kullanmak için stoklanamaz bu sebeple envanteri olarak tutulamaz. Örneğin; yolcu taşıması yapan uçak veya otobüste, boş kalan koltuklar daha sonra kullanılmak üzere saklanamaz. Hizmet, gününde ve saatinde verilmelidir yani daha sonra verilme adına bir işlem yapılamaz. Bu nedenle işletmeler bu konuyu göz ardı etmemeli, arz ve talep dengesini doğru oluşturarak işlem yapmalıdır. Aksi halde işletmeler zarara uğrayabilir.

2.3.3.5. Sahipsiz Olma

Hizmet ürünlerinde alıcı, hizmeti satın aldığı süre boyunca kullanabilir. Ancak somut maddelerin satın alınması sonucunda kazanılan “ürüne sahip olma” eylemi hizmet sektöründe bulunmamaktadır. Hizmeti satın alma işlemi fayda üzerinden gerçekleşir. Örneğin, uçak hizmetinden veya otelin konaklama hizmetinden yararlanırken satın alma eylemi sonucunda sahip olunan şey uçak ya da otel değildir. Sadece verilen hizmetten verilen süre içerisinde yararlanmaktır.

2.3.4. Hizmetin Türleri

Hizmet sektörü, 11 temel sektörden ve bunların alt sektörlerinden oluşmaktadır. Bunlar:

Tablo 2.4. Hizmet Türleri

Mesleki Hizmetler	Uzmanlık gerektiren hizmetler Bilgisayar ve ilgili hizmetler Araştırma ve geliştirme hizmetleri Emlak komisyonculuğu hizmetleri Kiralama ve Leasing hizmetleri Diğer mesleki hizmetler
Haberleşme Hizmetleri	Posta hizmetleri Kurye hizmetleri Telekomünikasyon hizmetleri Audiovisual hizmetleri Diğer hizmetler
Müteahhitlik ve Mühendislik Hizmetleri	Bina için yapılan müteahhitlik hizmeti Mühendislik hizmeti
Dağıtım Hizmetleri	Komisyonculuk hizmeti Toptan ticaret hizmeti Perakende ticaret hizmeti
Eğitim Hizmetleri	Tüm eğitim hizmeti

Tablo 2.4.'ün devamı

Çevre Hizmetleri	Kanalizasyon hizmeti Çöplerin kaldırılması hizmeti
Mali Hizmetler	Sigortacılık hizmeti Bankacılık hizmeti
Sağlıkla İlgili ve Sosyal Hizmetler	Hastane hizmeti Sosyal hizmetler
Turizm Hizmetleri	Otel ve lokanta hizmeti Rehberlik hizmeti
Eğlence Hizmetleri	Eğlence hizmeti Haber ajansı hizmeti Kütüphane hizmeti
Ulaşım Hizmetleri	Deniz taşıma hizmeti Havayolu taşıma hizmeti Uzay yolu taşıma işlemi

Kaynak: 2009 Hizmet Sektör Raporu, 2009, s. 11.

Gelişen ekonomi sonucunda hizmet türleri artmıştır. Hizmet türleri artmakla birlikte kendi alt sınıflarını oluşturmuştur. Örneğin; Turizm Hizmetleri; otel ve lokanta hizmetleri, rehberlik hizmetleri vb. hizmet türlerinden oluşmaktadır. Hizmet türlerinin bu kadar çeşitli yapılarda olması istihdamı ve ülke ekonomisini olumlu etkileyecektir.

2.3.5. Hizmetin Sınıflandırılması

Hizmetin tanımını yapmada yaşanan fikir ayrılıkları, hizmetin sınıflandırılmasında da yaşanmıştır. Hizmet sektörünün yapısından kaynaklanan bu ayrılıklar sonucunda dört farklı temel sınıflandırma yapılmıştır. Sektörün sürekli canlı ve değişken olması, insanları yeni sınıflandırmalar yapmak zorunda bırakmıştır. Bu durum, yapılan sınıflandırmaları uzun süre kullanılabilme olanağı vermemiştir.

Hizmetin sınıflandırılması, işletme yöneticilerine diğer sektördeki değişme fırsatlarını da inceleme imkânı sunmaktadır. İşletmeler, doğru analizlerle takip işlemini yaptığı zaman rakiplerinden daha önde olma fırsatı yakalamaktadır. Bu sayede işletmeler, hangi şirketlerle ortak iş yapacaklarını veya yapmayacaklarını daha net karar vermektedir.

Hizmet sınıflandırılmasında geçmişten günümüze değişik yaklaşımlar olmuştur. Bunlardan ilki; emek yoğun hizmetlerdir. Bu hizmetler, daha çok insan gücüne dayanır. İkinci olarak; sanayi sektörü ile gelişen, makine gücüne bağlı olan hizmetlerdir. Diğer sınıflandırmalar ise kişisel veya işletme ihtiyaçlarını karşılayan hizmetler olarak yapılmıştır. Bu sınıflandırmaların haricinde, H.L. Browning, J.

Singelmann, J.L. Gershuny ve I.D. Miles, T.Elfring, M.A. Katouzian ve son olarak P. Singer tarafından sınıflandırmalar da yapılmıştır. Bu sınıflandırmaların daha iyi anlaşılabilmesi için sınıflandırmalar tablo halinde verilmiştir (Özen, 1998:10).

Tablo 2.5. J.I. Gershuny ve I.D. Miles' in Hizmet Sektörü Sınıflandırması

PAZARLANAMAYAN HİZMETLER	PAZARLANABİLEN HİZMETLER
<ul style="list-style-type: none"> • Sağlık • Eğitim • Sosyal Yardım • Kamu Yönetimi ve Savunma Hizmetleri 	<ul style="list-style-type: none"> • Üretici Hizmetleri • Dağıtım Hizmetleri • Kişisel Hizmetler

Kaynak: Aysun ÖZEN. (1998). *Teori ve Gelişme Politikası Açısından Hizmet Sektörü*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, s.10.

Gershuny ve Miles, hizmet sınıflandırmasını iki başlıkta toplamıştır. Bunlar, pazarlanamayan ve pazarlanabilen hizmetlerdir. Hizmetleri, işletmeler açısından sınıflandırdıkları görülmektedir. Pazarlanamayan hizmetler, genel olarak devletin verdiği hizmetlerdir. Burada sağlık, eğitim ve savunma hizmetleri kamu harcamalarında önemli yer tutan kalemler bulunmaktadır.

Pazarlanabilen hizmetlerde yer alan dayanıklı ve dayanıksız malların üretiminden kaynaklanan hizmettir. Dağıtım, üretimin tüketime dönüşmesi için aracı bir kanal oluşturur ve üretilen mal ve hizmetin tüketiciye ulaşmasında en önemli faktördür. Sağlıklı bir dağıtım kanalı işletmeler için her zaman avantajdır. Kişisel hizmet ise tüketiciyi tatmin etme açısından verilen ek hizmetlerdir. Bunlar; Çağrı hizmetleri, servis hizmetleri v.b hizmet kalemleridir.

Tablo 2.6. H.L. Browning ve J. Singelmann' ın Hizmet Sektörü Sınıflandırması

Dağıtım Hizmetleri	Üretici Hizmetleri	Sosyal Hizmetler	Kişisel Hizmetler
<ul style="list-style-type: none"> • Ulaşım ve depolama • İletişim • Toptan Ticaret v.b 	<ul style="list-style-type: none"> • Bankacılık • Sigorta • Mimarlık ve Mühendislik • Muhasebecilik v.b 	<ul style="list-style-type: none"> • Sağlık Hizmetleri • Eğitim • Sosyal yardım v.b • Posta hizmetleri 	<ul style="list-style-type: none"> • Ev hizmetleri • Otel ve konaklama hizmetleri • Onarım hizmetler • Kuaför hizmetleri v.b

Kaynak: Aysun ÖZEN. (1998). *Teori ve Gelişme Politikası Açısından Hizmet Sektörü*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, s.11.

Browning ve Singelmann' ın hizmet sınıflandırması, hem işletmeleri hem de kişileri kapsayan bir sınıflandırma olmuştur. İhtiyaçlar daha da detaylandırılarak doğru tespit edilmeye çalışılmıştır. Pazarlanamayan hizmetler, bu sınıflandırmada sosyal hizmet adını almıştır.

T. Elfring'in sınıflandırması, H.L. Browning ve J. Singelmann'ın sınıflandırmasından sadece birkaç farklılık göstermektedir. Ancak konu ayrımları aynıdır. Örneğin; posta hizmetlerini Elfring, sosyal hizmetlere değil dağıtım hizmetlerine dâhil etmiştir. Elfring, hizmet sınıflandırması yaparken tanımlama yapmıştır. Bu sınıflandırma şu şekildedir:

- i. Dağıtım Hizmetleri: Bilginin ve ticari malların dağıtımını ve kişilerin ulaşımını kapsamaktadır.
- ii. Üretici Hizmetleri: Çıktısı, müteşebbisler tarafından satın alınan hizmetlerdir.
- iii. Sosyal Hizmetler: Pazarlanamayan hizmetlerdir.
- iv. Kişisel Hizmetler: Bireysel tüketici talebi ile belirlenen hizmetlerdir.

Tablo 2.7. M.A. Katouzian'ın Hizmet Sektörü Sınıflandırması

Tamamlayıcı Hizmetler	Yeni Hizmetler	Eski Hizmetler
Finansmanı, ulaşımı, bankacılığı ve ticareti kapsayan hizmetlerdir.	Sanayileşmiş ülkelerde verilen hizmetlerdir. Örneğin; klinik hizmetleri, sinema, otel, restoran...	Sanayileşmenin sonucunda artık verilmeyen veya eskiyen hizmetleri kapsamaktadır. Örneğin ev hizmetleri vb.

Kaynak: Aysun ÖZEN. (1998). *Teori ve Gelişme Politikası Açısından Hizmet Sektörü*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, s.13.

Katouzian'ın hizmet sınıflandırılması, sanayileşme temel alınarak yapılmıştır. Burada; sanayinin getirdiği yeniliklerle yapılan hizmetlere “yeni hizmet”, sanayinin ilerlemesi ile geride kalan hizmetlere ise “eski hizmet” isimleri verilmiştir. Tamamlayıcı hizmetler ise ağırlıklı olarak finansal hizmetlerden oluşmaktadır.

2.3.6. Türkiye’de Hizmet Sektörünün Gelişimi ve Mevcut Durumu

Önceki bölümlerde hizmet sektörü, kavramsal olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın bu bölümünde ise hizmet sektörünün ülke açısından ekonomik boyutuna, istihdama ve milli gelire etkilerine, hizmet sektörünün hızlı bir şekilde büyüme nedenlerine, hizmet sektörünün büyümesi sonucunda ekonomiye olan etkilerine ve günümüzdeki önemine yer verilecektir.

2.3.6.1. Osmanlı Dönemi Hizmet Sektörü ve Mevcut Durumu

Osmanlı dönemi hizmet sektörü, dört alt başlık olarak ele alınmıştır. Bunlar:

- i. Ulaşım ve Haberleşme Hizmeti
- ii. Sağlık Hizmeti
- iii. Eğitim Hizmeti
- iv. Finans Hizmeti

Hizmet sektörünün temel yapı taşını oluşturan bu gruplar ele alınarak Osmanlı döneminden günümüze kadar olan değişimleri ve ekonomiye etkileri araştırılmıştır.

2.3.6.1.1. Osmanlı Dönemi Ulaşım ve Haberleşme Hizmeti

Eski çağlardan Osmanlı dönemine kadar olan süreçte ve sonrasında, haberleşme ve ulaşım hizmetleri her zaman önem taşımıştır. Bunun temel nedenlerinden biri, haberleşmenin genellikle hükümetler arası yapıyor olmasıdır. Çünkü ne kadar sağlam bir posta teşkilatı varsa, haberleşme ve ticaret de o kadar sağlamdır. Osmanlı hükümeti, bu sebeple bütçesinin önemli bir kısmını yolların düzenlenmesine ve haberleşmeye ayırmıştır.

Osmanlı döneminde haberleşme, ulaklar ile yapılırdı. Ulaklar; atla giden, devletlerarası haberleşmeyi sağlayan, güvenilir kişiler arasından seçilen bireylerdi. Ulakların gittikleri yerlerde serbest yeme, içme hakların ve istedikleri kadar at alma haklarının olması, halkı bezdirmiştir. Bu durum, 19. yüzyılda telgrafın bulunması ile tamamen son bulmuştur ve ulak sistemi kaldırılmıştır (Çerçi, 2003:220).

2.3.6.1.2. Osmanlı Dönemi Sağlık Hizmeti

Devletlerin halkına verdiği en önemli hizmetlerden biri, sağlık hizmetidir. Bu durum Osmanlı devletinde 19. yüzyılın ikinci yarısında görülmektedir. Sağlık sektöründe hizmet verecek kadar doktorun, hemşirenin, hastanenin ve diğer çalışanların sayısındaki azlık, sağlık hizmetlerinin verilmesinde devlete güçlük yaşatmıştır.

İlk sağlık teşkilatı, III. Selim tarafından Üsküdar'da yaptırılan bir hastanedir. II. Mahmut döneminde ise ağırlıklı olarak askere sağlık hizmeti veren hastaneler, halka da hizmet vermeye başlamışlardır. Tanzimat döneminde de

diplomasız doktorlar, görevden alınmış doktorlar, hastaneler ve çalışanları için önemli düzenlemelere gidilmiştir (Çavdar ve Karcı, 2014:257)

2.3.6.1.3. Osmanlı Dönemi Eğitim Hizmeti

Osmanlı Devletinde 19.yy reformları ışığında yapılan çalışmalardan eğitim hizmetleri de etkilenmiştir. Osmanlı döneminde, verilen eğitimin temel amacı; ideal insanı ortaya çıkarmaktır. Medreselerde nakli ve ilmi olmak üzere iki farklı eğitim verilmektedir. Nakli eğitim; din ile ilgili, ilmi eğitim ise fizik, matematik ve bilim üzerine verilen eğitimlerdir (Ürekli, 2009:403). Eğitim faaliyeti, amacına ulaşmak için öğretim faaliyetinden yararlanır. Eğitimin temel amacı kişiye; gerekli bilgi, kültür ve bazı değer yargılarını kazandırmaktır.

Osmanlı Döneminin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik okullar açılmaktadır. Reform hareketleri, öncelikli olarak askeri alanda başladığı için, açılan ilk modern okullar askeri okullar olmuştur. En önemli askeri eğitim kurumu, Topkapı sarayındaki Enderun Mektebi'dir. Enderun Mektebi'ne öğrenciler, devşirme yoluyla alınmıştır. Burada yetiştirilen öğrenciler, askeriyede ve devlet işlerinde çalışmaktadır. Enderun Mektebi'nde, Müslüman vatandaşlar eğitim almaktadır. Müslüman olmayan vatandaşlar ise kendilerine ait kurumlarda eğitim almışlardır. İlköğretim eğitimi, Sübyan Mekteplerinde verilmektedir. Buradan mezun olan öğrenciler, okuma yazma bilen insanlardı ve her hangi bir özel eğitime tabi tutulmamışlardır. Daha sonra ilim öğrenmek için medrese eğitimi alınmaktadır. Bu okullarda öğrenciler, ilim öğrenmişlerdir. İlk Osmanlı medresesi 1330 yılında İznik'te kurulmuştur. 1858'de İstanbul'da Kız Rüştüyesi ile kız öğrencilere eğitim yolu açılmıştır. Bu durum, Türk eğitim tarihi için çok önemlidir (Ürekli, 2009).

Yapılan yenilikler ihtiyacı tümüyle karşılayabilecek nitelikte olmamıştır. Bu dönemde yapılan eğitim çalışmaları, ağırlıklı olarak askeri eğitimi kapsamaktadır. Ancak çalışmalar, daha sonraki dönemlerde yapılan eğitim çalışmalarına katkı sağlamış ve bunlara temel oluşturmuştur (Ürekli, 2009:403).

2.3.6.1.4. Osmanlı Dönemi Finans Hizmeti

Finansal hizmet, finansal malları elde etmek için verilen hizmetlerdir. Bunlar:

- i. Sigorta ile ilgili hizmetler,

ii. Bankalar ve diğer finansal hizmetlerdir.

Osmanlı dönemine ait finans hizmetleri incelendiğinde, verilen hizmetin banka hizmeti olduğu görülmektedir. Osmanlı döneminde ilk kredi kurumu, 1856 yılında Londra’da kurulan Osmanlı İmparatorluk Bankası’dır. Bu banka, İngiliz ve Fransız sermayesi ile kurulan, bankacılık işlemlerinin yanı sıra banknot çıkarma yetkisine de sahip olan bir bankadır (Kepenek ve Yentürk, 2005:21). Osmanlı İmparatorluğu’nun özellikle Tanzimat Fermanı’ndan sonra dış borç alma imkânlarının artırılması, bankaların kurulmasındaki en önemli sebeptir.

1881 yılından sonra ise kaynakların, uluslararası kuruluşların denetiminden geçmesinden dolayı yabancı sermayeli bankaların sayısı hızla artmıştır. Daha sonra kurulan ulusal bankaların verdiği hizmetler ise ağırlıklı olarak ticari kredi, tarım kredisi, esnaf kredisi şeklinde olmuştur. Ancak yerli bankalar, yabancı bankalar ile rekabet edemeyerek kapanmışlardır (Coşkun, 2012:3).

2.3.6.2. Cumhuriyet Dönemi Hizmet Sektörü ve Mevcut Durumu

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında tarım ağırlıklı sektör mevcuttur. Ancak kalkınma dönemi ile birlikte sanayi sektörü önem kazanmıştır. Sanayinin gelişmesi, hizmet sektörünü olumlu etkilemiş ve hizmet sektörüne olan yatırım ile istihdam artmıştır.

Tablo 2.8. Milli Gelirin Sektörel Dağılımı (%)

SEKTÖRLER/YILLAR	1927	1938	1948	1950	1958	1961
TARIM	67	48	53	52	44	42
SANAYİ	10	16	14	16	22	23
HİZMET	23	36	33	32	34	35

Kaynak: DPT, I. BYKP, Tablo.4

Milli gelire en yüksek katkısı olan sektör, Cumhuriyetin ilk yıllarında %67 ile tarım sektörüdür. Ancak tarım sektörünün mevcut katkısı yıllar itibariyle azalmış ve tarım sektörü, yerini sanayi sektörüne bırakmıştır. Cumhuriyet döneminde, hizmet sektörüne yapılan yatırımlar ağırlıklı olarak 1950 yıllarından sonra önem kazandığı için bu sektörünün milli gelire olan etkisinde önemli bir artış veya azalış yaşanmamıştır.

2.3.6.2.1. Cumhuriyet Dönemi Ulaşım ve Haberleşme Hizmeti

Cumhuriyetin Osmanlı hükümetinden devraldığı ulaşım hizmetleri

incelendiğinde, büyük bir sorunla karşılaşmaktadır. Ulaştırma sistemi, Milli Mücadele ve işgal sebebiyle daha da kötüleşmiştir. Alt yapı ve yük taşıma araçlarının yetersizliği ile bu sektörde çalışacak işgücü sayısının azlığı, çözümü daha da zorlaştırmıştır. 1924 yılının başlarına bakıldığında, hükümetin ağırlıklı olarak demir yollarına önem verdiği görülmektedir. İzmir İktisat Kongresi'nde çiftçilerin dile getirmiş olduğu yol sorunu, 1929'a kadar devam etmiştir. Bunun sonucunda ise, üreticiler ürünlerini zamanında alıcıya ulaştıramadıkları için zarara uğramışlardır (Durgun, 2006:28).

Ulaştırma hizmeti; bir ülkenin ekonomisini, dış ticaretini, sosyal ve kültürel yapısını doğrudan doğruya etkileyen en önemli sektörlerden biridir. Ülkeler, iyi bir ekonomi politikası gerçekleştirmek istiyorlarsa önceliği ulaşım hizmetine vermeleri gerekmektedir. Yeni devletin kuruluşundan 1938 yılı sonuna kadar, ekonomik kalkınmayı sağlamada altyapıya önem verilmiş, bu amaçla demiryolu üzerinde çalışmalar yapılmıştır. 1950 yılına gelindiğinde ise karayolları çalışmalarında bakış açısı değiştirme yoluna gidilmiş ve karayolu düzenlemeleri, sanayi çalışmalarına hız vermek amacıyla başlatılmıştır. Denizyolu ulaşımının gelişmesi için izlenen politikalar çok yönlü olmuştur. Öncelikle Lozan Barış Antlaşması ile gemi işletme hakkı Türkiye'ye bırakılmıştır. Daha sonra bu durum 1926'da imzalanan Kabotaj Kanunu ile yasal hale getirilmiştir. Yolcu taşıma işlemi kamu kurumları, ticaret işleri ise kamu ve özel kurumlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Deniz Bank'ın ve Devlet Deniz Yolları Genel Müdürlüğü'nün kurulması deniz ulaşımının gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Hava yolları çalışmaları ise; ilk olarak 1936 yılında Ankara-İstanbul arası uçak seferlerinin düzenlenmesi ile başlamıştır. Devlet Hava Yolları kurularak yurt dışı seferleri başlatılmıştır. Daha sonraki yıllarda Devlet Hava Yolları ismini, Türk Hava Yolları olarak değiştirmiştir.

2.3.6.2.2. Cumhuriyet Dönemi Sağlık Hizmeti

Osmanlı döneminde sağlık hizmeti daha çok saray soylularına ve askerlere verilmekteydi. TBMM'nin kurulması ile sağlık hizmetinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu çalışmalar kapsamında çok sayıda yasa çıkarılmıştır. Böylece, devletin sağlık hizmetine verdiği önem topluma gösterilmiştir. Bakanlık, 1925'te hazırladığı ilk çalışma planında çözülmesi zorunlu sağlık sorunlarını şöyle sıralamıştır:

- i. Devlet sağlık örgütünü genişletmek,
- ii. Yeni kurulacak olan sağlık kuruluşlarına personel yetiştirmek,
- iii. Numune hastaneleri ile doğum ve çocuk bakımevleri açmak,
- iv. Sıtma, verem, trahom, frengi ve kuduz gibi önemli hastalıklarla savaşmak,
- v. Sağlıkla ilgili yasaları yapmak, sağlık ve sosyal yardım örgütünü köylere kadar götürmek,
- vi. Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü ve Hıfzıssıhha Okulu kurmak (Saltık, 2014:3).
Bu çalışmalar kapsamında öncelikle sağlık personeli yetiştirilmesine ve hastanelerin açılmasına önem verilmiştir.

Tablo 2.9. Bir Sağlık Personeline Düşen Hasta Sayısının Yıllara Göre Dağılımı (1930-1980)

YILLAR	DOKTOR	HEMŞİRE
1930	12217	71485
1940	11819	43773
1950	6890	28859
1960	2799	11366
1970	2228	4016
1980	1631	1631

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2011, s. 53,54.

1930-1980 yılları arasında yetiştirilen sağlık personeline bağlı olarak, hekim ve hemşirelerin kişi başına düşen hasta sayıları verilmiştir. Bu dönemde sağlık hizmetinin verilebilmesi için insan gücüne önem verilmiştir. Hem yurt dışında hem de yurt içinde ihtiyaç duyulan sağlık personelinin yetiştirilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Çalışmalar olumlu sonuç vermiştir ve sağlık personeline düşen hasta sayısı azalmıştır.

2.3.6.2.3. Cumhuriyet Dönemi Eğitim Hizmeti

Cumhuriyet döneminde, eğitimde tam anlamıyla reform niteliğinde kararlar alınmıştır. Bu reformlar, okullar arası bağlantıyı kuvvetlendirmek, okuma yazma oranını artırmak ve çağdaş bir millet kavramı oluşturmak için yapılmıştır. Eğitim hizmeti verilmeden önce, bir eğitim sistemi oluşturulması gerekmektedir. Bu sebeple ilk olarak bu sistemi kurmak amaçlanmıştır. Cumhuriyet döneminde bu hizmetin temeli, 22 Mart 1926'da çıkarılan Maarif Teşkilatı yasası ile atılmıştır.

Bu yasaya göre:

- i. Açılacak olan bütün okulların MEB'den izin alarak açılması,

- ii. Yerel yönetimlere bağlı meslek kazandırma kurslarının bakanlığa bağlı olarak hizmet vermesi,
- iii. Okullarda işlenecek derslerin ne şekilde anlatılması gerektiği,
- iv. Yabancı okullarda Türkçe ve Coğrafya gibi derslerin Türk eğitimciler tarafından verilmesi kararlaştırılmıştır (Şimşek, Küçük ve Topkaya, 2012:2815).

Yasa ile kız çocuklarının okumasındaki engelin kalkması, okul ile yaşam arasındaki farkın azalması, cinsiyet farkından dolayı ayrı sınıflarda eğitim alan öğrencilerin aynı sınıfta eğitim alması v.b hizmetlerin verilmesi amaçlanmıştır. Cumhuriyet döneminde eğitim hizmetinin geliştirilmesi, Türkiye için dönüm noktası olmuştur. Bu dönemdeki yapılandırma, tamamen devlet tarafından yapılmıştır.

2.3.6.2.4. Cumhuriyet Dönemi Finans Hizmeti

Türkiye için önemli sorunlardan biri de, savaştan yorgun çıkan halka ekonomik bir yön verilmesidir. Bu yönlendirme, bankacılık sisteminden geçmektedir. Ancak bu dönemde Türkiye, bankacılık hizmetinde uzman değildir. Tarımı canlandırmanın ve sanayiye harekete geçirmenin yolu ekonomiden geçiyordu. Ayrıca halk desteklenmeli ve halka finans hizmeti verilmeliydi. Bu gibi etkenlerden dolayı bankacılık hizmeti kurulmuştur.

Osmanlı dönemine ait bankaların sermayesini, yabancı sermaye destekli bankalar oluşturmaktadır. Tam bağımsızlığın savunulduğu bu dönemde, bu durum kabul edilmemiş ve İzmir İktisat Kongresi'nde gündeme getirilmiştir. Bu çalışmalar doğrultusunda 1923'te Ziraat Bankası'nda bir okul kurulmuştur. Daha iyi bankacılık hizmeti vermek için bu dönemde yurt dışına öğrenci gönderilmiştir. İlk ulusal bankamız ise 1924 yılında açılan İş Bankası'dır. Daha sonra da çiftçiye hizmet vermek adına Ziraat Bankası yapılandırılmıştır. 1925'te sanayi ve maden hizmetlerini destekleyen Sanayi ve Maden Bankası kurulmuştur. 1926'da ise emlak ve inşaat sektörünü desteklemek ve hizmet vermek adına Emlak ve Eytam Bankası kurulmuştur (Coşkun vd., 2012:6). Bu çalışmalar, 1930'lu yılların sonuna kadar devam etmiştir. Bu sayede bankaların millileştirilmesinde önemli adımlar atılmıştır.

1923-1980 yılları arasında finans yapılanması, devletin düzenlemesindedir. Bu dönemde devlet, bankacılık sektöründe öncü bir role sahiptir ve kamu sermayesinin ağırlıkta olduğu bankacılık sistemi benimsenmiştir. 1980 yılından sonra

başlayan mali serbestleşmeyle birlikte bankacılık dâhil bütün finansal sistemlerde yapısal değişikliğe gidilmiştir. Bu durum, sektörün hızla gelişmesini sağlamıştır (TCMB, 2015:20).

2.3.6.3.Cumhuriyet Dönemi Sonrası Hizmet Sektörü ve Mevcut Durumu

Türkiye 1980’li yıllara kadar dışa kapalı bir ekonomi benimsemiştir. Ancak 1983’te dünyaya açılma dönemine girerek sanayi sektörünü hızla geliştirmiştir. 2000’li yıllardan sonra hizmet sektörü, ekonomide en önemli sektör haline gelmiştir. Bunun temel nedeni ise hizmet sektörünün yarattığı istihdamdır. 2000’li yıllardan sonra uygulanan ekonomi politikaları da hizmet sektöründeki iş gücü artışını destekler niteliktedir.

Tablo 2.10. İstihdamın Sektörel Dağılımı (%)

	TARIM	SANAYİ	İNŞAAT	HİZMET
2002	34,9	18,5	4,5	42,1
2007	22,5	21,8	6,1	49,6
2009	23,1	20,3	6,3	50,4
2014	21,1	20,5	7,4	51,1
2015	20,6	20,0	7,2	52,2
2016 (I)	18,3	20,2	6,7	54,8

Kaynak: TÜİK, 2016

Tarım sektörünün istihdamdaki payı küçüldükçe sanayi ve hizmet sektöründe istihdam oranı artmıştır. 2002 yılında tarım sektörünün istihdamdaki payı %34,9 iken 2015 yılında bu rakam %20,6’ ya gerilemiştir. Sanayi sektöründe ise 2002 yılında %18,5 olan istihdam payı 2015 de %20,2’ ye yükselmiştir. Hizmet sektöründe ise 2002 yılında %42,1 olan istihdam oranı 2015 ve 2016 yıllarında %50 ‘nin üzerindedir. Yani, sektörde çalışan her iki kişiden biri hizmet sektöründe istihdam edilmektedir ve bu küçümsenmemesi gereken bir orandır.

Hizmetler sektörünün gelişimi, Cumhuriyet’ in kuruluşundan itibaren devam etmiştir. Tarım sektöründe GSYH’ nin payı 1980’lerde %50 iken günümüzde %8’lere kadar gerilemiştir. Hizmet sektörünün payı ise %60’lara yaklaşmıştır. Sektörler birbirlerinden etkilendikleri için sanayi ve tarım sektöründeki gelişmeler hizmet sektörünü de olumlu etkilemiştir. Örneğin, konaklama hizmeti veren bir otel, kahvaltı servisinde tarım sektöründen yararlanır, ürünlerin otele kadar gelme sürecini ise ulaşım sektörünün gelişmiş olması olumlu etkileyecektir.

Tablo 2.11. Ana Faaliyet Kollarına Göre Sabit Fiyatlarla Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (%)

YILLAR/SEKTÖRLER	GSYH	TARIM	SANAYİ	HİZMET
1980	100	24,4	20,7	54,8
1990	100	16,4	26,2	57,4
2000	100	12,2	31,9	53,0
2001	100	11,9	30,8	55,6
2002	100	12,2	30,3	54,8
2003	100	11,4	31,0	54,2
2004	100	10,7	31,7	54,5
2005	100	10,6	31,8	54,6
2006	100	10,0	32,8	54,7
2007	100	8,9	33,1	55,6
2008	100	9,3	32,5	56,5
2009	100	10,1	31,2	58,3
2010	100	9,4	32,5	57,5
2011	100	9,2	32,9	57,4
2012	100	9,3	32,8	57,7
2013	100	9,2	32,7	58,4
2014	100	8,8	32,9	59,1
2015	100	9,1	32,7	59,6

Kaynak: TÜİK, 2016

Hizmet sektörünün her geçen yıl GSYH' deki payı artmaktadır. 2015 yılında %60'a yaklaşan bir paya sahiptir. Tarım sektörü ise 1980'li yıllarda yaklaşık %25'lik paya sahipken 2015'te bu oran %9'a kadar gerilemiştir. Sanayi sektöründeki en önemli artışlar 1980 ve 1990'lı yıllarda yaşanmıştır. Bu artış, özelleştirmelerden ve dışa açılan ekonomiden kaynaklanmaktadır.

Daha önce de belirtildiği gibi uluslararası hizmet ticaretinin daha sağlıklı yapılabilmesi için Dünya Ticaret Örgütü üyeleri arasında GATS imzalanmıştır. Ülkelerin hizmet ticareti yapmasının belli nedenleri vardır. Bu farklılıklar şu şekilde sıralanabilir;

- i. Kaynak dağılımından kaynaklanan farklar,
- ii. Kültürel geçmişten kaynaklanan farklılıklar. Örneğin, çok fazla tarihi esere sahip bir ülke, bu eserlerin tanıtımında ve turizme kazandırılmasında daha aktif bir role sahip olacaktır,
- iii. Ülkeler arasındaki teknik bilgi yetersizliği. (Burada ticareti yapılan bilgi hizmeti olacaktır.),
- iv. Nitelikli iş gücü farklılıkları,
- v. Altyapı yatırımlarından kaynaklanan farklılıklar,
- vi. Sunulan hizmetteki ve hizmete verilen fiyattaki farklılıklardır

(Taşkesenlioğlu, 2010:10).

Hizmet ticareti, ödemeler dengesinde önemli bir yere sahiptir. Bu önem, gerek ülke dışında gerekse ülke içinde yapılan yatırımlarda da görülmektedir. İş faaliyetleri ile ticari ve finansal hizmetler “Doğrudan Yabancı Yatırımlarda” (DYY) en yüksek payı almaktadır.

Tablo 2.12. Yurtdışındaki Yerleşik Kişilerin Türkiye’deki Doğrudan Yatırımlarının Sektörlere Göre Dağılımı (Milyon ABD Doları)

YILLAR/SEKTÖRLER	TARIM	SANAYİ	HİZMET
2002	0	166	405
2003	0	447	249
2004	4	343	843
2005	5	908	7622
2006	6	2988	14645
2007	9	5037	14091
2008	41	5187	9520
2009	48	3887	2331
2010	81	2887	3288
2011	32	8040	8064
2012	43	5480	5236
2013	47	4757	5074
2014	61	4230	4285
2015	47	5576	6235

Kaynak: TCMB, Ödemeler Dengesi Gelişmeleri, 2016

Türkiye’ye yapılan yatırımlarda, yıllara göre istikrar sağlanamamıştır. Sürekli olarak büyüme, üç sektörde de olumsuz yöndedir. En yüksek yatırım hizmet sektörüne yapılmıştır. 2006 yılında hizmet sektörüne yapılan yatırım en yüksek iken, 2011 yılında sanayiye yapılan yatırım en yüksektir. Ülkeler içinde Hollanda, 2016 Ocak-Şubat aylarında yaptığı 256 Milyon ABD Doları ile Türkiye’ye yatırım yapan ülkeler içerisinde, birinci sırada yer almaktadır. İngiltere ise, aynı yıl ve aylar içerisinde yaptığı 53 Milyon ABD Doları yatırım ile ikinci sıradadır (TCMB, 2016).

Gelişen dünya ekonomisinde hizmet sektörünün önemi büyüktür ve en dikkat çekici gelişmeyi hizmet sektörü göstermektedir. Hem gelişmiş ülkeler hem de gelişmekte olan ülkeler, hizmet sektörüne yönelik stratejiler geliştirmektedirler. Ülkeler arası yapılan en önemli stratejik çalışma, GATS’dır. Ülkemizde ise, yapılan Kalkınma Planı Stratejileri ile bu durum daha da önem kazanmıştır. 2014-2018 Kalkınma Planında özellikle ulaştırma, lojistik, bilgi ve teknoloji hizmetlerinin önemi vurgulanmaktadır. Bu sektörün gelişebilmesi için, daha çok nitelikli insan gücüne ve araştırma-geliştirme hizmetlerine önem verilmelidir.

2.4. TÜRKİYE’DE UYGULANAN EKONOMİ POLİTİKALARI VE HİZMET SEKTÖRÜNE ETKİLERİ

Bir ülkenin ekonomik yapısı incelenirken, o ülkenin doğal kaynakları, sanayileşme derecesi ve coğrafi konumu ele alınmalıdır. Bu faktörler, ülke ekonomisini şekillendiren temel faktörlerdir. Bu temel faktörlerin yanı sıra istihdam verileri, GSMH, GSYH ve sektörlerle ilgili veriler ülke ekonomisinin yapısı hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Ekonomi bilimi, sosyal bilimler arasında yer almaktadır. Ancak uzun süre ekonominin bir bilim dalı olup olmadığı tartışılmıştır. Adam Smith dönemi ile ekonomi, bir bilim dalı olarak 1770’te kabul edilmiştir (Eğilmez ve Kumcu, 2004:22). Ekonomi biliminin yapısı, tarihsel gelişim süreçleri içerisinde açıklanabilir. Osmanlı döneminde ekonomi, maliye politikası araçlarından yoksunken para politikası da merkezi denetimin dışında gerçekleşmiştir. Cumhuriyet döneminde uygulanan ekonomi politikaların en belirgin özelliği ise her türlü çıkar grubuna eşit mesafede durmasıdır. Daha sonra ekonomide 1960-1980 yıllarını kapsayan Planlı Dönem’e geçilmiştir. Bu dönem, ekonominin her yıl büyümesi, sanayileşmeye öncelik verilmesi ve gelişme stratejilerinin hazırlanmasıdır (Kepenek, 2012).

Bu bölümde, Cumhuriyet döneminden günümüze kadar Türkiye’de ekonomi politikalarının nasıl uygulandığı ve bu politikaların özellikle hizmetler sektörüne olan etkisi incelenecektir. Ülke ekonomisindeki gelişmeler daha anlaşılır olması için dönemsel olarak incelenmiştir. Dönemler, önemli ekonomik olaylara göre sıralanmıştır.

2.4.1. Ekonomi Politikasının Tanımı

Ekonominin günümüze kadar birçok tanımı yapılmıştır. Bu tanımlar,

Adam Smith; Ekonomi servet bilimidir. Bu sebeple servet elde etmek için yapılan tüm çalışmalar ekonominin incelemesine girmektedir. Alfred Marshall ekonomiyi, sınırsız olan insan ihtiyaçlarının kıt kaynaklarla karşılanması olarak tanımlamıştır. İsveçli ekonomist Knut Wicksell; ekonomiyi insan yaşamı için gerekli ihtiyaçların giderilmesinde düzenlenen çalışma faaliyetleri olarak tanımlamıştır. İngiliz ekonomist Lionel Robbins; alternatifi olan sınırlı kaynaklar karşısında insan

tepkilerini inceleyen bir bilim dalı olarak tanımlamıştır. Alman ekonomist Hermann Heinrich; ekonomiyi birey ve toplumun en az uğraşla en çok doyum sağlaması olarak tanımlamıştır. Paul Samuelson ekonomiyi, sınırlı kaynakları bireylerin ne şekilde tükettiklerini inceleyen bilim dalı olarak tanımlamıştır (www.ekonomist.co.com, 2016). Bu tanımlar içerisinde en çok kabul göreni “ sınırsız insan ihtiyacının sınırlı kaynaklarla karşılanmasıdır”.

Ekonomi politikası; her ülkenin dönemsel veya yıllık olarak belirlediği ekonomi hedeflerine ulaşabilmesi için uyguladığı politikalarıdır. Ekonomi politikaları bazen birbirinden bağımsız bazen ise bir bütün olarak uygulanmaktadır (Eğilmez; 2013). Ağırlıklı olarak ekonomi politikalarını devletin yaptığı ve uyguladığı kabul edilmektedir. Bu sebeple ekonomi politikasındaki sorunların çözümü ve politikaların geliştirilmesi devletin sorumluluğundadır.

2.4.2. Ekonomi Politikasının Amaçları

Ekonomi politikaları daha önceden belirlenen amaçlara ulaşmak için uygulanır. Bu amaçlar;

- i. Tam İstihdam
- ii. Fiyat İstikrarı
- iii. Ödemeler Dengesi Denkliği
- iv. Ekonomik Büyüme
- v. Adil Gelir Dağılımı'dır.

i. Tam İstihdam, geniş anlamda, üretim faktörlerinin eksiksiz olarak ekonomide kullanılmasıdır. Dar anlamda ise, işsizlik demektir. Türkiye’de tam istihdamın sağlanmasına yönelik çalışmalar Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planından itibaren tüm kalkınma planlarında yer almaktadır. Küreselleşen ekonomide işsizlik ekonomilerin en etkin sorudur. Dünya ekonomilerinde kabul edilen işsizlik oranı %6 ken Türkiye’de bu oran %7,5 civarındadır (Eser ve Terzi, 2008:246).

ii. Fiyat İstikrarı, enflasyon oranlarının çok düşük olması anlamına gelmektedir, yani halkın yatırım kararlarının veya tüketim alışkanlıklarını değiştirecek oynamaların meydana gelmemesidir. Bir ülkenin sosyal ve ekonomik istikrar sağlayabilmesi için fiyat istikrarı şarttır. Enflasyon oranının düşük olması tek başına etken değildir. Bu oranın devam eden yıllarda da istikrarını koruması gerekmektedir.

iii. Ödemeler Dengesi Denkliği, bir ülkede yerleşik olarak yaşayan kişilerin başka ülkelerde yaşayan yerleşik kişilerle belirli bir dönemde yapmış oldukları ekonomik işlemler sonucunda hazırlanan istatistiksel rapordur. Tanımda adı geçen yerleşik kişiler; bir ekonomide bir yıldan daha fazla süreyle devamlı ikamet eden, o ekonomi içinde faaliyette bulunan kişi ve kurumları ifade etmektedir. Bu kişi ve kurumlar devlet (genel hükümet), parasal otorite (merkez bankası), bankalar, diğer sektörler, özel kişilerdir (Eğilmez; 2014).

iv. Ekonomik Büyüme, Ülke ekonomisinde dönemler itibariyle meydana gelen üretim hacmi artışıdır. Üretim hacmi artışına ait önemli göstergelerden biri de Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'daki (GSYH) değişimlerdir (Turan, 2008:11). Ekonomik büyüme hem gelişmiş ülkeler hem de gelişmekte olan ülkeler için önemli bir göstergedir. Gelişmiş ülkeler reel GSYH'nin yıllar itibariyle büyümesine önem verirken, gelişmekte olan ülkeler ekonomik kalkınmaya daha çok önem vermektedir. Çünkü gelişmekte olan ülkeler ekonomik büyümenin yanı sıra sosyal ve kültürel gelişime de önem vermelidir (Seyidoğlu, 2006:829).

v. Adil Gelir Dağılımı, bir ülkede belirli dönem içinde üretilen toplam gelirin fertler, gruplar veya üretim faktörleri arasında dağılımına “gelir dağılımı” adı verilmektedir. Gelir dağılımı türleri ise; bölgesel, kişisel ve sektörel gelir dağılımı türleri yanı sıra eğitim durumuna, sosyal statüye, meslek gruplarına ve cinsiyete göre gelir dağılımı ayrımı yapılabilmektedir (Üzümcü ve Korkat, 2014:138). Gelir dağılımı adaletinin olmadığı ülkelerde sosyal dayanışma yoksa halk ayaklanması yaşanır. Bu sebeple gelir adaletsizliği konusu sadece ekonomik sorun değil ayrıca sosyal bir sorundur. Bu sorunun önlenmesi için ülkeler gelir düzeyi düşük kesimlere gelir artırıcı politikalar uygulamak zorundadır. Gini katsayısı gelir dağılımını ölçer, Gini katsayısının artması gelir dağılımındaki adaletsizliğin arttığını, azalması ise gelir dağılımı adaletsizliğinin azaldığını göstermektedir. Dünyada 0,40, Türkiye’de 0,41 oranındadır.

2.4.3. Ekonomi Politikasının Araçları

Ekonomide hedeflenen amaçlara ulaşmak için ekonomi politikaları araçları kullanılmaktadır. Uygulanacak ekonomi politikasına ise olası sonuçlar tahmin edilerek karar verilir. Örneğin; enflasyonla mücadele etmek için sıkı para ve maliye

politikasının uygulanması sonucu faiz artışı, faiz dışı giderlerin düşüşü ve cari açığın düşmesi olası sonuçlardandır (Eğilmez, 2013).

Ekonomi politikası araçları ise;

- i. Para Politikası
- ii. Maliye Politikası
- iii. Dış Ticaret Politikası

i. Para Politikası, Merkez Bankası tarafından uygulanır. Burada amaç para politikasını uygulayarak para arzından yararlanıp faiz oranlarında değişim meydana getirmektir. Faiz oranları ise yatırım ve tasarruf düzeyleri üzerinde etkili olmaktadır (Çolak vd., 2007:523).

Para Politikasının Amaçları;

- a. Tam İstihdam
- b. Ekonomik Büyüme
- c. Fiyat İstikrarı
- d. Faiz Oranı İstikrarı
- e. Mali Piyasalarda İstikrar
- f. Döviz Piyasalarında İstikrar

Para Politikasının Araçları;

- a. Açık Piyasa İşlemleri
- b. İskonto Politikası
- c. Karşılık Politikası

a. Açık Piyasa İşlemleri (APİ), para arzının belirlenmesinde aktif rol oynamaktadır. Açık piyasa işlemlerinde devlet tahvili, hazine bonosu veya döviz alım-satım işlemleri yapılarak para arzına müdahale edilmektedir.

Açık piyasa işlem çeşitleri dört tanedir. Bunlar;

1. Kesin (Doğrudan) Alım: Bu işlem, tedavülde bulunan kıymetlerin, işlem tarihinde belirlenmiş fiyat üzerinden işlem valörlünde Merkez Bankasınca açık piyasa işlemi yapmaya yetkili kuruluşlardan satın alınması işlemidir (TCMB, 2014).

2. Kesin (Doğrudan) Satım: Bu işlem, açık piyasa işlemleri portföyündeki mevcut kıymetlerin, işlem tarihinde belirlenmiş fiyat üzerinden işlem valörlünde Merkez Bankasınca açık piyasa işlemleri yapmaya yetkili kuruluşlara satılması işlemidir (TCMB, 2014).

3. Geri Satım Vaadi ile Alım (Repo): Geri satım vaadi ile alım işlemi,

genellikle piyasada likidite sıkışıklığının geçici olduğu durumlarda, bankacılık sistemi likiditesinin geçici süre için artırılması amacıyla kullanılır. Bu işlemde, Merkez Bankası açık piyasa işlemleri yapmaya yetkili kuruluşlardan, işlem tarihinde sözleşme yaparak işlem valörlünde belirlenen fiyat üzerinden, ilerideki bir tarihte geri satmak taahhüdüyle kıymet satın alır (TCMB, 2014).

4. Geri Alım Vaadi ile Satım (Ters Repo): Geri alım vaadi ile satım işlemi, genellikle piyasada geçici likidite fazlasının olduğu durumlarda, fazla likiditenin çekilmesi amacıyla yapılan bir işlemdir (TCMB, 2014:4).

b. İskonto(Reeskont) Politikası, iskonto, bir mali kurumun vadesinden önce senet bedelinin belli bir faiz veya komisyon karşılığında senet alacaklısına ödenmesi işlemidir. İskonto yapılan bir senedin, ikinci defa iskonto edilmesi işlemine Reeskont denmektedir (Çolak vd., 2007:528). İskonto ile bankalar, kişi ve firmalara kısa vadeli kredi sağlarken, reeskont ile MB, bankalara kısa vadeli kredi sağlamaktadır.

c. Karşılık Politikası, Bankalar topladıkları mevduatların belirli bir kısmını merkez bankalarında karşılık olarak tutmak zorundadır ve kalan kısmını kredi olarak fon talep edenlere kullandırmaktadır. MB tarafından uygulanan bu yaptırım zorunlu karşılıktır (Serel ve Özkurt, 2014:62). Karşılık oranları yine MB tarafından belirlenmektedir ve MB karşılık oranları ile sık sık oynayarak para arzını kontrol etmeye çalışır.

ii. Maliye Politikası, bir ülkenin hedeflenen ekonomik, sosyal ve siyasi hedeflerine ulaşmak için kamu harcamalarının ve kamu gelirlerinin bileşenlerinde değişiklik yapmak olarak tanımlanabilir. Maliye politikasının genel aktörü Maliye Bakanlığıdır (Yüksel, 2015:3).

Maliye politikasının nasıl uygulandığı ülke ekonomisi için önemlidir. Bu uygulamada önemli olan toplum refahını sağlamada ve ekonomik büyümede ne kadar katkısının olduğudur. Toplum refahının sağlanabilmesi için gelir dağılımı adaletsizliğini azaltıcı maliye politikaları uygulanmalıdır. Uygulanan politikaları ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre farklılık göstermektedir. Maliye politikalarının daha etkin uygulanması için amaç ve hedef belirlenmektedir. Belirlenen bu amaç ve hedefler uygulanmasında ülkelerin gelişmişlik düzeyi ve uygulanacağı dönemin kısa-orta-uzun dönem olması ön planda tutulmaktadır.

Tablo 2.13. Maliye Politikasının Amaç ve Araçları

Amaç	Hedef	Araç	Dönem	Ülke
Ekonomik İstikrarın Sağlanması	Gelir, istihdam ve fiyat istikrarı	Otomatik denge sağlayıcılar Talep yönetimi için vergi ve bütçe açığı/fazlası	Kısa dönem Talep yönlü	1930/1970 sonlarına kadar gelişmiş ülkeler
Kaynak Tahsisi ve Ekonomik Etkinliğin Arttırılması	Etkinliği azaltan mali engellerin kaldırılması Ek refah kaybının önlenmesi	Vergi sistemi reformları	Orta-Uzun dönem	Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler
Gelir Dağılımında Adaletin Sağlanması	Vergi yükünün adil dağılımı Sosyal mal ve hizmet üretiminin artırılması Yeni istihdam imkânlarının sağlanması	Artan oranlı vergileme Sübvansiyon ve transferler ödemeleri Asgari geçim indirimi Ücretsiz eğitim ve sağlık hizmetleri	Orta-Uzun dönem	Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler
Ekonomik Gelişme ve Büyüme	Kamusal ve özel tasarrufların artırılması	Kamusal altyapı yatırımları Mali teşvikler Finansal teşvikler	Uzun dönem Arz yönlü	Özellikle gelişmekte olan ülkeler

Kaynak: Çolak, F., Tokatlıoğlu, İ. (2007). *İktisada Giriş*. 1.Baskı, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara, ss.568.

iii. Dış Ticaret Politikası, hükümetlerin ülkeler arası ticareti gerçekleştirmek için uyguladıkları politikadır. Uygulan politikalar ise ithalat ve ihracat üzerinde etkilidir. İhracat; ülke vatandaşlarının veya şirketlerinin diğer ülke vatandaşlarına veya şirketlerine satmış olduğu mal ve hizmettir. İthalat; ihracatın tam tersi olarak tanımlanır, yani diğer ülkelere alınan mal ve hizmettir. İhracat ve ithalatın birlikte gösterildiği bilançoya ise “ Ödemeler Bilançosu” denmektedir. Yapılan ticaret ve uygulanan ticaret politikasıyla amaç ödemeler bilançosunda denkliliği yakalamaktır. Bu bilançoda ihracatın ithalattan fazla olması beklenmektedir.

Dış ticaret politikasının amaçları; dış ödemeler dengesizliklerinin giderilmesi, dış rekabette korunma, ekonomik kalkınma, hazineye gelir sağlama ve piyasa aksaklıklarının giderilmesidir. Araçları ise; gümrük tarifeleri, tarife dışı

araçlar, miktar kısıtlamaları, görünmez engeller, gönüllü ihracat kısıtlamaları, ihracata özendirilmesi ve bağlı ticarettir (/www.frmtr.com, 2016)

Uygulanan ekonomi politikası ayrıca ülkeler arası ikili ilişkileri de desteklemelidir. Örneğin; komşu ülkelerle yapılan ticarete bir takım gümrük indirimleri uygulanmaktadır. Aynı zamanda askeri bakımdan kritik kabul edilen bazı mamul ve teknoloji ürünlerinin ticaretine de sınırlama getirilebilmektedir.

2.4.4. Türkiye’de Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Süreçleri

Ülkeler tarafından uygulanan ekonomi politikaları çok yönlü bir olgudur. Uygulanan bu politikalar ülkenin ekonomik durgunluk yaşadığı dönemlerde etkin rol oynamaktadır. Türkiye’nin ekonomi yapısını oluşturan olay Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasıdır. Osmanlı parlak döneminin ardından çöküş dönemi yaşamıştır. Bu olay daha sonrasında Cumhuriyet dönemine geçişi ve Türkiye ekonomisinde yeni bir dönemi başlatmıştır. Osmanlı döneminde yabancılara verilen imtiyazlar 23 Ağustos 1923 tarihinde TBMM tarafından da onaylanan Lozan Antlaşması’yla son bulmuştur. Daha sonrasında İzmir İktisat Kongresi’nde alınan kararlar, Kalkınma Planları ve uygulanan ekonomi politikaları ülke ekonomisini güçlendirmeye yöneliktir.

Çalışmanın bu bölümünde; Türkiye ekonomisinin yıllar itibariyle gelişimi, yaşanan ekonomik krizler ve uygulanan ekonomi politikaları anlatılacaktır. Konuyu daha iyi anlatabilmek için ülke ekonomisi açısından önemli tarih aralıkları temel alınarak incelenecektir. 1923 yılı başlangıç alınarak günümüze kadar uygulanan ekonomi politikalarına, hizmetler sektörünün gelişimine ve ekonomik krizlere değinilecektir.

2.4.4.1. Türkiye’de 1923-1950 Yılları Arasında Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Gelişmeler

Türkiye’de ekonomi tarihini tanımlayan kavramlar şunlardır;

- i. 1923-1929 Liberal Dönem
- ii. 1930-1950 Devletçi Dönem
- iii. 1960 Planlı Dönem
- iv. 1980 sonrası dışa açık dönemdir. Bazı dönemlere ise o dönemin liderlerinden hareketle; Atatürk dönemi, Menderes Dönemi ve Özal

dönemi gibi ayrımlar kullanılmaktadır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülke ekonomisi yoksullukla, savaşlarla ve Osmanlı hükümetinden kalan dış borçlarla mücadele etmiştir. 1923-1931'e kadar alan süreçte sanayinin gelişmesine önem verilmiştir. Burada ilk hedef yabancılar tarafından yönetilen işletmelerin millileştirilmesidir. Bu dönemde ekonomi politikalarının uygulanabilmesini kolaylaştırmak için birçok kanun çıkarılmıştır. Atatürk'ün bu dönemde önem verdiği yatırım politikaları ise şöyledir;

- i. Ülkede asayiş ve huzurun sağlanması
- ii. Milli savunma ve Dış işleri
- iii. Ulaştırma
- iv. Milli Eğitim
- v. Sağlık
- vi. Sosyal Güvenlik
- vii. Ziraat, ticaret ve zanaata ait ekonomik işler (Kumkale, 2007:192).

Sanayileşme sürecinin hızlanmasında hükümet özel işletmeler ile görüşmüş ve beklenti içerisinde bulunmuştur. Ancak bu beklentiler istenilen düzeyde olmamıştır. 1929 Dünya Ekonomik Burhan'ında yaşanması ile ekonomi politikaları tekrar gözden geçirilmiştir. 1934-1938 yılları arasında ise Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile yerli hammaddeyi kullanacak işletmeler devlet desteği ile kurulmuştur. Birinci kalkınma planının başarılı olması sonucunda 1938 yılından sonra uygulamaya konulacak İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmıştır. Ancak II. Dünya savaşının başlamasıyla bu plan uygulanamamıştır (Akyıldız ve Eroğlu, 2004:50).

Türkiye'nin 1946 yılında çok partili sisteme geçmesi ve 1947 yılında Dünya Bankası'nın üyesi olması Türkiye'yi hem ekonomide hem de siyaside özgürlükçü bir yapıya taşımıştır (Güran ve Aktürk, 1997:36). 1950'li yıllara gelindiğinde ise Dünya Bankası'nın ısrarı üzerine tarım sektörüne ağırlık verilmiştir. 1946 yılında ihracatı artırmak amacıyla %146 oranında devalüasyon yapılmıştır. 1950 yılında ise dış ticaret büyük ölçüde serbestleştirilmiştir. 1953 yılına kadar devam eden bu ekonomik müdahale Türkiye'nin ihracatını artırırken, hem dış ticaret açığı hem de dış borç artmıştır.

2.4.4.1.1. 1923-1929 Dışa Açık Ekonomi Dönemi

Cumhuriyet'in kurulduğu bu dönemin ilk evresi özel sektör; ikinci evresi ise devlet ağırlıklı girişimlerin bulunduğu bir dönemdir. Ekonomiye yön vermek adını ilk önce Duyûn-u Umumiye kaldırmıştır. Böylece gelirler yeni kurulan Türk Devleti tarafından toplanmıştır. Daha sonra ise 1923 yılında I. İktisat Kongresi İzmir'de Mustafa Kemal Paşa'nın liderliği ile toplanmıştır (Akyıldız ve Eroğlu, 2004:46). Bu kongrede alınan bazı kararlar ise şöyledir;

- i. Anonim şirketlerin kuruluşunu kolaylaştırmak
- ii. Milli bankalar kurmak
- iii. Demir yolları inşaatının hükümetçe bir programa bağlanması
- iv. Sanayii teşvik etmek
- v. Yerli malının kullanımına önem vermek
- vi. Teknik eleman yetiştirecek okullar açmak
- vii. Sanayi mallarının gümrük vergileri ile korunması
- viii. Ulaşım sorunlarının çözülmesi
- ix. Tüketim mallarının üretimine öncelik vermek
- x. Yabancı kurumları millileştirmek (www.sorubank.com, 2013).

Alınan bu kararlar ülke ekonomisi güçlendirmeye yöneliktir. Amaç özel sektör ağırlıklı karma bir ekonomi politikası benimsenmiştir. Bu dönemde yapılan çalışmalar kanunlarla desteklenmiş ve uygulaması güçlendirilmiştir. Bu kanunlar ise;

Tablo 2.14. 1923-1929 Yılları Arasında Uygulanan Ekonomi Politikalarını Yönlendiren Kanunların Kronolojik Listesi

Kanun Tarihi	Kanun No	Kanun İsmi
1921	85	Teşkilatı Esasiye Kanunu
1924	491	Teşkilatı Esasiye Kanunu
1925	558	Tütün İdare-İ Muvakkatesi ve Sigara İhisarı Hakkında Kanun
1925	633	Sanayi ve Maadin Bankasının Kuruluşu Hakkında Kanun
1926	815	Türk Sahillerinde Kabotaj ve İmalata Karasuları Dahilinde İcrayı Sanat ve Ticaret Kanunu
1926	904	İslahı Hayvanat Kanunu
1927	1042	Devlet Demiryolları ve Limanları İdare-İ Umumiyesi Kanunu
1927	1050	Muhasebeyi Umumiye Kanunu
1927	1055	Teşviki Sanayi Kanunu
1929	1447	Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsası Kanunu

Kaynak: Kumkale, T. (2007). *Atatürk'ün Ekonomi Mucizesi: Ekonomik Politikaların Hukuki Çerçevesi*. Pegasus Yayınları, İstanbul, ss.229.

1923-1929 yılları arasında paranın ulusal idarenin elinde olması amaçlanmıştır. Bu sebeple paraya çok ihtiyaç duyulan kurtuluş döneminde dahi para basılmamıştır. Böylece paranın değeri korunarak 1929 yılına kadar anti-enflasyonist para ve maliye politikası benimsenmiştir (Aysan, 2000:37).

1923-1929 yılları arasında uygulanan maliye politikasını incelediğimizde üç temel unsur dikkat çekmektedir. Bunlar;

- i. Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte daha önceden devam eden ve var olan mali sorunların giderilmesi,
- ii. Lozan Barış Antlaşması ile uygulanan mali hükümler,
- iii. İzmir İktisat Kongresi'nde alınan mali kararlar ve uygulama süreci,

Bu dönemde siyasi bağımsızlığın mali bağımsızlık ile kazanılacağına inanılmıştır. Bu nedenle denk bütçe benimsenmiş, dış borçlanma mümkün olduğunca azaltılmış ve Aşar vergisi kaldırılarak düşük vergi sistemi benimsenmiştir. Vergi sisteminin esnek olmayan yapısından dolayı ekonomik büyüme istenilen düzeyde gerçekleşmemiştir. Ayrıca savunma harcamaları azaltılarak eğitim ve bayındırlık harcamaları bu dönemde artırılmıştır (Yılmaz, 2009:307-325).

Tablo 2.15. 1927-1929 Yılları Arasında Genel Bütçe Başlangıç Ödenekleri

YILLAR/ KURULUŞLAR	Maarif Vekâlet/ MEB	Sıhhat ve İçtimaî Mua. V./Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı	Milli Müdafaa Vekâleti/ Milli Savunma Bakanlığı	Nafia Vekâleti/ Bayındırlık Bakanlığı
1927	6.158,9	3.203,4	58.096,7	25.723,0
1928	6.615,8	3.396,6	58.020,4	32.717,8
1929	8.100,0	4.395,8	63.771,5	33.706,0

Kaynak: Kopar, T. (2013). *Atatürk Dönemi İktisadi Kalkınma: 1920-1930 Dönemi Bütçe Uygulamaları*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, ss.45.

1927-1929 yılları arasında gerçekleşen Bütçe Ödenekleri incelendiğinde en yüksek ödenek Milli Müdafaa Vekâleti bugünkü ismi ile Milli Savunma Bakanlığı'na yapılmıştır. Her yıl ise bu ödenekler artmıştır ve en yüksek artış 1929 yılında Nafia Vekâleti yani Bayındırlık Bakanlığı'nda gerçekleşmiştir. Bu dönemde Nafia Vekâleti'nin bütçe ödeneğinin yüksek olmasının başlıca nedenleri ise; gerekli altyapı çalışmalarının sağlanması, hasar gören kamu binalarının tamiratının yapılması ve yer altı-üstü su kaynaklarının zarar görmesini önlemek gibi önemli görevlerinin bulunmasıdır.

Tablo 2.16. 1923-1929 Yılları Arasında Ana İktisadi Faaliyet Kollarına Göre GSMH (Sabit Fiyatlarla) ve Kişi Başına GSMH (Sabit Üretici Fiyatıyla) (Milyon TL)

YILLAR/SEKTÖRLER	GSMH	Kişi Başına GSMH (TL)	TARIM	SANAYİ	HİZMET
1923	-	-	-	-	-
1924	3364	262	1607	287	1470
1925	3793	290	1697	338	1758
1926	4484	335	2237	388	1859
1927	3910	287	1546	464	1900
1928	4341	311	1842	461	2038
1929	5278	370	2627	479	2173

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2011, s. 637-670

Uygulanan ekonomi politikaları ve gelişmeler sonucunda 1923 yılında 1929 yılına kadar geçen süreçte GSMH %14,9'dan %21,6'ya yükselmiştir. Hizmetler sektörü ise gelişmeye sürekli devam etmiştir. Ancak bu dönemde savaştan yeni çıkan ve yeni bir devlet kurma çabasında olan Türkiye için hizmetler sektörüne gereken önem verilememiştir. Bu dönemde sanayi sektörünün gelişmesi için çaba verilmiştir.

2.4.4.1.2. 1930-1939 Korumacı Devlet Dönemi

Devlet bu dönemde ekonomiye karışan ve sadece uygulanması için kararlar alan bir yönetim benimsememiş, ekonomi faaliyetleri bizzat yöneten bir devlet yapısı sergilenmiştir. Bu dönemde ayrıca devlet tarafından işletmelerde kurulmuştur. 1929 Dünya Ekonomik Buhran sonrası Türkiye milli ekonomiye daha çok önem vermiştir. Bunun sonucunda ise ekonomide sıkı düzenlemeler uygulanmıştır.

1923-1929 yılları arasında özel sektörün ağırlıklı olduğu sanayileşme politikası olumlu sonuçlar vermemiştir. Olumsuz sonuçların yaşanmasından sonra devlet sanayileşmeyi kendi üstlenmiştir. Bu bağlamda 1930'lu yıllar "devletçilik" olarak kavramsallaştırılmıştır (Eşiyok, 2006:7). Ayrıca bu dönemde dışa bağımlılık olarak kabul edilen dış ticaret açığı kalmamıştır ve ithalatta ciddi kısıtlamalar uygulanmıştır.

Devletçilik uygulaması özel sektördeki üretim ve yatırımı da olumlu etkilemiştir. 1930'ların ikinci yarısında devlet tarafından yapılan bu destekler II. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde sınırlı kalmıştır. Bu dönemde para ve maliye politikası etkin olarak kullanılmamıştır ve korumacı devlet politikası uygulanmıştır.

Tablo 2.17. 1929-1939 Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon \$)

Yıllar	Dış Ticaret Dengesi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)	İhracatın GSMH İçindeki Payı (%)	İthalatın GSMH İçindeki Payı (%)
1929	-48,7	60,6	7,2	11,8
1930	1,8	102,6	9,0	8,7
1931	0,3	100,5	8,6	8,5
1932	7,3	117,8	8,1	6,9
1933	13,0	128,8	8,4	6,6
1934	4,2	106,2	10,0	9,4
1935	5,6	107,9	9,7	8,9
1936	20,1	127,2	9,2	7,2
1937	18,7	120,6	10,0	8,3
1938	-3,9	96,7	7,7	7,9
1939	7,1	107,7	6,3	5,9

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2011, s. 400.

1929 yılında -48,7 olan dış ticaret dengesi giderek düzelmiş ve devletçilik politikasının uygulandığı bu dönemde pozitif yönde gelişme göstermiştir. Bir ülkenin yurtdışına sattığı ürünlerin toplam parasal değerinin, yurtdışından aldığı ürünlerin toplam parasal değerine oranı olan karşılama oranı on yıl içerisinde %78 artış sağlayarak 1929 yılını ikiye katlamıştır. İhracatın GSMH içindeki payı ise istikrarlı bir büyüme sağlamamıştır.

Bu dönemde denk bütçeyi hedefleyen maliye politikasına önem verilmiştir. Devlet yatırımlarının fazla olduğu dönemler hariç bütçe sürekli fazla vermiştir ve uygulanan sıkı para politikası desteklenmiştir (Bahar, 2004:6). Bu dönemde en büyük amaçlardan biride TL'nin değerini artırmaktır. Bu sebeple dolaşımdaki para mümkün olduğunca azaltılmıştır.

Eğitim ve sağlık hizmetlerine de önem verilen bu dönemde önemli yatırımlar yapılmıştır. Okuyan öğrenci sayısı 1923/'24 öğretim yılında eğitim gören toplam öğrenci sayısı ortaokulda 5.905, ilköğretimde 341.941 kişi iken bu sayı 1929/'30 öğretim yılında ortaöğretimde 25.398 kişi, ilköğretimde 467.071 kişiye; 1938/'39 öğretim yılında ise ortaöğretimde 83.642, ilköğretimde 813.636 kişiye yükselmiştir. Eğitim gören öğrenci sayısına bağlı olarak okul ve öğretmen sayılarında da artış yaşanmıştır (Tüik, 2013:63-65). Sağlık personeli ve hastane sayılarında da sürekli olarak artış yaşanmıştır. Ekonomide yaşanan olumlu gelişmeler diğer alanları da olumlu olarak etkilemiştir.

Tablo 2.18. 1930-1939 Yılları Arasında Ana İktisadi Faaliyet Kollarına Göre GSMH (Sabit Fiyatlarla) ve Kişi Başına GSMH (Sabit Üretici Fiyatıyla) (Milyon TL)

Yıllar/Sektörler	GSMH	Kişi Başına GSMH (TL)	TARIM	SANAYİ	HİZMET
1930	5394	371	2525	539	2330
1931	5866	395	2887	616	2363
1932	5235	345	2055	725	2455
1933	6064	391	2510	863	2692
1934	6430	406	2578	982	2870
1935	6234	386	2421	981	2833
1936	7680	467	3721	947	3002
1937	7798	466	3600	1045	3154
1938	8538	502	3794	1029	3535
1939	9128	521	3939	1411	3778

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2011, s. 637-670.

1930-1939 yılları arasında uygulanan sıkı maliye ve para politikaları sonucunda GSMH, Kişi başına GSMH ve sektörler olumlu etkilenmiştir. Rakamsal olarak artış sürekliliği olmasa da sert düşüşler yaşanmamıştır. Bu dönemde hizmet sektörü 1932-1935 yılları arasında lider sektör olmuştur. Hizmet sektörünün 1929 yılında GSMH'dan aldığı pay %41,1 iken 1930'da %43,2 ye yükselmiştir. Ancak 1939 yılın %41,4 ile kapatmıştır. Bu dönemin lider sektörü olmayı başarmıştır.

2.4.4.1.3. 1940-1945 Savaş Dönemi

Türkiye bu dönemde II. Dünya Savaşı'na katılmamasına rağmen hem ekonomik hem de sosyal zorluklar yaşamıştır. Bu dönem de iki önemli kanun çıkartılmıştır. Birincisi 1940 yılında çıkartılan Milli Savunma Kanunu, ikincisi ise 1942 yılında çıkartılan Varlık Vergisi Kanunu'dur (Öztürk, 2013:159). Varlık Vergisi Kanunu Anti-Yahudi bir tutum sergilediği düşüncesiyle çok fazla tepki almıştır. Varlık Vergisi'nin çıkarılma nedenleri;

- i. Enflasyonla mücadele edebilmek için sıkı para politikası uygulamak yani piyasadan para çekmek,
- ii. Savaş dönemi devletin var olan gücünü yani devlet gelirlerini artırmak,
- iii. Parası çok olandan daha çok vergi almak (Tokgöz, 2001:113).

Ancak bu dönemde yaşanan olumsuz gelişmeler Varlık Vergisi'ni uygulama zorunda bırakmıştır. Olumsuzlukları fırsat bilen vurguncuların karaborsaya başvurmaları ekonomiyi daha da kötü etkilemiştir. Savaş dönemi şartları göz önünde

bulundurulacak değerlendirme yapılırsa Varlık Vergisi gayrimüslimlere yapılan bir zulüm değildir (Öztürk, 2013:162).

Tablo 2.19. Seçilmiş Ürünlerin İstanbul ili için Perakende Fiyatları (Kilo Fiyatı)

Ürün/Yıllar	1938	1941	1943	Artış Oranı (%)
Ekmek	10.04	13.25	39.98	298,2
Pirinç	27.98	46.76	170.12	512,3
Şeker	30.01	47.50	343.25	1043,7

Kaynak: Bülbül, İ. (1994). *İkinci Dünya Savaşının Türkiye’de Sosyal Hayata Olumsuz Yansımaları*, Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, ss.7’den düzenlenmiştir.

Savaş öncesi ekmeğin fiyatı 10.04 TL iken 1943 yılında fiyatı 39.98 TL’ye kadar yükselmiş ve %298 fiyat artışı olmuştur. En yüksek artış ise şekerde yaşanmıştır, artış oranı savaş döneminde %1043’e kadar yükselmiştir. Bu dönemde gıda kıtlığı yaşanmış ve ekmeğin ilk olarak İstanbul’da 11 Ocak 1942 tarihinde karne ile satılmıştır (Dokuyan, 2013:199). Ayrıca bu uygulama ile halka dağıtılacak ekmeğin miktarı da belirlenmiştir. Bu uygulamanın kaldırılmasına yönelik ilk adım 28 Mayıs 1946 atılmıştır ve 09 Eylül 1946’da kaldırılmıştır. Hükümetin uyguladığı sıkı para ve maliye politikası 1945 yılında sonuç vermiştir ve ekmeğin fiyat artışı oranı %228,6’ya, şeker %597,5’e, pirinç ise %441,9’a kadar gerilemiştir (Bülbül, 1994:7).

Tablo 2.20. 1940-1945 Yılları Arasında Sektörlerin GSMH içindeki Payı ve Kişi Başına GSMH (Sabit Üretici Fiyatıyla %)

Yıllar/Sektörler	Kişi Başına GSMH (TL)	TARIM (%)	SANAYİ (%)	HİZMET (%)
1940	487	44,8	14,6	40,6
1941	432	41,8	15,9	42,3
1942	451	47,2	14,7	38,1
1933	403	45,8	16,0	38,2
1944	379	43,1	15,9	41,1
1945	317	39,0	15,6	45,4

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2011, s. 670-673.

1939 yılında 521 TL olan kişi başına GSMH 1940 yılında 487 TL’ye düşmüştür ve bu düşüş 1945 yılına kadar devam etmiştir. Sektörlerin GSMH içinden aldığı payda ise en sert düşüşü tarım sektörü yaşamıştır. Bu da ülkede gıda kıtlığının yaşanmasına sebep olmuştur. Sanayi sektörüne ham madde sağlayan tarım sektöründe ki düşüş sanayi sektörünü de olumsuz etkilemiştir. Bu dönemde özellikle devlet tarafından yapılan sağlık ve eğitim harcamaları hizmetler sektörünü sert düşüşlerden kurtarmıştır. Örneğin 1940 yılında 1500 kişi olan hekim sayısı 1945 yılında 1945 kişiye yükselirken, 1940’da 154 adet olan hastane sayısı 1945’te 153

adet olmuştur. İlköğretim hizmeti veren okulların sayısı ise 10595 adetten 14010 adete yükselmiştir.

2.4.4.1.4. 1946-1960 Ekonomi Politikaları

II. Dünya savaşı sonrasında uygulanan ekonomi politikaları bugünkü yapının oluşmasında önemli rol oynamıştır. Savaş döneminde Türkiye'nin Mihver Devletlere karşı tutumu sayesinde BM kurucu üyelerinden biri olmuştur (Tangülü, 2012:391). II. Dünya savaşı demokrasinin kazandığı bir savaş olarak görülmüştür (Dursun, 2001:126). Bu sonuçtan Türkiye'de ekilenmiş ve çok partili hayata geçmek için adımlar atılmıştır. 1946 yılında ikinci bir parti kurma çabaları başlamıştır ve 07 Ocak 1946 yılında Demokrat Parti kurulmuştur (Tangülü, 2012:391). Türkiye'nin ilk serbest seçimi olan 14 Mayıs 1950 seçiminde DP galip gelmiştir. DP döneminde ABD yardımlarının çok fazla olduğu bir dönem yaşanmıştır. Ayrıca Kore Savaşı sonucunda Türkiye 1952 yılında NATO'ya girmiştir. Bu sayede dünya gözündeki siyasi yalnızlığı kırılmıştır (Mango, 2008:56).

1946 yılında paranın hızla değer kaybetmesi Türkiye'yi olumsuz etkilemiştir. Savaşı izleyen yıllarda, finans hizmetlerin yaygınlaşmasının en önemli nedeni özel girişimin öncülüğünde ulusal bankaların açılmasına hız verilmesidir. Örneğin; 1944 yılında Yapı Kredi Bankası, 1946 yılında Garanti Bankası ve 1948 yılında Akbank kurulmuştur (Kepenek, 2012:93).

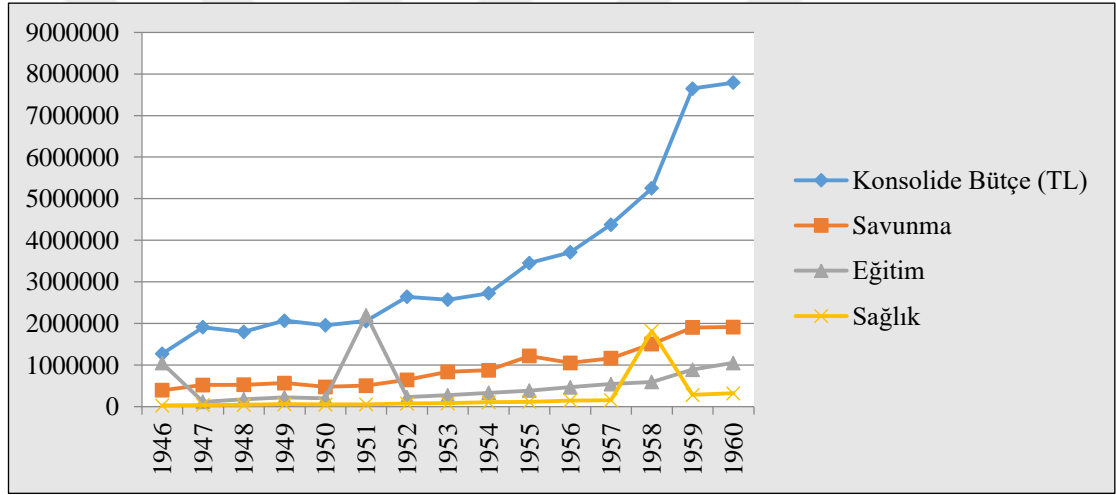
Tablo 2.21. Para Sermayenin İç Kaynakları, 1946-1960 (Cari Fiyatlarla, Milyon TL)

Yıllar	Para Arzı	Artış Oranı (%)	Banka Kredileri	Bütçe (Genel) Gerçekleşmeleri Geliri	Bütçe (Genel) Gerçekleşmeleri Gideri	Açık(-) Fazla(+)
1946	975	6,1	785	1041,5	1018,9	+22,6
1947	888	-9,2	1087	1615,0	1564,2	+50,8
1948	932	5,0	1188	1497,7	1401,8	+65,5
1949	803	-13,8	1069	1628,2	1572,0	+56,8
1950	862	7,3	1301	1419,4	1467,4	-48
1951	1007	16,8	1779	1646,0	1580,5	+65,5
1952	1104	9,6	2620	2235,8	2248,69	-13,2
1953	1286	16,5	3429	2272,1	2294,1	-22
1954	1326	3,1	4311	2390,8	2564,7	-173,9
1955	1744	31,5	5062	3148,4	3308,9	-160,5
1956	2253	29,2	5885	3304,8	3487,2	-182,6
1957	2853	26,6	7849	3966,6	4162,8	-196,2
1958	2955	3,6	8737	4822,1	4977,1	-155
1959	3295	11,5	9511	6385,8	6728,0	-342,2
1960	3699	12,3	9640	6933,3	7320,2	-387

1951 yılında hükümet faiz indirimi uygulamıştır. Bu durum kredi genişlemesine olumlu etkiler sağlamıştır. Çekilen kredilerin 1950 yılında %68,33'ü, 1955 yılında %66,49'u ve 1960 yılında %72,88'i hizmet sektöründe kullanılmıştır (Kepenek, 2012:94-95). Bu dönemde bütçe açıklarının olmasının en önemli nedeni etkin vergi politikasının uygulanmamasıdır. Genel olarak tarım sektörünün vergi dışı tutulması ayrıca etkin vergi denetiminin yapılmaması açığın diğer nedenlerindedir.

1946-1953 yılları arasında ithalat daha serbest yapılması sonucunda dış açıklar sürekli hale almıştır. Ayrıca ülke dış yatırım ve sermaye ile ekonomik faaliyetlerini yürütür hale gelmiştir. 1948 yılında Türkiye, Marshall Planı ile dış yardım almakta ve yabancı sermaye ile açık ekonomi koşullarına göre bir değişim yaşamaktaydı (Uçkaç, 2010:426).

Şekil 2.1. 1946-1960 Dönemi Konsolide Bütçe ve Savunma, Eğitim ve Sağlık Harcamaları

Kaynak: Maliye Bakanlığı Bütçe Gider ve Gelir Gerçekleşmeleri, 1924-1995

1945-1960 dönemine ait bütçe harcamaları incelendiğinde sırasıyla en yüksek harcama savunma, eğitim ve sağlık harcamalarıdır. 1950-1952 yılları arasında eğitim harcamaları, 1957-1959 yılları arasında ise sağlık harcamaları yüksektir. Dönemsel olarak uygulanan politikalar bu durumun yaşanmasına neden olmuştur.

Eğitim hizmetle de öncelik ilköğretime verilmiştir (Başar, 1992:92). Ortaöğretim ve liselerde de çalışmalar yapılmış ve önemli çalışmalardan biri ise liselerde yapılan özel programlı lise sistemi olmuştur. Bu dönemde en fazla öğrenci artışı %26,7 ile Yüksek Öğretimde yaşanmıştır. İlk defa imam-hatip liseleri açıldığı için öğrenci sayısı diğer eğitimlere göre oldukça düşüktür ve 1955'te öğrenci sayısı 2500 öğrenci iken 1960'da 4500'e yükselmiştir (Tüik, 1942-1972).

Bu dönemde ulaştırma ve haberleşme hizmetlerine büyük önem verilmiş ve altyapı yatırımları hızla artmıştır (Takım, 2012:182). 1950-1960 döneminde deniz ticaret filosu %70 artmıştır. Büyüme daha çok özel sermayenin dış ticarete kullanılan deniz ulaştırma araçlarını almasıyla gerçekleşmiştir. İzlenen politikalar sonucunda karayolları, deniz yolları ve hava yollarının yolcu ve yük taşıma payları artmıştır ve en önemli azalma demir yollarında meydana gelmiştir (DİE, 1973:412).

1946-1960 döneminde dış boranmanın artması bütçenin açık vermesi ekonominin yükünü artırmıştır. Yabancı sermaye yatırımların sürekli artması ise üretimin dış kaynaklarla gerçekleşmesini yaratmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2007:126). Bu olaylar ise ülke ekonomisini dışa bağımlı hale getirerek sanayinin gelişmesi için yapılan çalışmaları olumsuz etkilemiştir. Ayrıca bu dönemde devletçilik politikası yerine liberal bir politika benimsenmiştir.

Cumhuriyet'in ilanından 1950 yılına kadar sıkı maliye ve para politikası uygulanmıştır. Enflasyonun yaşanmaması için para arzı kısıtlanmış, denk bütçenin gerçekleşmesi için de sıkı maliye politikası uygulanmıştır. 1950'den sonra genişletici para ve maliye politikası uygulanmıştır (Takım, 2012:182). Uygulanan genişletici para ve maliye politikaları enflasyona yol açmış ve Türk Parası'nın hızla değer kaybetmiştir. 1958 yılında ise doların değeri 2 liradan 9 liraya yükselmiş ve dış borç ödenemeyecek hale geldiği için Türkiye moratoryum (borçların ödenemeyeceği ve yeni bir ödeme planına bağlanması ilanı) ilan etti ve IMF ile ilk stand-by anlaşması imzalanmıştır. 27 Mayıs 1960 tarihinde ise askeriyenin yönetime el koymasıyla dönem kapanmıştır (etin, 2013).

2.4.4.2. Türkiye'de 1960-1980 Yıllarında Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Gelişmeler

Dünya ekonomisinde sadece tarım sektörüne ön planda tutarak gelişmenin mümkün olmadığı anlaşılmış ve ithal ikameyi artıracak sanayi yatırımları geliştirilmiştir. Bu döneme kadar gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler, gelişmiş ülkelere ham madde sağlıyordu, ancak ithal ikameci sanayiye diğer ülkelerinde önem vermesiyle ülkeler arası iş bölümü önemli ölçüde değişmiştir (Kansu, 2003:53).

Yurt dışından temin edilen yapımı kolay malların ülke içinde yapılmasına karar verilmiştir. Bu sebeple bilimsel faaliyetleri yürütmeye önemli rol oynayacak TÜBİTAK 1963 yılında bu dönemde kurulmuştur. Ancak gereken önem verilmediği

için 1960-1980 döneminde proje etkin olarak yürütülemediğiştir.(Göker, 2002:2).

1960-1980 dönemi devletin ekonomiye müdahale ettiği ve belirli faaliyetlerde bulunduğu, bir önceki dönemin aksine daha devletçi politikalar benimsediği dönemdir. Bu dönemde Devlet Planlama Teşkilatı (DTP) kurulmuş ve Beş Yıllık Kalkınma Planları hazırlanmıştır (Kuyucuklu, 1996:199).

Bunlar;

- i. I. Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963-1967
- ii. II. Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972
- iii. III. Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977

1970'lerin sonlarına kadar uygulanan kalkınma planları döneminde bütçe açıkları çok fazlaydı ve bu dönemde devlet bütçe açıklarını Merkez Bankası'ndan finanse etmiştir. Maliye politikasına daha çok önem verilmiştir ve para politikası maliye politikasının emrine verilmiştir. Bu durum Merkez Bankası'nı olumsuz etkilemiştir (Saçkan, 2006:22).

Bu döneme ait en önemli ekonomik gelişmeler ise; 1939 yılına kadar dünya sanayi üretiminde %19 paya sahip olan Türkiye bu dönemde %96'lık bir artış göstererek %37'lere kadar yükselmiştir (Aysan, 1980:105).

Türkiye'de planlı kalkınma dönemi, dış çevreler tarafından desteklenmiştir. Kamu yatırımlarının kalkınma planlarını desteklemesi önerilmiştir (Şahin, 2002:132). Programın desteklenmesinde ki önemli etkenlerden biri ise Türkiye yabancı yatırımlar için daha güvenilir ülke haline gelecektir. Ayrıca kalkınma planları 1961 Anayasa'sı ile güvence altına alınmıştır.

2.4.2.2.1. 1963-1967 I. Beş Yıllık Kalkınma Planı

Demokratik yollarla sosyal ve ekonomik kalkınmayı sağlamak, milli tasarrufları artırmak ve toplum yararına olan yatırımları yöneltmek adına BBYKP oluşturulmuştur. Oluşturulan kalkınma planı 21 Kasım 1962 tarihinde onaylanmış ve 3 Aralık 1962 tarihinde Resmi Gazete de yayınlanmıştır (DPT, 1963:3).

Kalkınma planının önemli araçlarından biride kamu hizmetlerini yükseltmektir. Bunun için ön planda tutulacak konular şöyledir;

- i. Uygulanan hizmetlerin seviyesi artırılabacaktır.
- ii. Sosyal adalet ilkesi gereği vatandaşların kamu hizmetlerinden yararlanması için fırsat eşitliği verilecektir.

- iii. Hizmetlerin uygulanmasında bölgeler arası farklılık düzeltilecektir.
- iv. Köylerinde hizmetlerden yararlanması sağlanacaktır.
- v. Halkın gönüllü olarak hizmet uygulamalarına katılması desteklenecektir (DPT, 1963:404).

Kalkınma planları ışığında eğitim, sağlık ve ulaştırma hizmetlerine öncelik verilmiştir. İlk kalkınma planının uygulandığı bu dönemde sağlık personeli yetersizliği, hastane sayısının azlığı dikkat çekmektedir. 10000 kişiye 21 yatak düşmektedir. Sağlık programının geliştirilmesi ile 1962 yılında 62100 olan yatak sayısı, 1967 yılında 77500 yatak sayısına ulaşmıştır (Tüik, 2013). Yapılan yatırımlar ise her yıl artarak devam etmiştir.

Bu dönemde kalkınmanın en etkin aracı olarak eğitim görülmüştür. Eğitim sosyal kalkınmayı sağlamasıyla birlikte planlanan sanayi yatırımlarına da nitelikli insan gücü kazandıracaktır. Bu sebeple Kalkınma Planı'nın uygulanmasında eğitim hizmetleri vazgeçilmezdir. Eğitim politikalarının uygulanmasında dikkat edilecek unsurlar ise;

- i. Gelir düzeyi düşük başarılı öğrencilere yönelik burs programlarının oluşturulması,
- ii. Ülkenin ve toplumun ihtiyacına yönelik eğitimin verilmesi,
- iii. Halkın eğitim politikalarına destek vermesi sağlanacaktır (DPT, 1963:442).

Ulaştırma hizmetlerinde hedefler;

- i. Eldeki kapasiteyi en etkin şekilde kullanmak ve fazla kapasite oluşturmamak,
- ii. Ulaştırma hizmetlerinde maliyeti düşürmek ve ekonomiyi etkin şekilde yürütmek şeklindedir (Aynacı, 2007:25).

2.4.2.2.2. 1968-1972 II. Beş Yıllık Kalkınma Planı

II. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın amaçları şu şekilde;

- i. Ekonominin %7 oranında gelişmesini öngörmüş ve bu öngörünün gerçekleşmesi için köklü yapısal değişimleri hedeflemiştir.
- ii. Yetişmiş insan gücünün verimli kullanılması, tarım sektöründeki fazla istihdamın diğer sektörlerle kaydırılması ve ekonomik

kalkınmanın sağlanması için sanayi sektörünün hızla gelişmesi desteklenmiştir.

- iii. Tarım ürünlerin hava şartlarına bağlı olarak gelişmesi kontrol altına alınmak istenmiştir.
- iv. Ülke vatandaşlarının hayat standartlarının yükseltilmesi hedeflemiştir (DPT, 1968:3).

2.4.2.2.3. 1973-1977 III. Beş Yıllık Kalkınma Planı

III. Beş Yıllık Kalkınma Planı kapsamında yapılacak yatırımların %45'i imalat sanayi, enerji ve madencilik sektörlerine yapılması planlanmıştır. Devlet yapmış olduğu bu yatırımlarda ticari kârı değil sosyal kârı hedeflemiştir. Bu dönemde hizmet sektörünün GSMH'daki payı %36,9' a düşürülmesi hedeflenmiştir (DPT, 1973:19). GSMH'da hizmetler sektörünün payını düşürmedeki amaç sanayi sektörünün daha fazla paya sahip olmasının planlanmasıdır.

Tablo 2.22. Planlı Dönem Temel Ekonomik Göstergeler(Sabit Fiyatlarla)

Sektörlerin GSMH İçindeki Payı					Beş Yıllık Kalkınma Plan Dönemi Temel Göstergeler	
Yıllar/Sektörler	GSMH (Milyon TL)	Tarım (%)	Sanayi (%)	Hizmet (%)	Ekonomi Büyüme Hızı (Sabit Fiyat)	Enflasyon (%)
1963	84188	34,6	17,1	43,3	9,7	4,3
1964	87169	33,1	18,2	48,6	4,1	1,2
1965	90368	30,9	19,4	49,8	3,1	8,1
1966	101264	30,5	19,9	49,6	12,0	4,8
1967	105291	29,3	20,7	50,0	4,2	7,6
1968	31635197	33,0	17,1	49,8	6,7	3,2
1969	33002579	31,2	18,4	50,4	5,4	7,2
1970	34468624	30,7	17,5	51,7	5,8	6,7
1971	36897737	30,2	17,8	52,0	10,2	15,9
1972	40279248	27,9	18,1	54,0	7,4	18,0
1973	42255004	24,5	19,3	56,2	5,4	20,5
1974	43633172	25,2	20,0	54,8	7,4	19,9
1975	46275414	24,5	20,6	55,0	8,0	10,1
1976	50437968	24,0	20,5	55,5	7,9	15,6
1977	51944339	22,8	21,3	56,0	3,9	24,1

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2013 ve www.ekodialog.com.tr, Erişim: 02.06.2016. verilerinden düzenlenmiştir.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın uygulandığı dönem olan 1963-1967 yılları arasında bolluk yılları hariç tarım sektörünün GSMH'da aldığı payı azalmıştır. Sanayi ve hizmetler sektörünün payı ise düzenli olarak artmıştır ve bu dönem Cumhuriyet yıllarından beri hizmetler sektörünün aldığı pay ilk defa 1967 yılında %50'ye ulaşmıştır. Sanayi yatırımları ve kalkınma planları hizmetler sektörünü olumlu yönde etkilemiştir. Bu dönemde de dış ticaret sürekli olarak açık vermeye devam etmiştir.

1968-1972 döneminde uygulanan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ise, yaşanan siyasal istikrarsızlıklardan dolayı bazı hedefler tam olarak gerçekleşmemiştir. Hükümet sanayi sektörünün gelişmesi için özel sektöre her ne kadar teşvik ve yatırımlar sağlasa da Büyüme rakamları istenilen düzeye ulaşamamıştır (www.ekodialog.com.tr).

1973-1977 döneminde hedeflenen ekonomik büyüme %7,9 olmasına rağmen gerçekleşen büyüme ortalama olarak %6,5'tur (DPT, 1973). Bu dönemde de dış ticaret açığı sürekli olarak artmıştır. Hizmetler sektörünün GSMH'dan aldığı pay %50'nin altına düşmemiş ve sürekli artış göstermiştir. Büyümeler sonucunda hizmet sektörü ülke ekonomisi için önemli istihdam alanı sağlayan sektör haline gelmiştir.

Planlı dönemde uygulanan maliye politikası genel olarak gelir dağılımında adaleti sağlayan ve tasarruf artırıcı uygulamaları destekleyen bir yol izlemiştir (Parasız, 1998:136). Bu dönemde kamu harcamalarının bütçe açıkları ile finanse edilmesi ekonomik dengeyi bozmuştur (Hazine, 2003:22). Yapılan harcamaların artmasına bağlı olarak dış ticaret açığı sürekli olarak artmıştır. Bu açığın önüne geçmek için II. Beş Yıllık Kalkınma döneminde harcamaları kısma yoluna gitmiştir ancak eğitim, sağlık ve emniyet hizmetlerine ait harcamalarda kısılmasının mümkün olmadığı görülmüştür (DPT, 1963:75). 1980'li yıllara gelindiğinde ise Türkiye dış borçlarını ödeyemez hale gelmiştir (Takım, 2011:173). Planlı dönemde uygulanan para politikalarının en önemli amacı ise fiyat istikrarının sağlanması ve sanayi sektörüne yatırımlarının artması için para arzı oluşturmaktır (DPT, 1963).

2.4.4.3. Türkiye'de 1980-2000 Yıllarında Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Gelişmeler

1973-1974 ve 1979-1980 yıllarında dünyada yaşanan ekonomik gelişmeler Türkiye ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu dönemde yaşanan petrol

fiyatlarındaki artış, diğer ülkelerde sanayileşmenin ilerlemesi ve petrol ithal eden ülkelerin daha da gelişmesi gibi ekonomik gelişmeler yeni sorunlar meydana getirmiştir. Sorunların çözümü için içe kapalı bir ekonomi değil, dışa açık ve serbest piyasa ekonomisi benimsenmiştir (Yükseler, 2009:5-6).

Ekonomik bunalımın yoğunlaşması ve 1977-1978 yıllarında alınan istikrar tedbirlerinin yetersiz kalması üzerine, 24 Ocak 1980 tarihinden itibaren hükümet yeni ekonomi politikaları geliştirmiştir (Kepenek, 2012:196). Uygulanacak olan bu politikalar kamuoyuna 24 Ocak Kararları olarak sunulmuştur. Sağlıklı bir rekabet ortamının oluşması ve kaynakların daha etkin kullanılması öngörülmüştür. Asıl amaç ekonomide kamunun payını azaltarak özel sektörün payını artırmak, dış ticaretin serbestleştirilmesi ve bankacılık sektörünün yaygınlaşmasıdır. Bu kararlar döneme hâkim olan ve IMF destekli Ortodoks istikrar politikalarından oluşmuştur. Programın ise;

- i. Sıkı maliye ve para politikaları uygulanması,
- ii. Yüksek faiz uygulamaları, faizin devlet tarafından değil piyasa tarafından belirlenmesi,
- iii. Kamu mal ve hizmetlerinde fiyat artırımı,
- iv. Özel kesimin daha aktif olması gibi özellikleri bulunmaktadır (Köse, 2002:120).

Ayrıca daha sonra yaşanan askeri darbe sürecinde de bu kararların uygulanmasına devam edilmiş ve askeri yönetim tarafından desteklenmiştir. Bu kararların olumlu getirilerin yanı sıra olumsuz sosyo-ekonomik etkileri de olmuştur. Bunlar; faizin büyütülmesi, gelir dağılımının bozulması ve ücretlerin baskı altına alınması gibi olumsuz getirileri de olmuştur (www.dunyabulteni.net).

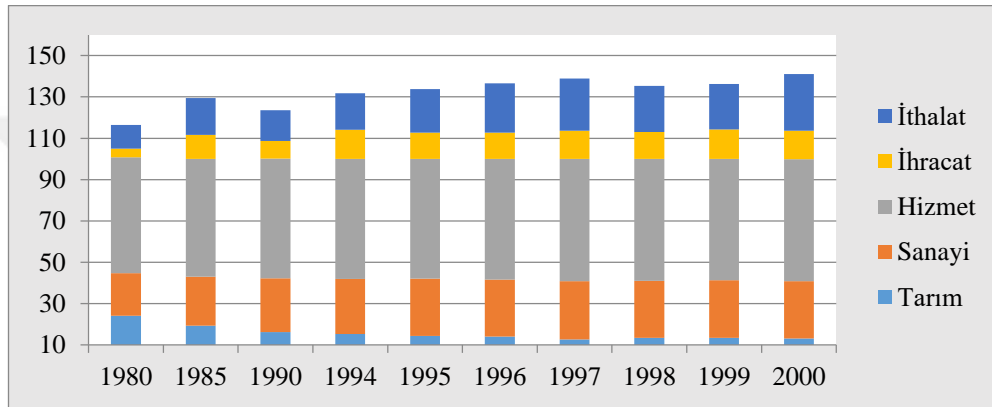
Türkiye ekonomisi 1980'lerin sonunda yine bir tıkanma yaşamıştır. Bu tıkanma sonucunda Türkiye 1994 yılında ekonomik kriz yaşamış ve bu dönemde Dolar-TL dengesi yeniden bozulmuştur. Kredi notu değerlendirme kurumlarının da Türkiye'ye verdiği düşük kredi notları ile ülke daha da zor bir sürecin içine girmiştir. Bu olaylardan hemen sonra yeni ekonomik istikrarları hazırlanmış ve IMF ile stand-by imzalanmıştır (Eğilmez ve Kumcu, 2007:379). Hazırlanan programın amacı ise;

- i. Piyasada istikrarın tekrar sağlanmasına yönelik hedeflerin belirlenmesi,
- ii. Kamu kesimi mali dengenin sağlanması,

- iii. Dış ticaret açığını kapatmaya yönelik çalışmalardır (Şahin, 2000:215).

Ancak uygulanan istikrar politikasında başarı sağlanamamıştır. Bunun başlıca nedenleri ise; iç kaynakların borç kapatmada yetersiz kalması, dış etkenlerin krizlere neden olması ve kamu bankalarının sağlıklı yapılanmasıdır (TCMB, 2010:1).

Şekil 2.2. 1980-2000 Yılları Arasında Seçilmiş Dönemlere Ait İthalat/İhracat ve Sektörlerin GSMH'daki Payı (Sabit Fiyatlarla %)

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2013, s. 439-673.

1980-2000 döneminde ise, tarım sektörünün payı sürekli azalırken sanayi sektörünün payı artmıştır. Bu dönemde dışa açılma politikaları, ekonomide özel sektörün daha aktif rol alması sanayi sektörünün gelişmesinde rol oynamıştır. Sanayi sektöründeki olumlu gelişmeler devletin kamu harcamalarını kısmasına rağmen, hizmetler sektörünün GSMH'dan aldığı pay artmıştır. Bu dönemde İthalatın ve ihracat rakamları da artmıştır. Ancak İthalattaki düzenli artış dış ticaret açığının daha da artmasına yol açmıştır. 1980 yılında -4 999 242 Bin \$ olan dış ticaret dengesi 2000 yılında -26 727 914 Bin \$'a yükselmiştir (Tük, 2015).

2.4.2.3.1. 1980-1988 İhracata Dayalı Büyüme Dönemi

Ülke bireylerin ortak amacı daha çok gelir elde etmek ve elde edilen gelirle refah düzeyini artırmak için daha çok mal ve hizmet almaktır. Aynı durum ülkeler için de geçerlidir. Gelişmiş ülkeleri incelediğimizde daha çok mal ve hizmet üreten, refah düzeyi yüksek olan ülkelerdir (Dinler, 2002:307).

İhracata dayalı büyümede ise, dış ticaret ile ekonomik büyümenin sağlanmasıdır. 1980 yılından itibaren Türkiye'nin dışa dönük sanayileşme çabaları

ile ekonomi dışarıdan daha çok etkilenmiştir (Yılmaz, 2010:248). Bu dönemde ihracatın artması için, iç talebin düşük olması, TL'nin yabancı para karşısında değerinin düşük olması ve ihracatın artmasına yönelik teşviklerin artması ihracata dayalı ekonomik büyümeyi desteklemiştir (Eşiyok, 2006:18). Yapılan bu çalışmalar sonucunda ihracatın GSMH içindeki payı 1980 yılında %4,2 iken 1988 yılında %13'e kadar yükselmiştir (Tük, 2013:440).

2.4.2.3.2. 1990-2000 Yılları Arasında Yaşanan Ekonomik Krizler

Ekonomik kriz beklenmedik anda ortaya çıkar ve ekonomik göstergelerin ülke ekonomisini sarsacak yönde sonuçlanması ile tamamlanmaktadır. Ekonomide genel dengenin bozulması, arz ve talep dengesizliğinin yaşanması ve yaşanan dengesizliğin talep eksikliğinden kaynaklanmasıdır. Bu duruma bağlı olarak mal ve hizmetlerin fiyatı düşecek ve istihdam azalacaktır (Bulut, 2002:3).

Türkiye'de 1980 döneminden sonra ekonomide önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1980-2000 yılları arasında yaşanan en önemli yaşanan gelişmelerden biri de alınan yeni kararların uygulanması ile yaşanan ekonomik krizlerdir. Bunlar;

- i. 1994 Krizi
- ii. 1998-1999 Krizi
- iii. 2000 Krizi'dir.

Tablo 2.23. 1980-2000 Dönemi Temel Ekonomik Göstergeler (%)

Yıllar	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Büyüme (%)	-2,8	4,8	3,1	4,2	7,1	4,3	6,8	9,8	1,5	1,6	9,4
Enflasyon (%)	101,4	34	28,4	31,4	48,4	45	34,6	38,9	73,7	63,3	60,3
Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	-5	-4,2	-3,1	-3,5	-3,6	-3,4	-3,6	-4	-2,7	-4,3	-9,3
Yıllar	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	
Büyüme (%)	0,3	6,4	8,1	-6,1	8	7,1	8,3	3,9	-6,1	6,3	
Enflasyon (%)	66	70,1	66,1	106,3	93,6	80,4	85,7	84,6	64,9	54,9	
Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	-7,5	-8,2	-14,1	-5,2	-14,1	-10,3	-15	-14,1	-10,2	-22	

Kaynak: DPT ve TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2011 verilerinden düzenlenmiştir.

i. 1994 Krizi; 1990 yılından itibaren uygulanan İstikrar politikaları TL'nin değeri artırmıştır. Bunu sonucunda ise ithalat artmış ve ihracat azalmıştır. 1993 yılına gelindiğinde ise yaşanan istikrarsız gelişmeler dış ticaret açığını daha da arttırmıştır. Dış dünyada yaşanan olumsuz gelişmeler Türkiye'nin dış pazarını daraltmıştır. Ayrıca bu dönemde savunma harcamalarına yapılan harcamalar ise kamu kesimi dengesini olumsuz yönde etkilemiştir (TOBB, 1994:59).

1994'de yaşanan ekonomik krizin etkilerini azaltmak için hükümet faiz indirimine karar verdi. Ancak faiz indirimini gerçekleştirmeyi başaramamıştır. Faiz oranlarının yüksek olması sıcak paranın ülke içine girmesine neden olmuştur. 1994 yılına ait ekonomik göstergeler incelendiğinde ise ekonomik büyüme -6,1 olarak gerçekleşirken, enflasyon oranı %%106,3'tür (Tüik, 2013). 1993 yılında hizmet sektörüne ait büyüme rakamı 10,4 iken 1994'te -6,6'ya kadar gerilemiştir (www.kalkinma.gov.tr).

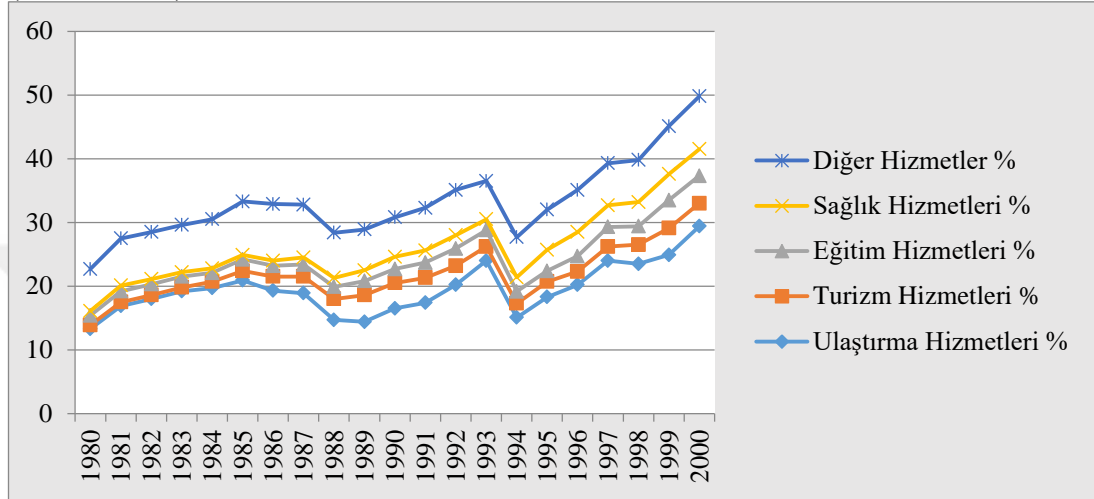
ii. 1998-1999 Krizi; 17 Ağustos 1999'da yaşanan deprem bu krizin temel nedenleri arasında yer almaktadır. Deprem olan bölgenin sanayi bölgesi olması, çok sayıda mal ve can kaybının yaşanması ekonomik göstergeleri de olumsuz etkilemiştir. Yaşanan ekonomik sarsıntılar sonucunda IMF ile Stand-by antlaşması imzalanmıştır. MB enflasyon düşürücü politikalar uygulamıştır (Türkiye'de Ekonomik Krizler, 2009). Enflasyon düşürücü politikalar sonuç vermiştir. 1999 yılında enflasyon %64,9 gerilemiştir. Ancak ekonomik büyüme oranı %-6,1 olarak gerçekleşmiştir (Tüik, 2013).

iii. 2000 Krizi; 22 Kasım 2000 tarihinde yaşanan ekonomik kriz ile çok sayıda banka ve aracı kurum batmıştır (ATO, 2008:2). Yaşanan krizin temel nedeni ise bankaların bileşik faiz oranlarını artırmasıyla, yabancı yatırımcılar finansal piyasalardan çekilmiştir. Bunun sonucunda ise dövize olan artış faizleri daha da artırmıştır ve sonucunda bankalar nakit kaybı yaşamışlardır (Çelebi, 2001:22). Yaşanan ekonomik krizlerin yarattığı ekonomik tahribat uzun süreli olmuştur.

Bankaların yılsonu likidite açıklarını kapatmak için yaptıkları işlemler ülke ekonomisinde yeni bir krize sebep olmuştur. Bu sebeple 2001 yılındaki kriz bankacılık krizi olarak adlandırılmaktadır (Eğilmez ve Kumcu, 2002:326). TCMB ise bu dönemde yaşanan para kıtlığını gidermek adına piyasaya para sürmüştür. Ancak istikrar politikalarını tehlikeye sokacağı düşüncesi ile piyasaya döviz sunmaktan vazgeçilmiştir (Acar, 2012). Sorunların çözümüne yönelik alınan tedbirler ise;

- i. Kamu harcamalarının kısılması ve MB tarafından belirlenen para politikalarına uyulması,
- ii. Özelleştirilmenin hızlanarak arttırılması,
- iii. Sıkı maliye politikasının uygulanmasıdır (Ener ve Demircan, 2004:126).

Şekil 2.3. 1980-2000 Yılları Arasında Hizmet Sektörüne Yapılan Sabit Yatırımlar (Kamu+Özel)

Kaynak: Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2014, s. 87-88.

1980-2000 döneminde hizmetler sektörüne yapılan sabit yatırımlar incelendiğinde yatırımlar istikrarlı olarak artmamıştır. En önemli düşüş ise 1994 ekonomik kriz döneminde yaşanmıştır. Ulaştırma hizmetleri ihracat/ithalat gelirleri 1995 yılında 1712 Milyon Dolar iken 2000 yılında bu gelir 2955 Milyon Dolara yükselmiştir. Ulaştırma hizmetlerinde yatırım ağırlıklı olarak karayolları hizmetlerine yapılmıştır. İnşaat hizmetlerinde 1995 yılında ihracat/ithalat geliri 1857 Milyon Dolar iken 2000 yılında ise 968 Milyon Dolara gerilemiştir. Ekonomik kriz en çok inşaat hizmetlerini etkilemiştir (www.tcmb.gov.tr). 1980 yılından itibaren özellikle turizm sektörü ön planda tutulmuştur.

2.4.4.4. Türkiye’de 2000 Yılı ve Sonrası Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Hizmet Sektörüne Etkileri

1990 döneminde yaşanan olumsuzluklar bu dönemde çözülememiştir ve ekonomik krizlerin yaşanmasına neden olmuştur. 2000’li yıllara gelindiğinde ise devam eden sorunlardan dolayı 2001 krizi yaşanmıştır. Yaşanan kriz sonrasında Türkiye ekonomisi özel sektör ağırlıklı ekonomi politikası uygulamalarına

başlamıştır (Eğilmez, 2012).

2002 yılından sonra kurulan yeni hükümetin sağladığı siyasi istikrar ekonomik istikrarında yaşanmasına katkıda bulunmuştur. 2002-2005 yılları arasında 8. Kalkınma Planı, 2006 yılında Geçici Plan ve 2007-2013 yılları arasında 9. Kalkınma Planı uygulanmıştır (Tokgöz, 2007:324).

2001 krizinden hemen sonra uygulanan 8. Kalkınma Planı'nın amacı;

- i. AB tam üyelik sürecinde ekonomiyi rekabete uygun hale getirmek, enflasyon rakamlarını düşürmek ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlanması,
- ii. Uygulanan maliye politikalarının temel amacı kamu açıklarını kalıcı biçimde kapatması,
- iii. Para politikaları enflasyon ile mücadeleyi desteklemeli
- iv. Vergi kaçakçılığını ve kayıplarını önlemek adına çalışmaların yapılması,
- v. Kamu ve özel yatırımlar birbirini destekler nitelikte olması,
- vi. İhracatın gelişmesi için daha çok önem verilmelidir (DPT, 2000).

2003 yılının ilk yarısına gelindiğinde ise ABD Merkez Bankası'nın faiz oranlarını düşürmesiyle Dolar karşısında TL değer kazanmıştır. Aynı yılın Mayıs ayında yaşanan gelişmeler sonucunda enflasyon oranı negatif olmuştur. Doların değer kaybetmesi ve enflasyonun düşmesiyle tasarrufçular Dolardan TL'ye geçmişlerdir. Bunun sonucunda ise Merkez Bankası rezervleri artmıştır (Tokgöz, 2007:324). Ayrıca kamu kaynaklarının daha verimli kullanılması için 2003 yılında "Kamu Mali Yönetimi ve Kontrolü Kanunu" yürürlüğe girmiş ve orta ve uzun vadeli çalışmalar için "Stratejik Plan" hazırlanması zorunlu hale getirilmiştir (Turan, 2015:228).

2004 yılında TL'den altı sıfırın silinmesine karar verilmiştir. Ancak uygulamaya 2005 yılında geçilmiştir. Ulaştırma hizmeti için önemli yatırım olan "MARMARAY"ın temeli bu dönemde atılmıştır. IMF ile yapılan görüşmeler olumlu geçmiştir. Bunun sonucunda 2004-2007 yılları arasında geçerli olan Stand-By görüşmeleri ile Türkiye'ye 10 Milyar Dolarlık mali destek verilecektir (Turan, 2015:228).

2008 yılında ise hem Türkiye'de hem de dünyada ekonomik kriz yaşanmıştır. Krizin temel nedeni ise ABD'de emlak sektöründe yaşanan

olumsuzluklardır. Ülke vatandaşlarına konut almaları için verilen kredilerin geri alınamaması tehlike oluşturmuştur. Bu olay ise yaşanan global krizi tetiklemiştir (Ünal ve Kaya, 2009:4). Yaşanan kriz en büyük etkisini 2009 yılında göstermiştir (Turan, 2015:238).

2006 yılından itibaren TCMB uyguladığı para politikasını yeniden düzenlemiştir. Eski yaklaşımın amacı fiyat istikrarının sağlanması iken yeni yaklaşımın amacı hem fiyat istikrarını hem de finansal istikrarın sağlanmasıdır. Bu amaçlar için kullanılan eski yaklaşım aracı, politika faizidir. Yeni yaklaşım aracı ise yapısal araçlar (zorunlu karşılıklar), politika faizi, faiz koridoru ve likidite yönetimidir (Seval ve Özdemir, 2013:14).

Tablo 2.24. 2002-2014 Temel Ekonomik Göstergeler, Hizmet Sektörünün GSYH'deki Payı ve Büyüme oranı

Yıllar	GSYH (Milyar \$)	Kişi Başına Gelir (Bin \$)	Ekonomik Büyüme (%)	Hizmet Sektörünün GSYH'deki payı (%)	Hizmet Sektörünün Büyüme Oranı (%)
2002	231	3.492	6,2	55	7
2003	305	4.565	5,3	54,2	5,7
2004	390	5.775	9,4	54,3	9,8
2005	482	7.036	8,4	54,1	8,5
2006	526	7.597	6,9	55	7,2
2007	649	9.247	4,7	57	6,
2008	742	10.444	0,7	57,9	0,3
2009	617	8.561	-4,8	59,6	-5,1
2010	732	10.079	9,2	57,2	8,6
2011	774	10.444	8,8	56,3	8,8
2012	786	10.497	2,2	57,5	2,1
2013	823	10.822	4,2	57,6	4,6
2014	800	10.404	2,9	57,7	3,5

Kaynak: TÜİK, <http://www.mahfiogilmez.com/2015/04/akpnin-ekonomide-13-yl.html>, Erişim:06.06.2016.

2001 yılında yaşanan ekonomik krizden sonra yeni ekonomi politikalara uygulanmıştır. Sıkı maliye ve para politikasının uygulanması, “Stratejik Plan”, 8. Ve 9. Kalkınma Planlarının aktif olarak uygulanması ve TL'den altı sıfırın silinmesiyle ekonomiye yeniden yön verilmiştir. En büyük ekonomik büyüme ise 2004 ve 2010 yıllarında gerçekleşmiştir. Bunun sebebi ise İhracat, toplam yurt içi talep ve özel kesim stok artışıdır (Tokgöz,2007:334). Özelleştirmenin en yüksek olduğu yıllar ise 2005-2006 yıllarında 8 Milyon Dolar ve 2008 yılında 6 Milyon Dolar olarak

gerçekleşmiştir. Böylece ek gelir sağlanmıştır. Bunun sonucunda ise kamunun rolü asgari düzeye inmiş ve hazinenin borçlanma ihtiyacı azalmıştır (Turan, 2015:233).

2001 yıl öncesine göre enflasyon ve bütçe açığı düşmüştür. Ancak ekonomik büyümede istikrar sağlanamamıştır. Bu dönemde azalan kamu borç yüküne karşı özel kesim dış borç yükü artmıştır. Yapılan çalışmalar ve alınan kararlardaki nihai amaç toplumsal refahı artırmaktır. Bunu ölçebilmenin en kestirme yolu küresel sistemle karşılaştırma yapmaktan geçmektedir. Eğer bir ekonominin küresel sistem içinde payı artıyorsa pastadan aldığı pay da artıyordur, dolayısıyla refahı yükseliyor demektir (Eğilmez, 2016).

2.4.4.4.1. 2000-2005 Dönemi Ekonomi Politikaları ve Hizmet Sektörüne Etkileri

Kasım 2000'de yaşanan ekonomik kriz etkileri Şubat 2001 krizini meydana getirmiştir. Yaşanan bu krizin temel nedenleri ise;

- i. Dövizin fazla talep görmesinden dolayı kurlarda yaşanan aşırı hareketlilik,
- ii. 2000 krizine ait etkilerin devam etmesi,
- iii. Dış borç stokunun artması,
- iv. Siyasi belirsizliğin yaşanmasıdır (Sungur, 2015:245).

2001 yılında ABD'de yaşanan 11 Eylül saldırıları sonucunda dünya ekonomisinde durulma yaşanmıştır. Tüm ürün grupların dış ticaretinde daralma yaşanmıştır (DPT, 2003). Ham petrol olmak üzere birçok ürünün fiyatında düşüş yaşanmıştır. Bankalar para akışını sağlamak için gevşek para politikaları uygulamıştır. FED bu yıl içerisinde 11 defa faiz indirimi uygulamıştır. 2002 yılında ise dünya ekonomisi tekrar canlanmıştır (Yükseler, 2009:7).

2001 krizinde vergi politikalarının uygulanmasına ilişkin yeni düzenlemeler getirilmiştir. Bu dönem de birçok vergi borcunu ödeyemeyenler için vergi affı uygulanmış ve taksitlendirme getirilmiştir (MB, 2001). 2001 yılında vergi denetimleri artırılmıştır. Artan denetimlerin sonucunda bir önceki döneme göre matrah farkı artmıştır (Özçelik ve Yaşar, 2006:214).

Ekonomik krizin hizmet sektörüne etkisi ise;

- i. Sağlık hizmetlerine olan yatırım %50 oranında artarken GSYH içindeki payı 2000 yılında %4,9, 2001 yılında %5,2 oranında,
- ii. Turizm gelirleri bu dönem artmış ve GSYH'deki payı 2000 yılında

3,8 iken 2001 yılında %6'ya yükselmiştir.

- iii. Savunma hizmetlerine yapılan yatırım artmış ve GSYH'deki payı %3,7 olarak,
- iv. Hizmet sektörünün GSYH'deki payı %55,6 iken büyüme hızı %-1 olarak gerçekleşmiştir (www.tuik.gov.tr).

Hizmetler sektöründe yaşanan krizden genel olarak olumsuz etkilenmiştir. Ancak bu dönemde yatırımlar az da olsa artış göstermiştir. En önemli gelir ise turizm hizmetlerinden sağlanmıştır..

1996-2000 yılları arasında uygulanan 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın ilk iki yılında GSMH büyüme hızı ortalama %7,7 olarak gerçekleşmiştir. Büyüme hızı daha sonraki yıllarda hızla gerilemiştir. 1996-1999 döneminde ise GSMH büyüme hızı ortalama %3,1 olarak gerçekleşmiştir (DPT, 2000:3).

2002 yılında yeni hükümetin kurulması ile 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlanmıştır. Hazırlanan çalışma ile 2023 yılına kadar hizmet sektörünün katma değer içindeki payının %65 olması öngörülmüştür. Kamu yatırımlarının planlaması ise yatırımların her yıl artarak sağlık ve eğitim hizmetlerinde yoğunlaşması ve 2010 yılına kadar ulaştırma hizmetlerine yapılan yatırım düzeyinin korunması planlanmıştır. Bu dönemde uygulanan maliye politikasının temel amacı, kamu açıklarının kalıcı olarak kapatılmasını sağlamaktır. Para ve kur politikası ise enflasyon ile mücadele edecek yapıda uygulanacaktır. 2005 yılına gelindiğinde ise hizmetler sektörünün GSYH'deki payı %62,2 olarak hedeflenmiştir (DPT, 2000).

2000-2005 döneminde turizm gelirleri önemli ölçüde artmıştır. 2000 yılında 7 Milyon \$ olan turizm geliri 2005 yılında 20 Milyon \$ ulaşmıştır. Hizmetler sektörünün GSYH içindeki hedeflenen payı %62,2, gerçekleşen ise %54,6'dır (Tüik, 2013). Sağlık ve eğitim hizmetlerinde de yatırımlar devam etmiştir. Ulaştırma ve Haberleşme hizmetlerinde yapılan en önemli değişiklik ise Türk Telekom Hizmetleri'ni özelleştirme kararıdır. Bu dönemde hizmet sektörüne yapılan yatırımların planlaması ise sırasıyla; ulaştırma ve haberleşme hizmetleri, eğitim hizmetleri, sağlık hizmetleri ve turizm hizmetlerine yapılması planlanmıştır (DPT, 2000:39).

2.4.4.4.2. 2005-2010 Dönemi Ekonomi Politikaları ve Hizmet Sektörüne Etkileri

2000-2005 döneminde yaşanan ekonomik krizin etkilerini azaltma bilmek için

sıkı para ve maliye politikaları uygulanmıştır. Uygulanan bu politikaların temel amacı ise kamu açığını kapatarak, finansal ve fiyat istikrarının sağlanmasına yöneliktir. Siyasi istikrarın sağlanması ile ekonomide yapısal reformlar düzenlenmiştir. Mali sektörün gücünü artırmaya ve ekonomide özel sektörün rolünü artırmaya yönelik çalışmalar yapılmıştır (DPT, 2006).

2006 yılında yaşanan en önemli gelişme dünya ekonomisinde yaşanan dalgalanmalar olmuştur. Dalgalanmalar sonucunda ise küresel likidite sıkıntısı yaşanacağı korkusuyla Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde yabancı sermaye çıkışı yaşanmıştır. Yaşanan olumsuzluklardan dolayı Türkiye’de büyümeye oranı düşmüştür. 2004 yılında %9,4, 2005 yılında %8,4 büyürken 2006 yılında ise %6,9 oranının da gerçekleşmiştir. MB 2006 yılında sıkı para politikası uygulayarak faiz artırımına gitmiştir. Bu yılda sıkı maliye politikası uygulamaya devam etmiştir. Bunun sonucunda ise kamu borç stoku azalmıştır (www.turksae.com).

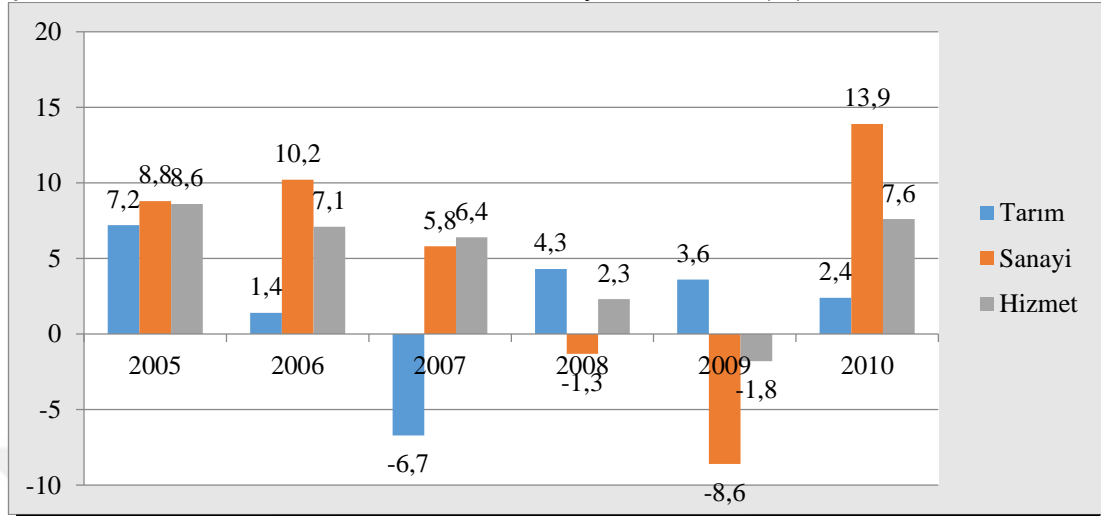
2007 yılında ABD konut kredisi piyasasında yaşanan mali krizin gün yüzüne çıkmasıyla bankaların yapısı önemli ölçüde sarsılmıştır. Dış dünya piyasasında yaşanan diğer önemli gelişme ise ham petrolün yılbaşında 57 Dolar yılsonunda ise yaklaşık %100 artışla 100 Dolara ulaşmasıdır (Çimenoğlu, 2007:29). 2007 yılı için hedeflenen ekonomik büyüme rakamı %5 olarak belirlenmiştir. Gerçekleşen ekonomik büyüme ise %4,7’dir.

2007 yılında ABD yaşanan “sub-prime mortgage” kredilerinden yaşanan krizin tetiklemeyle 2008 yılında “Global Kriz” yaşanmıştır. 2008 yılının ikinci döneminde krizin etkilerini azaltmak için genişletici para ve maliye politikası uygulanmıştır. 2008’in sonunda uygulanan bu politikalar istenilen sonucu vermemiştir. 2009 yılına gelindiğinde ise temel ürün fiyatları hızla düşmüş ve istihdam daralmıştır (Yükseler, 2009:41-42). Türkiye’de ise ekonomik büyüme -%4,8’e kadar gerilemiştir.

2010 yılına gelindiğinde ise; Türkiye’nin krize karşı geliştirerek uyguladığı ekonomi politikaları sonucu kredi notu artmıştır ve Türkiye, yatırımcılar tarafından daha az riskli ülke olarak görülmüştür. Bu yıl içerisinde uygulanan para politikasının en belirgin özelliği ise finansal istikrarın sağlanmasıdır (Konya Ticaret Odası, 2010). 2010 yılında yaşanan küresel krizlerin etkilerini azaltmaya yönelik çalışmaların yapıldığı yıl olmuştur. Uygulanan ekonomi politikalarının sonucu olarak 2010 yılının ilk çeyreğinde ekonomik büyüme %11,7, ikinci çeyrekte %10,3 ve üçüncü çeyrekte

%5,5 olarak gerçekleşmiştir. 2010 yılında ise %9 ekonomik büyüme ile Avrupa'da en hızlı büyüyen ülke olmuştur (Taban, 2011:3-4).

Şekil 2.4. 2005-2010 Dönemi Sektörlerin Büyüme Hızları (%)

Kaynak: T.C. Kalkınma Bakanlığı Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2014, s. 11.

2010 yılında en önemli gelişmeyi gösteren sektörler imalat, sanayi ve inşaat sektörü olmuştur. Sektörlerin büyüme oranları ise imalat %18, sanayi %15 ve inşaat %17 olarak gerçekleşmiştir. Hizmet sektörü bir önceki yıla göre önemli bir artış göstermemiştir. Hizmet sektöründe en önemli büyümeyi gösteren alt sektörler ise; %10 ulaşım ve haberleşme hizmetleri ve %6,8 ile finans hizmetleridir (www.dtr-ihk.de).

2.4.4.4.3. 2010 Sonrası Ekonomi Politikaları ve Hizmet Sektörüne Etkileri

2011 yılına gelindiğinde gelişmiş ekonomiler başta olmak üzere ekonomik büyümenin gerilediği görülmektedir. 2012-2014 yıllarını kapsayan Orta Vadeli Programda ise Türkiye'nin %7,5 büyümesi hedeflenmiştir (MB, 2011). 2012 yılında Türkiye ekonomisi %2,2 oranında büyürken, kişi başına milli gelir 10 bin 504 dolar olmuştur (Tüik, 2012).

2013 yılında ülke genelinde yaşanan eylemler ekonomiyi yakından etkilemiştir. 2013 yılında ekonomiyi etkileyen başlıca etkenler ise;

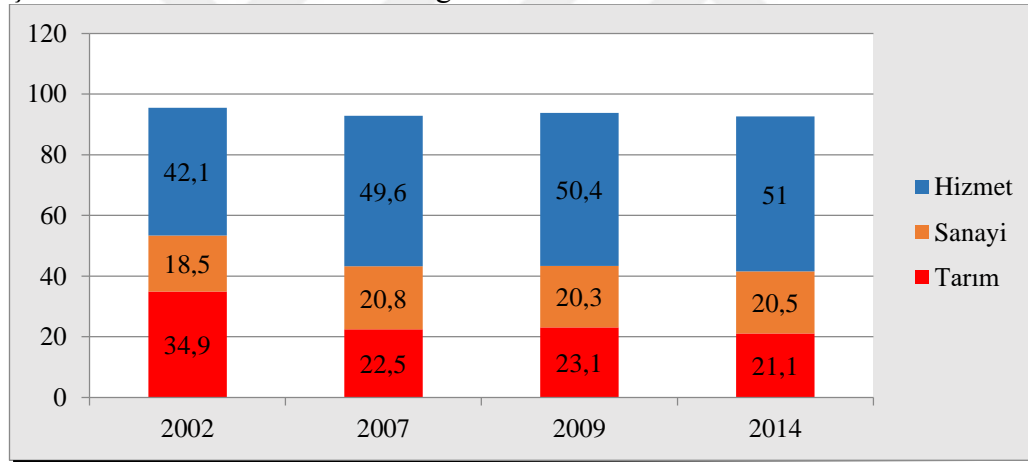
- i. 2013 yılında Merkez Bankası Başkanı Erdem BAŞÇI Avrupa'da ve dünyada "Yılın Merkez Bankası Başkanı" seçilmiştir.
- ii. IMF, Türkiye ekonomisinin Şubat ayında %3,4, 2014 yılında ise %4,2 büyüyeceğini öngörmüştür.
- iii. Merkez Bankası, Nisan ayında yapılan Para Politikası Kurulu

toplantısında faiz indirimi kararı almıştır.

iv. Temmuz ayında Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı kabul edilmiştir.

2013 yılının ilk yarısını verimli geçiren Türkiye ekonomisi, yılın ikinci yarısında yaşanan eylemler ve siyasi olaylardan olumsuz etkilenmiştir. Yaşanan olaylar ekonomik sıkıntılardan ziyade sosyo-kültürel bir krizdir (Uysal, 2014:17-20). 2013 yılında eğitim ile istihdam arasındaki ilişki araştırılmıştır. Bu dönemde İŞKUR tarafından İşgücü Piyasa Analizi Araştırması yapılmıştır. Bu araştırma sonucunda işletmelerin 29 bin çalışana ihtiyaç duyduğu tespit edilmiştir. Çalışan bulunamamasının nedeni olarak ise nitelikli iş gücü eksikliği gösterilmiştir. Bu eksikliği gidermek adına ise mesleki eğitim kursları açılmıştır (Acar, 2013:22). Ayrıca 2007-2013 yıllarını kapsayan Dokuzuncu Kalkınma Planı uygulamaya konulmuştur. Türkiye ekonomisi 2014 yılında %2,9 büyüme gerçekleştirerek IMF'nin büyüme öngörüsünün altında kalmıştır.

Şekil 2.5. İstihdamın Sektörel Dağılımı

Kaynak: TÜİK

Ekonomik büyüme ve kalkınmada önemli etkenlerden biri olan işsizlik sorununu çözmeye yönelik çalışmalar olumlu sonuçlar vermiştir. Bu sorunun çözümünde ise hizmet sektörünün alt sektöründen olan eğitim hizmetlerinden yararlanılmıştır. İstihdamın sektörel dağılımı incelendiğinde ise 2001 ve 2008 yaşanan krizler sonrasında tarım sektöründe istihdam azalırken hizmet sektöründe istihdam istikrarlı olarak artış göstermiştir.

2014 yılına gelindiğinde ise 2014-2018 yıllarını kapsayacak “Onuncu Kalkınma Planı” hazırlanmıştır. Bu kalkınma planının en önemli hedefleri ise; toplum refahını arttırarak, 2023 hedeflerinin gerçekleşmesi için ekonomik ve sosyal

altyapının oluşturulmasıdır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013:1). 2023 hedefleri şunlardır;

- i. Türkiye nüfusunun 85 milyon kişi
- ii. GSMH 2 Trilyon ABD Doları
- iii. Kişi Başına Düşen Milli Gelir 25 Bin ABD Doları
- iv. İhracat 500 Milyar ABD Doları
- v. İthalat 750 Milyar ABD Doları
- vi. Turizm Gelirlerinin 86 Milyar ABD Doları olmasıdır (T.C. Ulaştırma Bakanlığı, 2011:32).

63 maddeden oluşan 2023 hedeflerinin temel hedefleri belirtilmiştir. Bu hedeflere ulaşmadaki temel amaç ekonomik büyüme ve kalkınmayı sağlamaktır. Onuncu Kalkınma Planı bu hedeflerin gerçekleştirilmesi konusunda aktif rol oynamaktadır.

2014-2018 yıllarının kapsayan Onuncu Kalkınma Planı'nın amacı ise; yüksek gelir grubu ülkeler arasına girmiş ve yoksulluk sorunun çözümlenmiş Türkiye ekonomisi yaratmaktır. Bu amaç doğrultusunda 2018 yılında GSYH'nin 1,3 Trilyon Dolara, kişi başına gelirin 16 Bin Dolara çıkartılarak işsizlik oranının %7,2'e düşürülmesidir. Sosyal altyapının güçlenmesi ve kalkınma planının uygulanması için bölgesel farklılıkların ortadan kaldırılması gerektiği savunulmuştur (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013). 15 Ocak 2015 tarihinde açıklanan Ekim 2014 verilerine göre; işsizlik %10,4 olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca hedeflenen kişi başına milli gelir revize edilerek yaklaşık 11 Bin Dolar kadar çekilmiştir (www.al-monitor.com). Gerçekleşen rakamları incelediğimizde hedeflerin tutarlı verilmediği gözlemlenmektedir.

2014 yılında uygulanan ekonomi politikaları ise; Maliye Politikası: Vergi Politikası, Kamu Harcamaları Politikası, Dış Ticaret politikası, Teşvik Politikası ve Destekleme Politikasıdır. Para Politikası: Dolaysız Politikalar, Kredi Tavan Belirleme, Faiz Tavan Belirleme, Dolaylı Politikalar, Faiz Politikaları, APİ ve Karşılıklar Politikasıdır. Uygulanan maliye politikası; bütçe açığını düşük düzeyde tutarak kamu borcunun düşmesini sağlamıştır. Para politikasının enflasyon hedefine yaklaşmadığı için başarılı olduğunu söylemek mümkün değildir (www.mahfiegilmez.com).

2014-2015 yılları arasında Türkiye ekonomisindeki önemli gelişmeler;

- i. TCMB'nin 2015'in ilk döneminde faiz indirimleri uygulamıştır.
- ii. Bütçe açığında her hangi bir artış yaşanmadığı için bütçe disiplini bozulmamıştır.
- iii. Cari açık, yükselen kurların, düşen petrol fiyatlarının ithalatta yarattığı gerilemenin ve düşük büyümenin etkisiyle daralmıştır.
- iv. Enflasyon hedeflenen rakamın üzerinde gerçekleşmiştir.
- v. TL yabancı para karşısında değer kaybetmiştir.
- vi. Rusya ile yaşanan uçak düşürme krizinin de etkisiyle ihracatımızda ve turizm gelirlerimizde düşüşler oluşturacak gelişmeler ortaya çıkmıştır.

Türkiye'de maliye politikasının yerini para politikası almalıdır. Çünkü; kamuoyu Merkez Bankası'nın uyguladığı para politikasının farkına varmayacaktır. Bunu nedeni ise kamuoyunun API ve karşılıklar politikası ile ilgili az bilgisinin olmasıdır. Böylelikle halkın uygulanan politikalara tepkisi azalacaktır. Örneğin; vergi oranları arttığında ve kamu harcamaları kısıtlandığında hükümet birçok eleştiriye maruz kalacaktır. Bu eleştirilerin artması ise siyasi iktidarın istikrarını zorlaştıracaktır. Ayrıca para politikasının uygulanması maliye politikasının uygulanmasından daha esnektir ve para politikası uygulandıktan hemen sonra etkisini göstermektedir (Eğilmez, 2012).

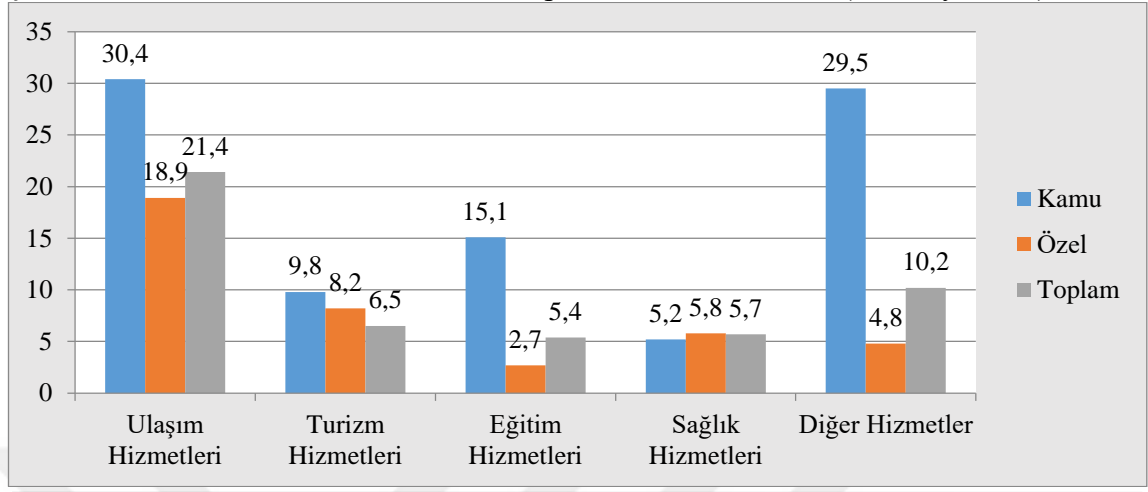
Para politikasının maliye politikasına göre önemli üstünlükleri bulunmaktadır. Bu sebeple 1990'lı yıllardan itibaren dünya ekonomisinde maliye politikasının yerini para politikası almıştır. Ancak maliye politikası tamamen yok sayılmamalı para politikasını destekler nitelikte uygulanmalıdır. Örneğin; para politikasının sıkı, maliye politikasının gevşek olduğu bir ortamda ekonomi politikası istenilen sonucu vermeyecektir (Eğilmez, 2012).

Uygulanan ekonomi politikaları sonucunda Türkiye'de hizmet sektörü dengesiz gelişmektedir. Büyüme ve gelişmenin alt sektörlerde farklılaştığı gözlemlenmektedir. Hizmet alt sektörlerinin büyümesinin dengesiz oluşu, aralarındaki nitelik farklarından dolayı doğal sayılmaktadır (Kepenek, 2012:411). Örneğin sağlık sektörünün büyümesine etki eden nitelikler ile turizm sektörüne veya inşaat sektörünün büyümesine etki eden nitelikler birbirinden çok farklıdır.

Sektörler arası yapılan yatırımların ekonomik krizlere göre farklılık gösterdiği belirtilse de hizmet alt sektörlerin birbirleri arasındaki niteliksel

farklılıklar ortak yorumun yapılmasını güçleştirmektedir. Alt sektörler yapılıan yatırımlar ise toplumsal ve ekonomik önemine göre değişmektedir.

Şekil 2.6. 2015 Yılı Hizmet Sektörüne Yapılan Sabit Yatırımları (Cari Fiyatlarla)

Kaynak: T.C. Kalkınma Bakanlığı, Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018), s.26.

2015 yılı içerisinde hizmet alt sektörüne yapılan yatırımlar içerisinde en yüksek pay %30,4 ile ulaşım hizmetlerine aittir. Daha sonra diğer hizmetler, eğitim hizmetleri, turizm hizmetleri ve sağlık hizmetleri yer almaktadır. İhracatın ve ithalatın daha verimli sağlanması için ulaşım sektörü ekonomi de aktif rol oynamaktadır. Bu sebeple yatırımdan aldığı payda yüksektir. Tabloda yer almayan finansal hizmetlerin de aldığı yatırım payı büyüktür. Çünkü bu sektörler Türkiye ekonomisini doğrudan etkilemektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM MATERYAL VE YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, çalışmada kullanılan veriler, verilerin nereden temin edildiği, uygulanacak analizler ve yöntemler, daha önce yapılan ampirik çalışmalar ve sonuçları hakkında bilgi verilecektir.

3.1. MATERYAL

Türkiye’de uygulanan ekonomi politikalarının hizmetler sektörüne ve hizmet sektörüne yapılan yatırım ve harcamaların ekonomik büyümeye etkisinin araştırıldığı bu bölümde çeşitli dergilerde yayımlanan makaleler taranmış ve konu ile ilgili kaynaklar toplanmıştır. Çalışmada TÜİK, Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı ve Maliye Bakanlığı verilerinden yararlanılmıştır.

3.2. YÖNTEM

Granger anlamda nedensellik testleri giderek deneysel araştırmalarda uygulanmaktadır. Zaman serisi analizinde birim kök devriminden bu yana, nedensellik testlerinin çeşitli modifikasyonları literatüre girmiştir. Son gelişmelerden birinde, Toda-Yamamoto uygulamadaki basitliğinden dolayı cazip olan Wald (MWALD) testinde ön-test çarpıklığının yoğunluğu, birim kök sayısına bakılmaksızın asimptotik dağılım üzerine kurulan temel ve verinin özelliklerini eş-bütünselleştirmesi üzerinde bir takım yenilikler yapmıştır. Bu çalışma MWALD testinin özelliklerini araştırır ve küçük numune boyutlarında, bu testin asimptotik ki-kare dağılımını kullandığında o özellikleri ölçmede yetersiz olduğunu bulur. Boyut çarpıklıklarını azaltmak için kaldıraçlı önyükleme (bootstrap) kullanılması tavsiye edilmektedir. Monte Carlo simülasyonu sonuçları ön-yükleme dağılımını temel alan MWALD testinin asimptotik dağılımın kullanılmış olduğu benzerine göre çok daha az boyut çarpıklığına sahip olduğunu göstermiştir. Bu sonuçlar entegrasyon

siparişleri ve hata terimi süreçleri (homoskedastik veya ARCH) gibi farklı numune boyutları için tutulmaktadır. Bu yeni yöntem etkin piyasa hipotezinin testi için uygulanmaktadır.

Bilim içindeki en önemli ve hayati konulardan bir tanesi ilgi değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisidir. Nedensellikten ne anlaşıldığı ve nasıl ölçülebildiği tartışmanın odak noktasıdır. Ekonomistler için Granger nedenselliği (Granger, 1969) iyi bilinen ve uygulamalı araştırmada en yaygın kullanılan metotlardan bir tanesidir. Granger anlayışındaki nedensellik tanımı geçmişin, şimdi veya gelecek tarafından etkilenmeyeceği fikrini temel almaktadır. Dolayısıyla bir olay diğer bir olaydan önce meydana geldiyse, nedensellik ilkinden ikinciye doğru meydana gelmektedir. Granger bir değişkenlinin diğer birine karşı sistematik bir şekilde önde olup olmadığını saptamak için bir istatistik geliştirmiştir. Granger nedenselliği, bilgi ağındaki bir değişkenin eski değerlerinin bir diğer değişkenin tahminini sağlayıp sağlamadığını keşfetmek ile belirlenir. Bir regresyon bağlamında bu kendi geçmiş değerleri üzerinde bir değişkenin ve herhangi bir potansiyel nedensel değişimin geçmiş değerlerinin regresyonunu yönetmesi ve potansiyel nedensel değişken ile ilişkili katsayı tahminlerinin önemini test etmek anlamına gelmektedir.

Granger testi aslen asimptotik dağılım teorisinden temel almaktadır. Buna karşın, Granger ve Newbold, Monte Carlo simülasyonu ile gösterdiler ki; eğer değişkenlerin veri oluşum süreci işlemi (DGP) uyum sallaştırma (durağan olmayan) ile nitelenirse, asimptotik dağılım teorisini temel alan regresyon analizi sağlıklı çalışmıyor ve tahmin edilen sonuçlar yapay olabilir. Philips (1986) bu iddia için bir analitik temel oluşturmuştur. Bu sorunu çözmek için biri farklılaştırarak verileri değiştirebilir, ama bu uzun süreli bilgi kaybına neden olacaktır. Granger(1981), Engle ve Granger(1987) ve Johansen (1988) ve diğerlerinin eş-bütünselleştirme (cointegration) gelişiminden bu yana, vektör hata düzeltme modeli (VECM) uyum sallaştırılmış (entegre edilmiş) değişkenlerin deneysel araştırmaları için kullanışlı bir araç haline gelmiştir. Granger nedensellik testleri aynı zamanda VECM kullanılarak da gerçekleştirilebilir (Granger, 1988). Buna rağmen, bu işleyiş öncelikli amaç eğer nedenselliğin var olup olmadığını belirlemekse ilgi konusu olmayabilecek eş-bütünselleştirme ve birim köklerinin ön testini gerekli kılmaktadır.

Türkiye’de uygulanan ekonomi politikaların hizmetler sektörüne ve hizmet alt sektörlerinin ekonomik büyümeye etkisi hipotezini test etmek için çalışmada

Toda-Yamamoto (1995) ve Hacker ve Hatemi-J (2006) bootstrap yöntemleri ile değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi test edilmiştir. Her iki yöntemin kullanılmasındaki amaç ise tutarlı sonuçlar elde edilmesi neticesinde analizin güvenilirliğini arttırmaktır. Değişkenlerimizi; 1980-2014 yıllarına ait GSYH, hizmet sektörü gelirleri, eğitim, sağlık, savunma ve turizm harcamaları/yatırımları oluşturmaktadır.

Toda-Yamamoto prosedürü VAR modelinin bir gecikme(ler) büyümesine dayanmaktadır. Aşağıdaki y_t , v , ve ε_t n-boyutlu vektörler ve Ar gecikme r parametrelerin bir n matrisi olduğu VAR (p) 4 işleminde;

$$y_t = v + A_1 y_{t-1} + \dots + A_p y_{t-p} + \varepsilon_t \quad (1).$$

Hata vektörü ε_t , ε_{it} nin ε_{it} nin elamanı olduğu bazı pozitif λ . için $E|\varepsilon_{it}|^{2+\lambda} < \infty$ şartını sağlayan tekil olan ortak değişim matriksi Σ_ε ile bağımsız benzer şekilde dağıtılmış, bir sıfır ortalamalı işlemidir. Toda ve Yamamoto (1995) artırılmış VAR (p | p d) entegre değişkenler arasındaki nedensellik testleri için kullanılabilir bir model önermiştir, ki Bir değişkenin üzerindeki uzatma işaret, onun OLS tahmini, bu yazıda boyunca devam eden bir gösterimini temsil etmektedir.

$$y_t = \hat{v} + \hat{A}_1 y_{t-1} + \dots + \hat{A}_p y_{t-p} + \dots + \hat{A}_{p+d} y_{t-p-d} + \hat{\varepsilon}_t$$

#2 Dolado ve Lu "tkepohl (1996) asimptotik dağılımları dayalı Toda-Yamamoto Wald testin gücü özelliklerini kontrol etmek için bir simülasyon çalışması yapılmıştır. Ancak, Dolado ve Lu "tkepohl sadece birinci dereceden entegre değişkenleri ele alır.

#3Yazarların isteği üzerine bu yöntemin uygulamaları için GAUSS'da yazarlar tarafından yazılmış bir program prosedürü mevcuttur.

p nin işlem sırası bilindiği kabul edilir ve d değişkenlerin değişkenlerin entegrasyonun maksimum düzenine eşittir. Eğer birazdan verilecek olan hipotez red edilmez ise y_t nin kth elementi y_t nin jth elementi ile Granger nedenselliği oluşturmaz.

H_0 : the row j , column k element in A_r equals zero for $r = 1, \dots, p$

Ekstra lag(ler), yani d parametreleri, Granger nedensellik test sınırsız olduğu unutulmamalıdır. Onların işlevi Toda ve Yamamoto (1995)'e göre, asimptotik dağılım teorisinin kullanımını güvence altına almaktır. İlgili hipotezlerini test etmek

için Toda - Yamamoto tarafından tanıtılan testi istatistiğini tanımlamadan önce, bize bir örneklem büyüklüğü T aşağıdaki anlamları taşıdığı açıklayalım;

$$\begin{aligned}
 Y &:= (y_1, \dots, y_T), \text{ an } (n \times T) \text{ matrix;} \\
 \hat{D} &:= (\hat{v}, \hat{A}_1, \dots, \hat{A}_p, \dots, \hat{A}_{p+d}), \\
 &\text{an } (n \times (1 + n(p + d))) \text{ matrix;} \\
 Z_t &:= \begin{bmatrix} 1 \\ y_t \\ y_{t-1} \\ \vdots \\ y_{t-p-d+1} \end{bmatrix} \\
 &\text{a } ((1 + n(p + d)) \times 1) \text{ matrix, for } t = 1, \dots, T; \\
 Z &:= (Z_0, \dots, Z_{T-1}) \\
 &\text{a } ((1 + n(p + d)) \times T) \text{ matrix; and} \\
 \hat{\delta} &:= (\hat{\epsilon}_1, \dots, \hat{\epsilon}_T), \text{ an } (n \times T) \text{ matrix}
 \end{aligned}$$

Formül kullanarak, tahmini sabit terim dâhil modelini (v) barındıran tahmin edilen VAR (P + D) şu şekilde özetlenebilir; $Y = \hat{D}Z + \hat{\delta}$ (4)

Biz, sınırsız regresyon tahmin edilen kalıntıların matrisi ($n \times T$) olan δ_U , tahmin ederek ilerlenmiştir.

Sonra $S_U = \hat{\delta}_U' \hat{\delta}_U / T$ olarak bu artıkların varyans-kovaryans matrisi hesaplanmıştır.

Hadi, $0_{n \times nd}$ n dizeleri ve n(d) sütunları ile sıfır matrisini simgelediği ve vec in sütun-yığımlama işlemcisini simgelediği $\beta = \text{vec}(v, A_1, \dots, A_n, 0_{n \times nd})$ ve $\hat{\beta} = \text{vec}(\hat{D})$, tanıyalım. Bir y_t , içerisindeki değişkenin diğer y_t , içindeki bir başka değişken üzerindeki Granger-nedenselliğini test etmek amacıyla Toda ve Yamamoto (1995) tarafında teklif edilen değişikliğe uğramış Wald (MWALD) şu şekilde yazılabilir ki burada \oplus Kronecker ürünüdür ve C $p \times n(1 + n(p + d))$ matrisidir.

$$MWALD = (C\hat{\beta})' [C((Z'Z)^{-1} \oplus S_U)C']^{-1} (C\hat{\beta}) \quad (5)$$

C nin p dizelerinin her biri β . içinde bir parametrenin sifira sınırlılığı ise ilişkilidir. Her bir C dizesindeki elementler ilişkileri parametre boş hipotez altında sıfır ise birim değerini alır, hiçliğin altında böyle bir sınırlama yoksa sıfır değerini alır. C dizelerinin hiçbiri yukarı not edilen $0_{n \times nd}$ tekabül eden β deki son $n^2(d)$ elementi üzerindeki sınırlamalarla ilgili değildir. Bu özet formül kullanılarak Granger olmayan nedenselliğin sıfır hipotezi şu şekilde verilecekti;

$$H_0: C\beta = 0$$

MWALD test istatistiği test edilecek sınırlamanın numarası olan p ye eşit özgürlük derecesinin numaraları ile asimptotik bir şekilde dağıtılmıştır.

Hacker ve Hatemi-J (2006) tarafından geliştirilen nedensellik testi, Toda ve Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen nedensellik testine dayanmaktadır (Lebe ve Akbaş, 2014:69). Hacker ve Hatemi-J (2006) testinde, Toda-Yamamoto testinden farklı olarak asimptotik Ki-kare (χ^2) dağılımı yerine bootstrap dağılımı kullanılmaktadır. Bu yüzden, nedensellik testindeki kritik değerleri elde edebilmek için bootstrap simülasyon teknikleri kullanılır. Bootstrap yöntemi, test istatistik dağılımını tahmin etmek için veri setini yeniden örneklendirir. Bu yöntem, daha kesin kritik değerler elde ederek uygulamalarda sapmaları azaltabilmektedir. Ayrıca, veri setinin ampirik dağılımına sahiptir ve normallik varsayımına duyarlı değildir. Bununla birlikte, bu yöntem otoregresif şartlı değişen varyans (AutoRegressive Conditional Heteroscedasticity, ARCH) durumunu dikkate almaktadır (Hacker ve Hatemi-J, 2006: 1492). Hacker ve Hatemi-J (2006) kritik değerlerin hesaplanmasında karşılaşılan zorlukları gidermek için bootstrap simülasyon tekniğini geliştirmişlerdir. Bu yaklaşımın geliştirilmesindeki temel unsurlar Mwald test sonuçlarının, değişkenlerin kısa dönemleri kapsamaları durumunda yanlış sonuç vermeleri, tahmin edilen kalıntıların dağılımındaki çarpıklıklar ve artıkların varyansının heterojen bir yapı sergilemesidir (Tang ve Chng, 2011: 6818).

Toda-Yamamoto(1995) Yöntem' inde ilk aşama, VAR modelinde uygun gecikme seviyesinin (k) belirlenmesidir ve ADF birim kök test sonuçları incelenecektir. İkinci aşamada, VAR modeline ait gecikme uzunluğu seçilecektir. Üçüncü aşamada, Toda-Yamamoto (1995) nedensellik test sonuçları, son adımda ise Hacker – Hatemi (2006) nedensellik test sonuçları yorumlanacaktır.

İlk bölümde Hizmet Geliri ve Sağlık Harcamaları arasındaki ilişki incelenecektir. Buna göre oluşturulan VAR süreci, şeklinde ifade edilir.

$$In\ hizmet_t = \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \alpha_{1i} \cdot hizmet_{ti} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \beta_{1i} In\ sağlık_{ti} + \varepsilon_{1t}$$

$$In\ sağlık_t = \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \alpha_{2i} In\ sağlık_{ti} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \beta_{2i} In\ hizmet_{ti} + \varepsilon_{2t}$$

İkinci bölümde ise GSYH ile Turizm Yatırımları arasındaki ilişki incelenecektir. Buna göre oluşturulan VAR süreci, şeklinde ifade edilir.

$$\begin{aligned} In\ GSYIH_t &= \sum_{i=1}^{k+d_{\max}} \alpha_{1i} GSYIH_{ti} + \sum_{i=1}^{k+d_{\max}} \beta_{1i} In\ turizm_{ti} + \varepsilon_{1t} \\ In\ turizm_t &= \sum_{i=1}^{k+d_{\max}} \alpha_{2i} In\ turizm_{ti} + \sum_{i=1}^{k+d_{\max}} \beta_{2i} In\ GSYIH_{ti} + \varepsilon_{2t} \end{aligned}$$

Üçüncü bölümde ise Eğitim Yatırımları ile Sağlık Yatırımları arasındaki ilişki incelenecektir. Buna göre oluşturulan VAR süreci, şeklinde ifade edilir.

$$\begin{aligned} In\ eğitim_t &= \sum_{i=1}^{k+d_{\max}} \alpha_{1i} eğitim_{ti} + \sum_{i=1}^{k+d_{\max}} \beta_{1i} In\ sağlık_{ti} + \varepsilon_{1t} \\ In\ sağlık_t &= \sum_{i=1}^{k+d_{\max}} \alpha_{2i} In\ sağlık_{ti} + \sum_{i=1}^{k+d_{\max}} \beta_{2i} In\ eğitim_{ti} + \varepsilon_{2t} \end{aligned}$$

Hacker ve Hatemi-J (2006) yöntemindeki aşamalarda Toda-Yamamoto (1995) yöntemi ile aynı olduğu için tekrarlanmayacaktır. Toda ve Yamamoto testi sonuçlarının simülasyon tekniğine dayanan Hacker ve Hatemi-J test sonuçları ile aynı olması durumunda analizimizin güvenilirliği artacaktır (Yöntem, 2012:59).

3.3. HİZMET SEKTÖRÜNE VE ALT SEKTÖRLERİNİN EKONOMİYE ETKİSİ (1980-2014)

Türkiye ekonomisinde ve yönetiminde 1980 yılından itibaren önemli değişiklikler yaşanmıştır. Hizmet sektörü ise sürekli gelişme göstermiştir. Bu gelişmeler ise hizmetler sektöründe istihdamı artırmanın yanı sıra hizmet sektörü alt sektörlerine yapılan yatırım ve harcamaları artırmıştır. Hizmet sektörlerinde ciroda en yüksek payı ulaştırma ve depolama sektörü almıştır. Ulaştırma ve depolama sektörü ciroda %38,3'lük pay ile ilk sırada yer alırken, hizmetlerde yaratılan ciroda en yüksek paya sahip diğer kısımları ise sırasıyla %12,8 ile idari ve destek hizmet faaliyetleri, %12,5 ile konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri, %11,9 ile bilgi ve

iletişim ve %11,1 ile mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler izlemiştir (Tük, 30 Aralık 2015). Çalışmada elde edilen sonuçlar hizmet alt sektörlerinden seçilen sektörlerin ekonomiye etkisini test eden diğer çalışmalarla aynı sonuçlara ulaşıp ulaşılmadığının karşılaştırılması açısından aşağıdaki bölümde kısa bir literatür özeti sunulmuştur.

3.3.1. Türkiye Hizmet Alt Sektör Harcamalarının Ekonomik Büyüme Etkisi ile İlgili Ampirik Çalışmalar

Hizmet sektörünün ve hizmet sektörüne ait alt sektörlerin ekonomiye olan etkisi çeşitli analiz yöntemleri ile incelenmiştir. Yapılan analizler ise şöyledir;

Yazar	Tarih	Özet
Giray	2004	Çalışmada savunma harcamaları ile eğitim harcamaları arasında pozitif, savunma ve sağlık harcamaları arasında negatif yönlü ilişkinin bulunduğu görülmektedir. Ancak bu ilişkiler anlamlılık açısından zayıf olduğundan harcamaların birbirlerini önemli ölçüde engellemesini, diğer bir ifadeyle birinin diğerine neden olmasını gerektirmemektedir. Bu sonuçta savunma harcamaları ile birlikte eğitim ve sağlık harcamalarının da artmasının rolü bulunmaktadır.
Kasman A. ve Kasman S.	2004	1963-2002 dönemleri için e edilen ampirik bulgulara göre, ekonomik büyüme ve turizm gelirleri arasında sadece bir tane uzun dönem veya denge ilişkisi mevcuttur. Granger nedensellik testi sonuçlarına göre ise, turizm gelirleri ekonomik büyümeyi tek yönlü olarak etkilemektedir. Bu çalışmanın sonuçları, seçilen dönemde Türkiye için turizm odaklı büyüme hipotezinin varlığını doğrulamaktadır. Elde edilen sonuçlar, turizm kampanyasını destekleyecek bir kamu müdahalesinin veya turizmde dengeli ve sürdürülebilir bir büyümenin sağlanması amacıyla yönelik bir politikanın ekonomik büyümeyi olumlu etkileyeceğini göstermektedir.
Öksüzler ve Turhan	2005	1960-2000 döneminde Türkiye’de kişi başına düşen sağlık harcamaları ile kişi başına düşen GSYH artışı arasındaki ilişkiyi nedensellik testi yoluyla incelemiştirlerdir. Ampirik sonuçlar, kişi başına düşen sağlık harcamalarından kişi başına düşen GSYH’ye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisini göstermiştir.
Taban	2006	Eğitim ve sağlık harcamalarına ait nedensellik ilişkisi incelendiğinde; Nedensellik test sonuçlarına göre, sağlık kurumlarının sayısı ile reel GSYH arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi görülmemesine karşın, diğer sağlık göstergeleri ile reel GSYH arasında ise çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Çakmak	2008	Bilimsel araştırmalar eğitim düzeyi ile kalkınmanın unsurları olan ekonomik büyüme, siyasal ve toplumsal gelişme arasında doğrusal ilişkiler olduğunu ortaya çıkarmıştır. İnsan kaynağının, özellikle sosyal iyileşmeye ve buna bağlı olarak ekonomik gelişmeye katkısı oldukça büyüktür. Eğitim iktisatçılarına göre ekonomik kalkınmanın temel noktası eğitimidir. Eğitimin amacı hem ülkenin hem de halkın her çeşit istek ve ihtiyaçlarını karşılamaktır. Türkiye'de nüfusun eğitim durumu, ekonomik ve toplumsal göstergeleri ile gelişmiş ülkelerin verileri karşılaştırıldığında, Türkiye'nin ekonomik göstergelerinin gelişmiş ülkelerin ortalamasına yakın olmadığı belirlenmiştir. Türkiye'nin gerekli önlemleri alarak nüfusun eğitim düzeyini yükseltmesi, kalkınma açısından önem taşımaktadır.
Kızılg�l ve Erbaykal	2008	Türkiye'deki turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi Toda-Yamamoto yöntemi çerçevesinde incelenmiştir. 1992:01–2006:02 dönemlerini kapsayan �cer aylık veriler kullanılarak yapılan test sonuçlarına göre, ekonomik büyümeden turizm gelirlerine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi ortaya çıkmıştır. Bu sonuca göre, Türkiye'nin daha fazla turizm geliri elde etmek için sürdürülebilir bir ekonomik büyüme sağlaması gerektiği söylenebilir.
Öztürk	2008	Devlet üstlenmiş olduğu görevlerini yerine getirmek için belirli harcamalar yapmak zorundadır bunlar eğitim, savunma, turizm, sağlık vb. hizmet harcamalarıdır. Eğitim harcamalarının Sağlık harcamalarından, Sağlık harcamalarının Eğitim harcamalarından, Savunma harcamalarının Eğitim ve Sağlık harcamalarından, Yatırımların ise Eğitim, Sağlık ve Savunma harcamalarından etkilendiği görülmüştür. Dolayısıyla varyans ayrıştırmasında da Yatırımlarda meydana gelen değişmede Eğitim, Sağlık ve Savunma harcamasının etkisinin olduğu görülmektedir.
Yıldırım ve Yumuşak	2009	Türkiye'de sağlık harcamalarından hasılaya doğru bir nedensellik ilişkisi mevcuttur. Ancak bu ilişki küçük ve negatif çıkmaktadır.
Özsoy	2009	Elde edilen sonuçlara göre, GSYİH ile eğitime ilişkin göstergeler eşbütünleşiktir. Ayrıca, çeşitli eğitim düzeyleri ile GSYİH arasında farklı yönlerde Granger nedenselliği bulunmaktadır. Varyans ayrıştırması ve etki tepki analizi de büyümeyi açıklamada eğitimin, özellikle de mesleki ve teknik eğitimin önemini vurgulamada benzer sonuçlar vermiştir.

Tıraşoğlu ve Yıldırım	2012	Türkiye için 2006-2013 dönemlerine ait GSYH ve Sağlık Harcamalarına ait değişkenler kullanılarak yapılan analizde sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında uzun dönem eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir.
Koçak	2013	Türkiye’de sağlık göstergeleri ile ekonomik büyüme arasında –bir değişken hariç- pozitif ilişki vardır.

3.4. VERİ SETİ

Çalışmada, Türkiye’de uygulanan ekonomi politikalarının hizmetler sektörüne ve hizmet alt sektörlerin ekonomiye olan etkisini belirlemek üzere 1980-2014 yıllarına ait GSYH, hizmet gelirleri, ulaştırma, sağlık, eğitim ve savunma harcamaları/yatırımları değişkenlerimizi oluşturmaktadır. Çalışmada üç GSYH, hizmet gelirleri, eğitim ve ulaştırma harcamalarının üzerinde durulma sebebi ise daha sağlıklı sonuçlar vermesidir. Analizin güvenilirliği açısından değişkenler bu değişkenler seçilmiştir.

3.5. BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Yapılan ekonometri analizinde hizmet sektörü ve hizmet sektörüne ait alt sektörlerin ülke ekonomisi üzerindeki etkisi test edilmeye çalışılmıştır. Ekonomik performansı ölçmekte ise, 3 temel değişken seçilmiştir. Bunlar;

- i. Hizmet Gelirleri – Sağlık Hizmet Harcamaları
- ii. GSYH - Turizm Hizmet Yatırımları
- iii. Eğitim Harcamaları – Sağlık Harcamaları

Değişkenler incelendiğinde ortak bir nedenselliğin bulunmadığı görülmektedir. Hizmet sektörü Türkiye ekonomisinde sektörün %60’ını oluşturmaktadır. Bu anlamda hizmet sektörü ülke ekonomisi için önemlidir.

3.5.1. Hizmet Gelirleri – Sağlık Hizmet Harcamaları

Hizmet Gelirleri ve Sağlık Harcamaları değişkenlerine ait ayrı ayrı birim kök testleri ADF (Augmented Dickey-Fuller) yöntemine göre analiz edilmiştir. Birim kök testlerine ilişkin durağanlıklar sınıandıktan sonra hangi seviyede durağan oldukları ortaya koyulmuştur. Bu sonuçlara göre VAR modeli oluşturulmuş ve otokorelasyon problemi yaşamamak için ilgili bilgi kriterlerine (SC, HQ) göre gecikme uzunlukları tespit edilmiştir. Tespit edilen gecikme uzunluklarının yanında maksimum bütünleşme mertebeleri tespit edilmiştir. Gecikme uzunlukları ve

maksimum bütünleşme mertebesi toplamı ise uygun gecikme uzunluklarını vermektedir. Bu verilerden hareketle Toda-Yamamoto (1995) ve Hacker ve Hatemi (2006) nedensellik testleri kullanılarak söz konusu değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri ortaya koyulmuştur.

Tablo 3.1. Hizmet Gelirleri ve Sağlık Harcamalarına ait ADF Birim Kök Test Sonuçları

DEĞİŞKENLER	HİZMET			SAĞLIK HARCAMALARI		
	Olasılık Değerleri	ADF test istatistiği	Kritik Değerler	Olasılık Değerleri	ADF test istatistiği	Kritik Değerler
Düzye Değerleri	0.5345	-1.4739	-3.639407*	0.8719	-0.5304	-3.661661*
			-2.951125**			-2.960411**
			-2.614300***			-2.619160***
Birinci Fark Değerleri	0.0000	-5.6533	-3.646342*	0.0009	-4.5613	-3.646342*
			-2.954021**			-2.954021**
			-2.615817***			-2.615817***

Not: Kritik değerlerde yer alan * %1; ** %5; *** % 10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Tablo 3.1.'de görüldüğü üzere Hizmet değişkeninin olasılık değerinin 0.5345; test istatistiğinin -1.4739; kritik değerlerin ise %1'de, %5'te ve %10'da sırasıyla -3.639407, -2.951125, -2.614300 olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla Hizmet değişkeni düzeyde durağan değildir. Söz konusu değişkenin birinci farkı alındığında olasılık değerinin 0,0000; test istatistiğinin -5.6534; kritik değerlerin ise %1'de, %5'te ve %10'da sırasıyla -3.646342, -2.954021, -2.615817 olduğu ve I [1] seviyesinde durağan olduğu anlaşılmıştır. Sağlık değişkeninin olasılık değerinin 0.8719; test istatistiğinin -0.5304; kritik değerlerin ise %1'de, %5'te ve %10'da sırasıyla -3.661661, -2.960411, -2.619160 olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla Sağlık değişkeni düzeyde durağan değildir. Söz konusu değişkenin birinci farkı alındığında olasılık değerinin 0.0009; test istatistiğinin -4.5613; kritik değerlerin ise %1'de, %5'te ve %10'da sırasıyla -3.646342, -2.954021, -2.615817 olduğu ve I [1] seviyesinde durağan olduğu anlaşılmıştır.

Tablo 3.2. Hizmet Gelirleri ve Sağlık Harcamalarına ait VAR Modeline İlişkin Gecikme Uzunlukları

Gecikme Uzunluğu	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-48.62643	NA	0.081141	3.164152	3.255760	3.194517
1	30.15545	142.7922	0.000758	-1.509716	-1.23489	-1.418619
2	33.98381	6.460365	0.000770	-1.498988	-1.040946	-1.34716
3	54.08115	31.40209*	0.000284*	-2.505072*	-1.863812*	-2.292512*

LR: Ardışık modifiye edilmiş LR test istatistiği (Her test % 5 seviyesinde)

FPE: Nihai öngörü hatası (Final prediction error)

AIC:Akaike Bilgi Kriteri

SC: Schwarz Bilgi Kriteri

HQ: Hannan-Quinn Bilgi Kriteri

Hizmet Gelirleri ve Sağlık Harcamalarına ait VAR modeline ilişkin gecikme uzunlukları test edilirken SC (Schwarz Bilgi Kriteri) ve HQ (Hannan-Quinn Bilgi Kriteri) tercih edilmiş ve gecikme uzunluğu olarak 3 seçilmiştir. Her iki değişken de I[1] seviyesinde durağan olduğundan maksimum bütünleşme mertebesi $d_{max} = 1$ olmaktadır. Buradan hareketle Toda-Yamamoto (1995) ve Hacker ve Hatemi (2006) nedensellik testi için kurulacak VAR modeli 4 gecikme uzunluğundan oluşmaktadır.

Tablo 3.3. Hizmet Gelirleri ve Sağlık Harcamalarına ait Toda-Yamamoto (1995) Nedensellik Test Sonuçları

Dönem	Hipotez	Gecikme Uzunluğu $k + d_{max}$	Wald İstatistiği	Olasılık Değerleri	Nedensellik
1980-2014	Hizmet \nrightarrow Sağlık	4	11.01699	0.0116	Red
	Sağlık \nrightarrow Hizmet		66.7664	0.0000	Red

Hizmet Gelirleri ve Sağlık Harcamalarına ait Lineer Toda-Yamamoto (1995) nedensellik analizi sonucunda p-olasılık değeri $0.0116 < 0.05$ olduğundan Hizmet Gelirlerinden Sağlık Harcamalarına doğru nedensellik ilişkisi vardır. Aynı zamanda, p-olasılık değeri $0,0000 < 0.05$ olduğundan Sağlık Harcamalarından Hizmet Gelirlerine doğru nedensellik ilişkisi vardır.

Tablo 3.4. Hizmet Gelirleri ve Sağlık Harcamalarına ait Hacker – Hatemi (2006) Nedensellik Test Sonuçları

Hipotez	Test İstatistiği	% 1 Kritik Değer	% 5 Kritik Değer	% 10 Kritik Değer
Hizmet \neq Sağlık	10.938	10.374	6.602	4.961
Sağlık \neq Hizmet	10.224	11.242	6.791	5.135

Hizmet Gelirleri ve Sağlık Harcamalarına ait Hacker – Hatemi (2006) Nedensellik analizi neticesinde test istatistiği (10.938) kritik değerlerden büyük olduğundan dolayı temel hipotez reddedilmektedir. Bu nedenle hizmet gelirlerinden Sağlık harcamalarına doğru nedensellik ilişkisi vardır. Diğer taraftan, test istatistiği (10.224) % 5 ve % 10 anlamlılık düzeylerinde kritik değerlerden büyük olduğundan Sağlık Harcamalarından Hizmet Gelirlerine doğru nedensellik ilişkisi vardır. Ancak, test istatistiği (10.224) % 1 anlamlılık düzeyinde kritik değerden (11.242) küçük olduğu için % 1 anlamlılık düzeyinde Sağlık Harcamalarından Hizmet Gelirlerine doğru nedensellik ilişkisi yoktur.

3.5.2. GSYH - Turizm Hizmet Yatırımları

GSYH ve Turizm Hizmet Yatırımları değişkenlerine ait ayrı ayrı birim kök testleri ADF (Augmented Dickey-Fuller) yöntemine göre analiz edilmiştir. Birim kök testlerine ilişkin durağanlıklar sınıandıktan sonra hangi seviyede durağan oldukları ortaya koyulmuştur. Bu sonuçlara göre VAR modeli oluşturulmuş ve otokorelasyon problemi yaşamamak için ilgili bilgi kriterlerine (SC, HQ) göre gecikme uzunlukları tespit edilmiştir. Tespit edilen gecikme uzunluklarının yanında maksimum bütünleşme mertebeleri tespit edilmiştir. Gecikme uzunlukları ve maksimum bütünleşme mertebesi toplamı ise uygun gecikme uzunluklarını vermektedir. Bu verilerden hareketle Toda-Yamamoto (1995) ve Hacker ve Hatemi (2006) nedensellik testleri kullanılarak söz konusu değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri ortaya koyulmuştur.

Tablo 3.5. GSYH ve Turizm Hizmet Yatırımlarına ait ADF Birim Kök Test Sonuçları

DEĞİŞKENLER	GSYH			TURİZM HİZMET YATIRIMLARI		
	Olasılık Değerleri	ADF test istatistiği	Kritik Değerler	Olasılık Değerleri	ADF test istatistiği	Kritik Değerler
Düzye Değerleri	0.2624	-2.0572	-3.639407*	0.9217	-0.2368	-3.711457*
			-2.951125**			-2.981038**
			-2.614300***			-2.629906***
Birinci Fark Değerleri	0.0001	-5.2500	-3.646342*	0.0290	-3.2376	-3.711457*
			-2.954021**			-2.981038**
			-2.615817***			-2.629906***

Not: Kritik değerlerde yer alan * %1; ** %5; *** % 10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Tablo 3.5.'te görüldüğü üzere GSYH değişkeninin olasılık değerinin 0.2624; test istatistiğinin -2.0572; kritik değerlerin ise %1'de, %5'te ve %10'da sırasıyla -3.639407, -2.951125, -2.614300 olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla GSYH değişkeni düzeyde durağan değildir. Söz konusu değişkenin birinci farkı alındığında olasılık değerinin 0,0001; test istatistiğinin -5.2500; kritik değerlerin ise %1'de, %5'te ve %10'da sırasıyla -3.646342, -2.954021, -2.615817 olduğu ve I [1] seviyesinde durağan olduğu anlaşılmıştır. Turizm hizmet yatırımları değişkeninin olasılık değerinin 0.9217; test istatistiğinin -0.0290; kritik değerlerin ise %1'de, %5'te ve %10'da sırasıyla -3.711457, -2.981038, --2.629906 olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla Turim hizmet yatırım değişkeni düzeyde durağan değildir. Söz konusu değişkenin birinci farkı alındığında olasılık değerinin 0.0290; test istatistiğinin -3.2376; kritik değerlerin ise %1'de, %5'te ve %10'da sırasıyla -3.711457, -2.981038, -2.629906 olduğu ve I [1] seviyesinde durağan olduğu anlaşılmıştır.

Tablo 3.6. GSYH ve Turizm Hizmet Yatırımlarına ait VAR Modeline İlişkin Gecikme Uzunlukları

Gecikme Uzunluğu	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-135.9764	NA	19.06415	8.623523	8.715132	8.653889
1	-89.43371	84.35858*	1.336370*	5.964607*	6.239432*	6.055704*

LR: Ardışık modifiye edilmiş LR test istatistiği (Her test % 5 seviyesinde)

FPE: Nihai öngörü hatası (Final prediction error)

AIC:Akaike Bilgi Kriteri

SC: Schwarz Bilgi Kriteri

HQ: Hannan-Quinn Bilgi Kriteri

GSYH ve Turizm Hizmet Yatırımlarına ait VAR modeline ilişkin gecikme uzunlukları test edilirken SC (Schwarz Bilgi Kriteri) ve HQ (Hannan-Quinn Bilgi Kriteri) tercih edilmiş ve gecikme uzunluğu olarak 1 seçilmiştir. Her iki değişken de I [1] seviyesinde durağan olduğundan maksimum bütünleşme mertebesi $d_{max} = 1$ olmaktadır. Buradan hareketle Toda-Yamamoto (1995) ve Hacker ve Hatemi (2006) nedensellik testi için kurulacak VAR modeli 2 gecikme uzunluğundan oluşmaktadır.

Tablo 3.7. GSYH ve Turizm Hizmet Yatırımlarına ait Toda-Yamamoto (1995) Nedensellik Test Sonuçları

Dönem	Hipotez	Gecikme Uzunluğu $k + d_{max}$	Wald İstatistiği	Olasılık Değerleri	Nedensellik
1980-2014	GSYH \nrightarrow Turizm	2	3.23E-06	0.9986	Kabul
	Turizm \nrightarrow GSYH		0.192876	0.6605	Kabul

GSYH ve Turizm Hizmet Yatırımlarına ait Lineer Toda-Yamamoto (1995) nedensellik analizi sonucunda p-olasılık değeri $0.998 > 0.05$ olduğundan GSYH'den Turizm Hizmet Yatırımlarına doğru nedensellik ilişkisi bulunmamıştır. Aynı zamanda, p-olasılık değeri $0.660 > 0.05$ olduğundan Turizm Hizmet Yatırımından GSYH'ye doğru nedensellik ilişkisi bulunmamıştır.

Tablo 3.8. GSYH ve Turizm Hizmet Yatırımlarına ait Hacker – Hatemi (2006) Nedensellik Test Sonuçları

Hipotez	Test İstatistiği	% 1 Kritik Değer	% 5 Kritik Değer	% 10 Kritik Değer
GSYH \nrightarrow Turizm	5.704	12.967	7.487	5.662
Turizm \nrightarrow GSYH	7.023	12.367	7.560	5.619

GSYH ve Turizm Hizmet Yatırımlarına ait Hacker – Hatemi (2006) Nedensellik analizi neticesinde test istatistiği (5.704) kritik değer % 10 anlamlılık düzeylerinde kritik değerlerden büyük olduğundan dolayı temel hipotez reddedilmektedir. Bu nedenle GSYH'den Turizm Hizmet Yatırımlarına doğru %10 kritik değerde nedensellik ilişkisi vardır. Ancak test istatistiği (5.704) kritik değer %1 ve %5 anlamlılık düzeylerinde kritik değerlerden küçük olduğundan dolayı nedensellik ilişkisi bulunmamıştır. Diğer taraftan, test istatistiği (7.023) % 10

anlamlılık düzeylerinde kritik değerlerden büyük olduğundan Turizm Hizmet Yatırımlarından GSYH'ye doğru nedensellik ilişkisi vardır. Ancak, test istatistiği (7.023) % 1 ve %5 anlamlılık düzeyinde kritik değerden sırasıyla (12.367), (7.560) küçük olduğu için % 1 ve %5 anlamlılık düzeyinde Turizm Hizmet Yatırımlarından hizmet gelirlerine doğru nedensellik ilişkisi bulunmamıştır.

3.5.3. Eğitim Harcamaları - Sağlık Harcamaları

Eğitim Harcamaları ve Sağlık Harcamaları değişkenlerine ait ayrı ayrı birim kök testleri ADF (Augmented Dickey-Fuller) yöntemine göre analiz edilmiştir. Birim kök testlerine ilişkin durağanlıklar sınılandıktan sonra hangi seviyede durağan oldukları ortaya koyulmuştur. Bu sonuçlara göre VAR modeli oluşturulmuş ve oto korelasyon problemi yaşamamak için ilgili bilgi kriterlerine (SC, HQ) göre gecikme uzunlukları tespit edilmiştir. Tespit edilen gecikme uzunluklarının yanında maksimum bütünleşme mertebeleri tespit edilmiştir. Gecikme uzunlukları ve maksimum bütünleşme mertebesi toplamı ise uygun gecikme uzunluklarını vermektedir. Bu verilerden hareketle Toda-Yamamoto (1995) ve Hacker ve Hatemi (2006) nedensellik testleri kullanılarak söz konusu değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri ortaya koyulmuştur.

Tablo 3.9. Eğitim Harcamaları ve Sağlık Harcamalarına ait ADF Birim Kök Test Sonuçları

DEĞİŞKENLER	EĞİTİM HARCAMALARI			SAĞLIK HARCAMALARI		
	Olasılık Değerleri	ADF test istatistiği	Kritik Değerler	Olasılık Değerleri	ADF test istatistiği	Kritik Değerler
Düzye Değerleri	0.9111	-0.3062	-3.711457* -2.981038** -2.629906***	0.8719	-0.5304	-3.661661* -2.960411** -2.619160***
Birinci Fark Değerleri	0.0550	-2.9345	-3.711457* -2.981038** -2.629906***	0.0009	-4.5612	-3.646342* -2.954021** -2.615817***

Not: Kritik değerlerde yer alan * %1; ** %5; *** % 10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Tablo 3.9.'te görüldüğü üzere Eğitim Harcamaları değişkeninin olasılık değerinin 0.9111; test istatistiğinin -0.3062; kritik değerlerin ise %1'de, %5'te ve %10'da sırasıyla -3.711457, -2.981038, -2.629906 olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla Eğitim Hizmet Yatırım değişkeni düzeyde durağan değildir. Söz konusu değişkenin birinci farkı alındığında olasılık değerinin 0.0550; test istatistiğinin -2.9345; kritik değerlerin ise %1'de, %5'te ve %10'da sırasıyla -3.711457,

-2.981038, -2.629906 olduğu ve I [1] seviyesinde durağan olduğu anlaşılmıştır. Sağlık değişkeninin olasılık değerinin 0.8719; test istatistiğinin -0.5304; kritik değerlerin ise %1'de, %5'te ve %10'da sırasıyla -3.661661, -2.960411, -2.619160 olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla Sağlık değişkeni düzeyde durağan değildir. Söz konusu değişkenin birinci farkı alındığında olasılık değerinin 0.0009; test istatistiğinin -4.5612; kritik değerlerin ise %1'de, %5'te ve %10'da sırasıyla -3.646342, -2.954021, -2.615817 olduğu ve I [1] seviyesinde durağan olduğu anlaşılmıştır.

Tablo 3.10. Eğitim Harcamaları ve Sağlık Harcamalarına ait VAR Modeline İlişkin Gecikme Uzunlukları

Gecikme Uzunluğu	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-101.6790	NA	2.234959	6.479936	6.571545	6.510302
1	-37.13893	116.9788*	0.050871*	2.696183*	2.971009*	2.787280*

LR: Ardışık modifiye edilmiş LR test istatistiği (Her test % 5 seviyesinde)

FPE: Nihai öngörü hatası (Final prediction error)

AIC:Akaike Bilgi Kriteri

SC: Schwarz Bilgi Kriteri

HQ: Hannan-Quinn Bilgi Kriteri

Eğitim Harcamaları ve Sağlık Harcamalarına ait VAR modeline ilişkin gecikme uzunlukları test edilirken SC (Schwarz Bilgi Kriteri) ve HQ (Hannan-Quinn Bilgi Kriteri) tercih edilmiş ve gecikme uzunluğu olarak 1 seçilmiştir. Her iki değişken de I [1] seviyesinde durağan olduğundan maksimum bütünleşme mertebesi $d_{max} = 1$ olmaktadır. Buradan hareketle Toda-Yamamoto (1995) ve Hacker ve Hatemi (2006) nedensellik testi için kurulacak VAR modeli 2 gecikme uzunluğundan oluşmaktadır.

Tablo 3.11. Eğitim Harcamaları ve Sağlık Harcamalarına ait Toda-Yamamoto (1995) Nedensellik Test Sonuçları

Dönem	Hipotez	Gecikme Uzunluğu $k + d_{max}$	Wald İstatistiği	Olasılık Değerleri	Nedensellik
1980-2014	Eğitim \neq Sağlık	2	6.182824	0.0129	Red
	Sağlık \neq Eğitim		0.006145	0.9375	Kabul

Hizmet Gelirleri ve Sağlık Harcamalarına ait Lineer Toda-Yamamoto (1995) nedensellik analizi sonucunda p-olasılık değeri $0.0129 < 0.05$ olduğundan

Eğitim Harcamalarından Sağlık Harcamalarına doğru nedensellik ilişkisi vardır. Aynı zamanda, p-olasılık değereri $0.9375 > 0.05$ olduğundan Sağlık Harcamalarından Hizmet Gelirlerine doğru nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

Tablo 3.12. Hizmet Gelirleri ve Sağlık Harcamalarına ait Hacker – Hatemi (2006) Nedensellik Test Sonuçları

Hipotez	Test İstatistiği	% 1 Kritik Değer	% 5 Kritik Değer	% 10 Kritik Değer
Eğitim \neq Sağlık	10.013	14.467	8.758	6.724
Sağlık \neq Eğitim	5.645	10.763	6.659	4.970

Eğitim Harcamaları ve Sağlık Harcamalarına ait Hacker – Hatemi (2006) Nedensellik analizi neticesinde test istatistiği (10.013) %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde kritik değerlerden büyük olduğundan eğitim harcamalarından sağlık harcamalarına doğru nedensellik ilişkisi vardır. Ancak test istatistiği (10.013) %1 anlamlılık düzeylerinde kritik değerden küçük olduğundan eğitim harcamalarından sağlık harcamalarına doğru nedensellik ilişkisi bulunmamıştır. Diğer taraftan, test istatistiği (5.645) % 10 anlamlılık düzeylerinde kritik değerden büyük olduğundan sağlık harcamalarından eğitim harcamalarına doğru nedensellik ilişkisi vardır. Ancak, test istatistiği (5.645) % 1 anlamlılık düzeyinde kritik değerden (10.763) ve %5 anlamlılık düzeyinde kritik değerden (6.659) küçük olduğu için % 1 ve %5 anlamlılık düzeyinde sağlık harcamalarından hizmet gelirlerine doğru nedensellik ilişkisi yoktur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Geçmişten günümüze sektör analizi yapıldığında Cumhuriyet dönemi tarım sektörü ekonomide önemli rol alırken sanayileşmenin hızla gelişmesi ile ekonomideki rolü azalmıştır. Gelişen sanayi sektörü hizmet sektörünü olumlu etkilemiştir ve hizmet sektöründe yeni alt sektörler meydana getirmiştir. Bu olumlu gelişmeler sonucunda ise Türkiye’de GSYH oranı açısından hizmet sektörünün payı artmıştır. Ülkenin ekonomik büyüme oranı ne kadar artış gösterirse hizmet sektörünün ülke ekonomisinden alacağı pay o kadar artacaktır.

1923-1932 döneminde devlet ekonomiyi özendirici politika uygulamıştır. İlk hedef ekonomik bağımsızlığı güçlendirmektir. Bu dönemde tarım ve sanayi sektörlerini destekleyici politikalar düzenlenmiştir. Sanayi kuruluşlarının teşviki için 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmıştır. Ayrıca devletçilik politikası uygulanarak, yerli malın ekonomideki payını artırmak için yabancı mallara yüksek gümrük vergileri konmuştur. 1950-1960 döneminde ise devletin ekonomide rolü azaltılmaya çalışılmıştır. 1960 yılında ekonomik ve sosyal kalkınmayı hızlandırmak adına Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur. Gerçek anlamda para politikasının uygulanması 1980’li yıllardan sonra olmuştur. 1980’li yıllardan sonra ise ekonomide dışarıya daha açık hale gelmiştir. 1980 sonrası dışa açık ekonomi ile özel sektöre daha fazla önem verilerek ekonomide kamu müdahalesi azaltılmaya çalışılmıştır. Bu nedenle sıkı maliye politikası uygulanarak kamu harcamaları azaltılmıştır. 2000’li yıllara gelindiğinde ise Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı düzenlenmiştir. 2001 ve 2008 de yaşanan uluslararası ekonomik kriz Türkiye ekonomisini de olumsuz etkilemiştir. Enflasyon döneminde sıkı maliye politikası ve genişletici para politikası uygulanmıştır. Türkiye ekonomisi 2013’te %4,2, 2014’te %2,9 ve 2015’te %4 oranında büyümüştür.

Ekonomi de dengeyi sağlamaya yönelik alınan tedbirlerle 2012 yılında yavaşlayan büyüme hızı, 2013 yılında yurt içi talep artışıyla ivme kazanmıştır. Bu büyümenin gelişmesinde hizmetler sektörünün katkısı büyüktür. Hizmet sektörlerin GSYH'deki payı ise (cari fiyatlarla) 2012 yılında %69,4, 2013 yılında %70,1, 2014 ve 2015 yılında ise %70,5'tir (/www.kalkinma.gov.tr, 2014). Hizmet sektörüne ve alt sektörlerine yapılan yatırımlar ülke ekonomisini doğrudan etkileyecektir. Hizmet sektörüne ait önemli alt sektörler ise turizm, eğitim ve sağlık sektörüdür.

Bu tezin uygulama kısmında hükümetlerin dönemler içerisinde uygulamış olduğu ekonomi politikalarının hizmet sektörüne ve hizmet alt sektörlerinden turizm, eğitim ve sağlık sektörüne etkisi 2000-2014 yılları temel alınarak incelenmiştir. Yapılan ampirik çalışmalardan elde edilen bulgular göz önüne alındığında GSYH'de meydana gelen artış hizmet sektörünü de doğrudan etkilemiştir. Tez sonuçlarına göre hizmet sektörü içerisinde turizm yatırımları, sağlık harcamaları ve eğitim harcamaları GSYH ile nedensellik ilişkisi %10 anlamlılık düzeyinde geçerlidir.

Zaman serisi analiz sonucundaki bulgulara göre, hizmet sektörüne yapılan yatırımlar ekonomiyi olumlu yönde etkilediği test edilmiştir. Ayrıca yapılan yatırımların artmasıyla hizmet sektörünün ait alt sektörlerin de olumlu etkilendiği test edilmiştir. Dolayısıyla bu analize göre Türkiye ekonomisinde uygulanan ekonomi politikalarının hizmetler sektörü ve ekonomik büyüme oranı üzerinde önemli sonuçları olduğu söylenebilir.

Türkiye ekonomisine en önemli gelir sağlayan hizmet sektörlerinden biri de turizm sektörüdür. Turizm, ülke ekonomisine döviz girdisi sağlarken istihdamı da artırmaktadır. Ayrıca dış ticaret açığını kapatmada en etkili kalemdir. Türkiye'ye 2014 yılında gelen toplam turist sayısı 40 Milyon kişidir ve gelenlerin 37 Milyonu yabancı uyrukludur. Yabancı ziyaretçi başına ortalama harcama 2013 yılında 749 Dolar iken turist sayısındaki artmaya bağlı olarak 2014 yılında bu harcama 790 Dolara yükselmiştir. Turizm gelirlerinin GSMH içindeki payı 2014 yılında 4,3, 2015 yılında ise 6,2 dir.(www.kalkinma.gov.tr, 2014). Ekonomik veriler gösteriyor ki turizm ülke ekonomisi için önemli bir sektördür. Yapılan araştırma sonucunda ise; GSYH ve Turizm Hizmet Yatırımlarına ait Hacker – Hatemi (2006) Nedensellik analizi neticesinde test istatistiği (5.704) kritik değer % 10 anlamlılık düzeylerinde kritik değerlerden büyük olduğundan dolayı temel hipotez reddedilmektedir. Bu nedenle GSYH'den Turizm Hizmet Yatırımlarına doğru %10 kritik değerde

nedensellik ilişkisi vardır. Ancak test istatistiği (5.704) kritik değer kritik değerlerden küçük olduğundan dolayı nedensellik ilişkisi bulunmamıştır. Diğer taraftan, test istatistiği (7.023) % 10 anlamlılık düzeylerinde kritik değerlerden büyük olduğundan Turizm Hizmet Yatırımlarından GSYH'ye doğru nedensellik ilişkisi vardır. Ancak, test istatistiği (7.023) kritik değerden sırasıyla (12.367), (7.560) küçük olduğu için Turizm Hizmet Yatırımlarından hizmet gelirlerine doğru nedensellik ilişkisi bulunmamıştır.

Günümüz de ülke ekonomisi için en değerli kaynak insandır. Bu sebeple ekonomik büyüme ile eğitim arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Yakın dönem iş dünyası incelendiğinde bilgi, beceri, eğitim, teknolojik gelişmelere uyum sağlama ve tecrübe gibi beşeri niteliklere önem verilmektedir. Bu beşeri niteliklerin geliştirilmesi için ise eğitim sektöründen yararlanılmaktadır. Yapılan yatırımlar ile eğitim sektörü, sosyal açıdan yoksulluk ve gelir dağılımı adaletsizliğine çözüm bulurken, ekonomik açıdan ise rekabet gücünde, verimlilikte ve refah düzeyinde artış sağlayacaktır. Bu bağlamda eğitime yapılan yatırımlar arttırılmalıdır. Bu çalışmada ise eğitim harcamaları ile sağlık harcamaları arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Eğitim Harcamaları ve Sağlık Harcamalarına ait Hacker – Hatemi (2006) Nedensellik analizi neticesinde test istatistiği (10.013) %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde kritik değerlerden büyük olduğundan eğitim harcamalarından sağlık harcamalarına doğru nedensellik ilişkisi vardır. Ancak test istatistiği (10.013) %1 anlamlılık düzeylerinde kritik değerden küçük olduğundan eğitim harcamalarından sağlık harcamalarına doğru nedensellik ilişkisi bulunmamıştır. Diğer taraftan, test istatistiği (5.645) % 10 anlamlılık düzeylerinde kritik değerden büyük olduğundan sağlık harcamalarından eğitim harcamalarına doğru nedensellik ilişkisi vardır. Ancak, test istatistiği (5.645) % 1 anlamlılık düzeyinde kritik değerden (10.763) ve %5 anlamlılık düzeyinde kritik değerden (6.659) küçük olduğu için % 1 ve %5 anlamlılık düzeyinde sağlık harcamalarından hizmet gelirlerine doğru nedensellik ilişkisi yoktur.

Ekonomide en önemli kaynak olan insan için sağlık sektörü önemlidir. Ayrıca sağlık sektörü sosyo-ekonomik açıdan gelişmişlik düzeyinin bir göstergesi olarak kabul edilir. Yapılan araştırma sonucunda; Hizmet Gelirleri ve Sağlık Harcamalarına ait Hacker – Hatemi (2006) Nedensellik analizi neticesinde test istatistiği (10.938) kritik değerlerden büyük olduğundan dolayı temel hipotez

reddedilmektedir. Bu nedenle hizmet gelirlerinden Sağlık harcamalarına doğru nedensellik ilişkisi vardır. Diğer taraftan, test istatistiği (10.224) % 5 ve % 10 anlamlılık düzeylerinde kritik değerlerden büyük olduğundan Sağlık Harcamalarından Hizmet Gelirlerine doğru nedensellik ilişkisi vardır. Ancak, test istatistiği (10.224) kritik değerden (11.242) küçük olduğu için Sağlık Harcamalarından Hizmet Gelirlerine doğru nedensellik ilişkisi yoktur.

Bu araştırma sonucunda, ülke ekonomisini etkileyen en önemli sektörün hizmet sektörü olduğu rakamsal verilerle gösterilmiştir. Hizmet alt sektörlerinden turizm, eğitim ve sağlık sektörü incelenmiş ve hem kendi aralarında hem de GSYH ile arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Yukarıda bulunan veriler ışığında ise, ülke ekonomisinin gelişmesi için en önemli kaynak olan insan iyi eğitim almalıdır. Eğitim sektörünün gelişmesi için teşvik ve yatırımlar daha da artırılmalı bu yatırımlar sadece devlet tarafından değil özel sektöründe katılımı ile sağlanmalıdır. Sosyo-ekonomik gösterge olarak da önemli olan sağlık sektöründe teşvikler artırılmalı, hastaneler daha sıkı denetime tabi tutulmalıdır. Böylece hastaların verilen hizmete yönelik memnuniyetleri artacaktır. Dış ticaret açığının kapanmasında önemli rolü olan turizm sektöründe ise gelen turistlere verilen hizmet memnuniyeti artırılmalıdır. Ülke tanıtımına, yatırımlara ve hizmet kalitesine önem verilmelidir. Turizm gelirini etkileyen en önemli kalemlerden biride ülkedeki siyasi istikrardır. Bu bağlamda siyasi istikrarın sağlanması ve terör olaylarının minimum seviyeye indirilmesi turizm sektörünü olumlu etkileyerek ülke ekonomisine olan katkısını artıracaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmet, A. Y., KIZILKAYA, O., ve Koçak, E. (2013). Sağlık Göstergeleri İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 163.
- Akyıldız, H., ve Eroğlu, Ö. (2004). Türkiye Cumhuriyeti dönemi uygulanan iktisat politikaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 42-62.
- Arısoy, İ. (2008). Türkiye’de Sanayi Sektörü-İktisadi Büyüme İlişkisinin Kaldor Hipotezi Çerçevesinde Test Edilmesi. *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metinleri*, 1-32.
- Assael, H. (1993). *Marketing Second Service Sector*.
- Aydemir, C., ve Pıçak, M. (2008). Ekonomik Gelişme Sürecinde Tarım-Sanayi İlişkilerinin Sektörler Arası Bütünleşmeye Etkileri, *Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10, 129-147.
- Aydoğan, E. (2004). 1980'den Günümüze Türkiye'de Enflasyon Serüveni. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 91-110.
- Aynacı, M. (2007). *1960–1980 Yılları Arasında Karayolu Ulaşımının Gelişmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, ss.81-84
- Aysan, Mustafa., (2000). *Atatürk’ün Ekonomi Politikası*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, ss.37.
- Atik, H. (1996). Sanayi-sonrası Toplum Sürecinde Avrupa Birliği. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Bahar, O. (2004). Türkiye'de Atatürk Dönemi'nde (1923-1938) Uygulanan Para Politikaları. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 155-166.
- Başar, E. (1992). Demokrat Parti Dönemi Eğitim Hareketleri. *Eğitim Üç Aylık İlmî Dergi*, 88-123.
- Başkaya, F. (2004). Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi. *Özgür Üniversite Kitaplığı*, 2.
- Bulut, H. (2002). Kriz Ekonomisi ve İstikrar Programları: Teorik Yaklaşımlar ve Dünya’daki Uygulamaları. *Yayınlanmamış Yüksek*

Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, ss.3.

- Çakmak, Ö. (2008). Eğitim Ekonomisi ve Kalkınmaya Etkisi.
- Coşkun, M. N., Ardor, H. N., Çermikli, A. H., Eruygur, H. O., Öztürk, F., Tokatlıoğlu, İ., ... ve Dağlaroğlu, T. (2012). Türkiye’de Bankacılık Sektörü Piyasa Yapısı, Firma Davranışları ve Rekabet Analizi. *İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği.*
- Coşkun, A. (2003). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi. *Atatürkçü Düşünce Dergisi, 4, 72-77.*
- Çavdar, N., ve KARCI, E. (2014). XIX. Yüzyıl Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması’na Dair Bibliyografik Bir Deneme. *Turkish Studies-International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 9, 4, p.255-286.*
- Çelebi, E. (2001). İki binbir yılında Türkiye ekonomisinin genel görünümü, *Doğuş Üniversitesi Dergisi, ss.15-28.*
- Çerçi, F. (2003). Haberleşme Hizmetleri ve Osmanlı Devleti’nde Ulak Organizasyonu (Gelibolulu Mustafa Âli’nin Bu Konudaki Görüşleri)/Messengers (Dispatch-riders) during the Progress Era of Ottoman Empire and the Perspectives of Mustafa Âli of Gallipoli. *Atatürk Üniversitesi İlahiyât Tetkikleri Dergisi, (20).*
- Çetin, G. (Aralık 2013). Kamu Yönetimi ve Siyaset. Sahipkıran Akademi Yazıları.
- Çimat, A., ve Bahar, O. (2003). Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri ve Önemi Üzerine Bir Değerlendirme. *Akdeniz University Faculty of Economics & Administrative Sciences Faculty Journal/Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3(6).*
- Demir, K., & Çabuk, S. (2010). Türkiye’de Metropolen Kentlerin Nüfus Gelişimi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 28(1), 205.*
- Dinler, Z. (2002). *İktisada Giriş*, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, (8).
- Direk, M. (2010). *Tarım Tarihi ve Deontoloji*, Eğitim Akademi Yayınları, Konya,
- Dokuyan, S. (2013). İkinci Dünya Savaşı Sırasında Yaşanan Gıda Sıkıntısı Ve Ekmek Karnesi Uygulaması. *Turkish Studies-International*

Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 8, 5. 199.ss.25.

DPT, “ 1968-1976 Beş Yıllık Kalkınma Planları”.
<http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebContentGosterim.aspx?Enc=51C9D1B02086EAFBBBF5A539A4A36E6C/>. Erişim Tarihi: 14/02/2016.

DPT, (2000). *Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: 2001-2005*.

DPT, “2003 Yılı Programı”.
<http://www.maliye.gov.tr/EADD%20alma%20Platformu/%C3%87al%C4%B1%C5%9Fma%20Kaynaklar%C4%B1/D%C4%B1%C5%9F%20Ticaret%20ve%20%C3%96demeler%20Dengesi/Di%C4%9Fer%20Veriler%20ve%20Raporlar/Y%C4%B1l%C4%B1k%20Programlar%20DPT/2003.pdf>. Erişim Tarihi: 25.05.2016.

Dura, C. (1990). *Bilgi Toplumu*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Durgun, B. (2006). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye'de Karayolu Ulaşımı ve İzmir Uygulamaları, ss.25-49.

Dursun, D. (2001). *Demokrasi sorunu ve Türkiye'de Demokrasi*, Şehir Yayınları, İstanbul.

Eğilmez, M. ve Kumcu. E., (2002). “*Ekonomi Politikası*”, OM Yayınevi, İstanbul.

Eğilmez, M. (2007). *Ekonomi Politikası-Teori ve Türkiye Uygulaması*, Remzi Kitapevi, İstanbul, (11), ss.379.

Ener, M. ve Demircan, E., (2004), “*Küreselleşen Dünyada IMF Politikaları ve Türkiye*”, Roma Yayınları, Ankara.

Ercan, M. Avrupa Birliği'nin Ortak Tarım Politikası ve Türkiye'deki Gelişmeler, *Akademik Bakış Dergisi*, 22(1), 1-13.

Eroğlu, N. (2007). Atatürk Dönemi İktisat Politikaları (1923-1938), *Marmara Üniversitesi İİBF. Dergisi*, Cilt 23, Sayı 2, 65.

Eser, A. G. B. Y., ve Terzi, H. (2008). Türkiye'de İşsizlik Sorunu ve Avrupa İstihdam Stratejisi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (30), 229-250.

Eşiyok, B. A. (2006). *İktisadi dönemler itibariyle Türkiye ekonomisinde kalkınma (1923-2004)*. Türkiye Kalkınma Bankası.

- Giray, F. (2004). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(1), 181-199.
- Göker, A. (2002). Türkiye’de 1960’lar ve Sonrasındaki Bilim ve Teknoloji Politikası Tasarımları Niçin Tam Uygulayamadık?. *ODTÜ Öğretim Elemanları Derneği Ulusal Bilim Politikası Paneli*, Ankara.
- Gövdere, B. (2009). Türkiye'de Hizmetler Sektöründe Doğrudan Yabancı Yatırımlar. *Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, 14(1), 53-68.
- Gülcan, M. C. (2008). Kamu Harcamaları İçinde Eğitim ve Sağlık Harcamalarının Yeri, Ekonomik Etkileri ve Türkiye Uygulaması. *Yüksek Lisans Tezi*. ss.35-44.
- Günaydın, G. (2006). Türkiye Tarım Sektörü. *Tarım ve Mühendislik*, 76, 12-27.
- Güran, N., ve Aktürk, İ. (1997). Uluslararası İktisadi Kuruluşlar, Karınca Matbaacılık, İzmir.
- Hatemi-J, A. and Roca, E. (2006). “A Re-Examination of International Portfolio Diversification Based on Evidence From Leveraged Bootstrap Methods”, *Economic Modelling*, 23(6), pp.993-1007.
- Hiç, M. (1998). Atatürk ve Ekonomik Rejim, Devletçilikten Günümüzde Piyasa Ekonomisine. *Yeni Türkiye Dergisi*, (23-24), 3285-3292.
- İyidoğan, S. (2012). The New Industrial Policy Orientation of Turkey: A Suggestion for an Integrated Industrial Policy Approach. *Amme İdaresi Dergisi*, 45(2), 29-52.
- Kamu Yönetimi ve Siyaset. *Sahipkıran Akademi Yazıları*. (26 Aralık 2013).
- Kansu, Günel. (2003). *Planlı Yıllar*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Karataş, M. (1998). Türkiye Cumhuriyeti Ekonomisinin Temellerinin Atılmasında İzmir İktisat Kongresinin Yeri ve Önemi. *Yeni Türkiye Dergisi*, (23-24), 3317-3324.
- Karluk, M. (1996). *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim*. Beta Yayınları, İstanbul, ss.21-23.
- Kasman, A., ve Kasman, S. K. (2004). Turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki eşbütünleşme ve nedensellik ilişkisi. *İktisat İşletme ve Finans*, 19(220), 122-131.
- Kazgan, G. (1999). 1980’lerde Türk Tarımında Yapısal Değişme, İstanbul, Tarih Vakfı, *Oya Baydar (Der.)*, (1999), 31.

- Kepek, Y. ve Yentürk, N. (2005). *Türkiye Ekonomisi*. Remzi Kitabevi, İstanbul, ss.66-67.
- Kepek, Y. (2012). *Türkiye Ekonomisi*. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Kıral, T., ve Akder, H. (2000). Makro Ekonomik Göstergelerle Tarım Sektörü. *Türkiye Ziraat Mühendisliği V. Teknik Kongresi*, 17-21 Ocak, Milli Kütüphane, Ankara, ss.1.
- Kızılgöl, A. G. Ö., ve Erbaykal, E. (2008). Türkiye’de Turizm GELİRLERİ ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Nedensellik Analizi. The Relationship Between Tourism Revenues and Economic Growth in Turkey: A Causality Analysis.
- Konya Ticaret Odası, (2010). 2010 Yılına ait Ekonomik Değerlendirme.
- Köse, S. (2002). 24 Ocak 1980 ve 5 Nisan 1994 İstikrar Programlarının Karşılaştırılması. *DPT’nin Kuruluşunun*, 42.
- Kuyucuklu, N. (1993). *Türkiye İktisadi*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Lebe, F., ve Akbaş, Y. E. (2014). Türkiye’nin Konut Talebinin Analizi: 1970-2011. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(1).
- Mango, A. (2005). *Türkiye ve Türkler 1938’den Günümüze*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Mercan, M., ve Peker, O. (2015). Finansal Dışa Açıklığın Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36, 187-201.
- Mert, Ö. İ. İkinci Dünya Savaşı Türkiye’inde Olağanüstü Ekonomik Kararlar: Milli Koruma Kanunu ve Varlık Vergisi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, (32), 54, 159-160.
- Midilli, Ö. (2011). Hizmet Sektöründe Müşteri Memnuniyetinin Pazarlamaya Etkisi. *Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul.
- Oğuz, F., ve Bayar, F. (2003). 1923-2003 Türkiye Ekonomisi. *Hazine Dergisi*, 3-40.
- Öksüzler, O. ve Turhan A. (2005); “Does Better Health Promote Economic Growth in Turkey?”, *International Journal of Business, Management and Economics*, 1(4), 5–15.
- Özçelik, A. (1999). *Türkiye’de Sulama İşletmeciliğinin Geliştirilmesi Yönünden Şebekelerin Birlik ve Kooperatiflere Devri ile Su*

Fiyatlandırma Yöntemlerinin İyileştirilmesi Olanakları. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, Ankara.

- Özçelik, Ö., & Yaşar, E. (2006). Kayıt Dışı Ekonomi Olgusunu Azaltmaya Yönelik Öneriler. *Mali çözüm dergisi*, (74), 214-232.
- Özsağır, A. (2007). Bilgi Ekonomisi. *Nobel Yayın Dağıtım*, Ankara, ss.20-22.
- Özsoy, C. (2009). Türkiye’de eğitim ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkinin VAR modeli ile analizi. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 4, 71-83.
- Öztürk, S. A. (2011). *Hizmet Pazarlaması: Kuram, Uygulama ve Örnekler*. Ekin Yayınevi, Eskişehir, ss.15.
- Palmer, A. (1997). Defining Relationship Marketing: An International Perspective. *Management Decision*, 35(4), 319-321.
- Parasız, İ. (1998). *Türkiye Ekonomisi, 1923’ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*. Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, ss.45-50.
- Saçkan, O. (2006). Genel Fiyat Düzeyinin Belirlenmesinde Para Ve Maliye Politikası Dominant Rejimler: Türkiye Örneği, 1988–2005. *Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Emisyon Genel Müdürlüğü, Ankara*
- Saltık, A. (2014). Türkiye’de Erken Cumhuriyet Dönemi Sağlık Hizmetleri, Ankara Üniv. Tıp Fak. Halk Sağlığı ABD.
- Serel, A., ve Özkurt, İ. C. (2014). Geleneksel Olmayan Para Politikası Araçları ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 12(22), 56-71.
- Seyidoğlu, Halil. (2006). *İktisat Biliminin Temelleri*, Can Yayınları, İstanbul, ss.829.
- Seval, B. ve Özdemir, K. (2013). “2000’li Yıllardan Günümüze Değişen Türkiye Ekonomisi”, Serpam Araştırma Raporu.
- Soyak, A. (2003). Türkiye’de İktisadi Planlama: DPT’ye İhtiyaç Var Mı?. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 4(2), 167-182.
- Sungur, O. (2015). 2000 Sonrası Türkiye Ekonomisi: Büyüme, Enflasyon, İşsizlik, Borçlanma ve Dış Ticarete Gelişmeler. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 9(19-20). ss.243-269.
- Şahin, H. (2000). *Türkiye Ekonomisi*, Ezgi Kitabevi, Bursa.

- Şenses, F., ve Taymaz, E. (2003). Unutulan bir toplumsal amaç: Sanayileşme ne oluyor? Ne olmalı?. *İktisat Üzerine Yazılar II: İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar*, 429-431
- Şimşek, U., Küçük, B., & Topkaya, Y. (2012). Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikalarının İdeolojik Temelleri. *Electronic Turkish Studies*, 7(4).
- Taban, S. (2006). Türkiye'de Sağlık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *Sosyoekonomik*, 4(4).
- Taban, S. (2011). Küresel Finans Krizi Öncesi ve Sonrası Dönemde Türkiye'de Ekonomik Büyümenin Dinamikleri. *SETA Analiz*, 37, 1-33.
- Tahsilat Genel Tebliği,(2001),Md.281 414.
- Takım, A. (2012). Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67(02), 157-187.
- Tang C.F., Chng K. S. (2011). The Granger Causality Between Health Expenditure and Income in Southeast Asia Economies, *African Journal of Business Management*, 5(16): 6814-6824.
- Tangülü, Z. (2012). Demokrat Parti Dönemi Eğitim Politikaları (1950-1960). *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 10(2), 389-410.
- Taşkesenlioğlu, Z. (2009). Hizmet Sektör Raporu. *Ankara: MÜSİAD Araştırma Raporları*.
- TCMB, (2014). Piyasalar Genel Müdürlüğü Açık Piyasa İşlemleri Müdürlüğü Açık Piyasa İşlemleri Uygulama Talimatı, Ankara.
- TCMB, “Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı”. http://www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/eko_program/program.pdf. Erişim Tarihi: 28.05.2016, ss.1.
- Terzi, H., & Oltulular, S. (2011). Türkiye'deki sanayileşme ve ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişki. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5(2), 219-226.
- Tıraşoğlu, M., ve Yıldırım, B. (2012). Yapısal Kırılma Durumunda Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *EJOVOC: Electronic Journal of Vocational Colleges*, 2(2).
- TOBB, (1995). Ekonomik Rapor 1994. 50. Genel Kurul.

- Tokgöz, E. (2001). *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2001)*, İmaj Yayıncılık, Ankara, ss.113.
- Tokgöz, E. (2007). *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi 1914-2007*. İmaj Yayıncılık, Ankara.
- Toprak, Z. (1988). Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler 1900-1950. *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, (derl. Şevket Pamuk ve Zafer Toprak), Ankara: Yurt Yayınları, 22.
- Topuz, A. G. H. (2007). Cumhuriyet Dönemi Ekonomisinde Tarımsal Yapının İncelenmesi (1923-1950). *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(3), 380-381.
- Turan, T. (2008). *İktisadi Büyüme Teorisine Giriş*, Yalın Yayıncılık, İstanbul, ss.11.,
- Turan, Z. (2015). 2002–2012 YILLARI ARASINDA TÜRK İKTİSAT POLİTİKASINDAKİ GELİŞMELER. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 223-235.
- TÜİK, (1942-1972). Milli Eğitim Hareketleri.
- TÜİK, (1925-2015), Yıllara Göre Dış Ticaret.
- Uçkaç, A. (2010). Türkiye'de Neoliberal Ekonomi Politikaları ve Sosyo-Ekonomik Yansımaları. *Maliye Dergisi*, 158, 426.
- Ulaştırma Bakanlığı, (2011). "*Türkiye Ulaşım ve İletişim Stratejisi*". http://www.sp.gov.tr/upload/xSPTemelBelge/files/93C5Y+Turkiye_Ulasim_veIletisim_Stratejisi.pdf. Erişim Tarihi: 05.06.2016.
- Uygur, S. M. (2007). *Turizm Pazarlaması*. Nobel Yayınları, Ankara, ss. 37-47.
- Ünal, A. ve Kaya, H. (2009). "*Küresel Kriz ve Türkiye*". <http://www.ekopolitik.org/images/custfiles/090317164507.pdf>. Erişim Tarihi: 22.02.2016.
- Ürekli, F. (2002). Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 402-403.
- Üzümcü, A., ve Korkat, M. (2014). Türkiye'de Gelir Dağılımı Adaletsizliği ve Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardımların Gelişimi (2003-2012). *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(8).
- Yalçınkaya, N., Yalçınkaya, M. H., ve Çılbant, C. (2006). Avrupa Birliği'ne Yönelik Düzenlemeler Çerçevesinde Türk Tarım Politikaları ve

Sektörün Geleceği Üzerine Etkisi. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 102.

Yavuz, F. (2005). *Türkiye’de Tarım*, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, ss.32.

Yılmaz, G. (2009). Türkiye’de 1923–1938 Dönemi Maliye Politikası Uygulamaları. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 27, 297-328.

Yılmazer, M. (2010). Doğrudan yabancı yatırımlar, dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye üzerine bir deneme. *Celal Bayar Üniversitesi SBE, Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), ss.241-260.

Yöntem, T. (2012). *Yeni Keynesyen Para Politikasında Asimetrik Bilgi: Türk Bankacılık Sektörü Üzerine Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, ss.57-59.

YUMUŞAK, İ. G., ve YILDIRIM, A. G. D. Ç. (2009). Sağlık Harcamaları İktisadi Büyüme İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 4(1).

Yüksel, C. (2015). Maliye Politikası Ders notları, Mersin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri.

Yükseler, Z. (2009). Türkiye’de kriz dönemlerinde ekonomik gelişmeler ve ödemeler dengesi uyumu. *Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayını*.

Elektronik Kaynakça;

ATO, (2005). Krizler Tarihi Raporu. <http://www.atonet.org.tr/turkce/bulten/bulten.php3?sira=316>. (06.06.2016).

Eğilmez, M. (Ocak 2014). Ödemeler Dengesini Okumak. <http://www.mahfiegilmez.com/2014/01/odemeler-dengesini-okumak.html>, (07.05.2016).

Eğilmez, M. (Ocak 25). Ekonomi Politikasının Evrimi. <http://www.mahfiegilmez.com/2013/01/ekonomi-politikasnn-evrimi.html> (01.05.2016).

<https://ekonomist.co/akademi/ekonomi-nedir-5425/> (28.04.2016).

Eğilmez, M. (Ocak 25). Ekonomi Politikasının Evrimi. <http://www.mahfiegilmez.com/2013/01/ekonomi-politikasnn-evrimi.html>

(01.05.2016).

<http://www.sorubak.com/blog/izmir-iktisat-kongresi-toplanma-nedeni-ve-kararlari.html>. (25.05.2016).

<http://www.ekodialog.com/Turkiye-iktisat-tarihi/ikinci-bes-yillik-kalkinma-donemi.html>. (02.06.2016).

<http://www.dunyabulteni.net/haber/244303/turkiye-ekonomisinin-kirilma-noktasi-24-ocak-istikrar-kararlari>. (04.06.2016).

<https://sinestezi.wordpress.com/2009/04/04/turkiye-de-ekonomik-krizler-1994-1998-1999-ve-2001-krizleri/>. (06.06.2016).

<http://www.okanacar.com/2012/12/turkiye-ekonomisinde-2000-2001-yillar.html>. (06.06.2016).

<http://www.mahfiertilmez.com/2012/05/turkiyede-ekonomi-politikas-uygulamalar.html>. (06.06.2016).

<http://www.mahfiertilmez.com/2016/05/akp-oncesi-ve-sonras-ekonomi.html>. (07.06.2016).

<http://www.dtr-ihk.de/tr/uelke-bilgileri/ekonomi-raporlari/tuerkiye-ekonomi-raporu-2010/>. (15.06.2016).

<http://www.mahfiertilmez.com/2012/08/para-politikas-nicin-maliye-politikasna.html>. (10.12.2014).

<http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2015/01/turkey-fails-key-economic-targets.html>. (21.06.2016).

EKLER DİZİNİ

HİZMET - SAĞLIK NEDENSELLİK ANALİZİ

TODA – YOMOMATO TEST SONUÇLARI

Null Hypothesis: LN_HIZMET has a unit root

Exogenous: Constant

Lag Length: 0 (Automatic - based on t-statistic, lagpval=0.1, maxlag=8)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-1.473918	0.5345
Test critical values: 1% level	-3.639407	
5% level	-2.951125	
10% level	-2.614300	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Augmented Dickey-Fuller Test Equation

Dependent Variable: D(LN_HIZMET)

Method: Least Squares

Date: 06/27/16 Time: 11:35

Sample (adjusted): 1981 2014

Included observations: 34 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LN_HIZMET(-1)	-0.113283	0.076858	-1.473918	0.1503
C	3.592902	2.417899	1.485961	0.1471
R-squared	0.063573	Mean dependent var		0.029236
Adjusted R-squared	0.034309	S.D. dependent var		0.116260
S.E. of regression	0.114248	Akaike info criterion		-1.443869
Sum squared resid	0.417683	Schwarz criterion		-1.354083
Log likelihood	26.54577	Hannan-Quinn criter.		-1.413249
F-statistic	2.172433	Durbin-Watson stat		1.933304
Prob(F-statistic)	0.150274			

Null Hypothesis: D(LN_HIZMET) has a unit root
 Exogenous: Constant
 Lag Length: 0 (Automatic - based on t-statistic, lagpval=0.1,
 maxlag=8)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-5.653363	0.0000
Test critical values: 1% level	-3.646342	
5% level	-2.954021	
10% level	-2.615817	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Augmented Dickey-Fuller Test Equation
 Dependent Variable: D(LN_HIZMET,2)
 Method: Least Squares
 Date: 06/27/16 Time: 11:37
 Sample (adjusted): 1982 2014
 Included observations: 33 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(LN_HIZMET(-1))	-1.014461	0.179444	-5.653363	0.0000
C	0.028795	0.021495	1.339638	0.1901
R-squared	0.507628	Mean dependent var	-0.000534	
Adjusted R-squared	0.491745	S.D. dependent var	0.168080	
S.E. of regression	0.119828	Akaike info criterion	-1.346833	
Sum squared resid	0.445119	Schwarz criterion	-1.256135	
Log likelihood	24.22274	Hannan-Quinn criter.	-1.316316	
F-statistic	31.96051	Durbin-Watson stat	2.003257	
Prob(F-statistic)	0.000003			

I (1) Null Hypothesis: LN_SAGLIK has a unit root
 Exogenous: Constant
 Lag Length: 3 (Automatic - based on t-statistic, lagpval=0.1,
 maxlag=8)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-0.530428	0.8719
Test critical values: 1% level	-3.661661	
5% level	-2.960411	
10% level	-2.619160	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Augmented Dickey-Fuller Test Equation

Dependent Variable: D(LN_SAGLIK)

Method: Least Squares

Date: 06/27/16 Time: 11:38

Sample (adjusted): 1984 2014

Included observations: 31 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LN_SAGLIK(-1)	-0.018141	0.034200	-0.530428	0.6003
D(LN_SAGLIK(-1))	0.357759	0.189127	1.891637	0.0697
D(LN_SAGLIK(-2))	-0.244258	0.191548	-1.275181	0.2135
D(LN_SAGLIK(-3))	0.305952	0.185892	1.645859	0.1118
C	0.621783	1.006647	0.617677	0.5422
R-squared	0.176139	Mean dependent var	0.137891	
Adjusted R-squared	0.049391	S.D. dependent var	0.265813	
S.E. of regression	0.259165	Akaike info criterion	0.283988	
Sum squared resid	1.746332	Schwarz criterion	0.515276	
Log likelihood	0.598187	Hannan-Quinn criter.	0.359382	
F-statistic	1.389680	Durbin-Watson stat	1.921748	
Prob(F-statistic)	0.265016			

Null Hypothesis: D(LN_SAGLIK) has a unit root

Exogenous: Constant

Lag Length: 0 (Automatic - based on t-statistic, lagpval=0.1, maxlag=8)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-4.561278	0.0009
Test critical values: 1% level	-3.646342	
5% level	-2.954021	
10% level	-2.615817	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Augmented Dickey-Fuller Test Equation

Dependent Variable: D(LN_SAGLIK,2)

Method: Least Squares

Date: 06/27/16 Time: 11:38

Sample (adjusted): 1982 2014

Included observations: 33 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(LN_SAGLIK(-1))	-0.775058	0.169921	-4.561278	0.0001
C	0.111705	0.049636	2.250461	0.0317
R-squared	0.401605	Mean dependent var	0.009988	

Adjusted R-squared	0.382302	S.D. dependent var	0.324125
S.E. of regression	0.254742	Akaike info criterion	0.161561
Sum squared resid	2.011698	Schwarz criterion	0.252258
Log likelihood	-0.665754	Hannan-Quinn criter.	0.192078
F-statistic	20.80525	Durbin-Watson stat	1.865038
Prob(F-statistic)	0.000075		

I (1)

VAR Lag Order Selection Criteria

Endogenous variables: LN_HIZMET

LN_SAGLIK

Exogenous variables: C

Date: 06/27/16 Time: 11:40

Sample: 1980 2014

Included observations: 32

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-48.62643	NA	0.081141	3.164152	3.255760	3.194517
1	30.15545	142.7922	0.000758	-1.509716	-1.234890	-1.418619
2	33.98381	6.460365	0.000770	-1.498988	-1.040946	-1.347160
3	54.08115	31.40209*	0.000284*	-2.505072*	-1.863812*	-2.292512*

* indicates lag order selected by the criterion

LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level)

FPE: Final prediction error

AIC: Akaike information criterion

SC: Schwarz information criterion

HQ: Hannan-Quinn information criterion

Vector Autoregression Estimates

Date: 06/27/16 Time: 11:42

Sample (adjusted): 1983 2014

Included observations: 32 after adjustments

Standard errors in () & t-statistics in []

	LN_HIZME T	LN_SAGLI K
LN_HIZMET(-1)	0.785876 (0.19884) [3.95226]	-0.601213 (0.27004) [-2.22641]
LN_HIZMET(-2)	-0.211518 (0.26692) [-0.79244]	-1.461134 (0.36249) [-4.03081]

LN_HIZMET(-3)	-0.052341 (0.18772) [-0.27882]	1.515902 (0.25494) [5.94619]
LN_SAGLIK(-1)	-0.160576 (0.09024) [-1.77951]	1.149390 (0.12254) [9.37937]
LN_SAGLIK(-2)	0.122456 (0.13917) [0.87989]	-0.121844 (0.18900) [-0.64467]
LN_SAGLIK(-3)	0.098084 (0.09427) [1.04046]	0.037744 (0.12802) [0.29482]
C	13.33356 (3.90902) [3.41097]	15.44410 (5.30863) [2.90924]

R-squared	0.831606	0.992498
Adj. R-squared	0.791192	0.990697
Sum sq. Resids	0.285012	0.525646
S.E. equation	0.106773	0.145003
F-statistic	20.57691	551.2253
Log likelihood	30.12931	20.33577
Akaike AIC	-1.445582	-0.833486
Schwarz SC	-1.124952	-0.512856
Mean dependent	31.51647	29.83919
S.D. dependent	0.233662	1.503389

Determinant resid covariance (dof adj.)	0.000191
Determinant resid covariance	0.000117
Log likelihood	54.08115
Akaike information criterion	-2.505072
Schwarz criterion	-1.863812

VAR Granger Causality/Block Exogeneity Wald
Tests

Date: 06/27/16 Time: 11:43

Sample: 1980 2014

Included observations: 32

Dependent variable: LN_HIZMET

Excluded	Chi-sq	df	Prob.
LN_SAGLI			
K	11.01699	3	0.0116
All	11.01699	3	0.0116

Dependent variable: LN_SAGLIK

Excluded	Chi-sq	df	Prob.
LN_HIZME			
T	66.76640	3	0.0000
All	66.76640	3	0.0000

HİZMET - SAĞLIK NEDENSELLİK ANALİZİ

HACKER HATEMİ TEST SONUÇLARI

» run C:\gauss10\HHcte.prg.txt;

This program performs a bootstrap test for causality with endogenous lag order developed by Hacker and Hatemi-J (2010).

Reference: Hacker and Hatemi-J (2010) A Bootstrap Test for Causality with Endogenous Lag Length Choice - theory and application in finance, Working Paper Series in Economics and Institutions of Innovation 223, Royal Institute of Technology, CESIS - Centre of Excellence for Science and Innovation Studies.

This program code is the copyright of the authors. Applications are allowed only if proper reference and acknowledgments are provided. for non-Commercial applications only. No performance guarantee is made. Bug reports are welcome.

AhatTU=	7.7047422	-0.41353624	-4.0607959e-009	0.87202881	4.0969915e-009	0.27570151	3.3672191e-009
	-6.0654868e+008	25461140.	0.060812631	10064671.	0.19575290	-13231765.	-0.31358955
AhatTR=	10.251243	-0.26189031	0.00000000	0.80571934	0.00000000	0.10550472	2.0358307e-009
	-6.0654868e+008	25461140.	0.060812631	10064671.	0.19575290	-13231765.	-0.31358955
AhatSR=	16.281420	-0.26898743	0.00000000	0.71659069	0.00000000	0.00000000	0.00000000
	-8.4983239e+008	17265233.	-0.032703442	13053457.	0.14142832	0.00000000	0.00000000

Information criterion used: lags based on that =Hatemi-J Criterion (HJC) 2.000
Varorder chosen by information criterion (excluding augmentation lag(s)) is 2.000

additional lags=1.000

Wstat = 10.224

Wcriticalvals=

11.242

6.791

5.135

»

SAĞLIK - HİZMET

This program performs a bootstrap test for causality with endogenous lag order developed by Hacker and Hatemi-J (2010).
 Reference: Hacker and Hatemi-J (2010) A Bootstrap Test for Causality with Endogenous Lag Length Choice - theory and application in finance,
 Working Paper Series in Economics and Institutions of Innovation 223, Royal Institute of Technology, CESIS - Centre of Excellence for Science and Innovation Studies.

This program code is the copyright of the authors. Applications are allowed only if proper reference and acknowledgments are provided. for non-Commercial applications only.
 No performance guarantee is made. Bug reports are welcome.

```
AhatIU=
13.047 -0.219 0.000 0.783 0.000 -0.016 0.000
-471949171.026 -17457565.086 -0.162 5757845.010 0.060 29280324.836 0.145
AhatIR=
18.484 -0.284 0.000 0.680 0.000 -0.022 0.000
-471949171.026 -17457565.086 -0.162 5757845.010 0.060 29280324.836 0.145
AhatSR=
13.971 -0.234 0.000 0.760 0.000 0.000 0.000
-392560649.264 10680670.588 0.035 4111251.383 0.034 0.000 0.000
```

```
-----
Information criterion used; lags based on that =Hatemi-J Criterion (HJC) 2.000
Varorder chosen by information criterion (excluding augmentation lag(s)) is 2.000
additional lags=1.000
Wstat = 10.938
Wcriticalvals=
10.374
6.602
4.961
```


GSYH - TURİZM NEDENSELLİK ANALİZİ**TODA – YOMOMATO TEST SONUÇLARI**

Null Hypothesis: GSYIH has a unit root

Exogenous: Constant

Lag Length: 0 (Automatic - based on t-statistic, lagpval=0.1, maxlag=8)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-2.057296	0.2624
Test critical values: 1% level	-3.639407	
5% level	-2.951125	
10% level	-2.614300	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Augmented Dickey-Fuller Test Equation

Dependent Variable: D(GSYIH)

Method: Least Squares

Date: 06/27/16 Time: 11:47

Sample (adjusted): 1981 2014

Included observations: 34 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
GSYIH(-1)	-0.236155	0.114789	-2.057296	0.0479
C	5.070412	2.501533	2.026922	0.0511
R-squared	0.116814	Mean dependent var	-0.038235	
Adjusted R-squared	0.089215	S.D. dependent var	1.847705	
S.E. of regression	1.763359	Akaike info criterion	4.029341	
Sum squared resid	99.50192	Schwarz criterion	4.119126	
Log likelihood	-66.49879	Hannan-Quinn criter.	4.059960	
F-statistic	4.232465	Durbin-Watson stat	1.621298	
Prob(F-statistic)	0.047884			

Null Hypothesis: D(GSYIH) has a unit root
 Exogenous: Constant
 Lag Length: 0 (Automatic - based on t-statistic, lagpval=0.1,
 maxlag=8)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-5.250024	0.0001
Test critical values: 1% level	-3.646342	
5% level	-2.954021	
10% level	-2.615817	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Augmented Dickey-Fuller Test Equation
 Dependent Variable: D(GSYIH,2)
 Method: Least Squares
 Date: 06/27/16 Time: 11:48
 Sample (adjusted): 1982 2014
 Included observations: 33 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(GSYIH(-1))	-0.923385	0.175882	-5.250024	0.0000
C	0.023998	0.325035	0.073832	0.9416
R-squared	0.470653	Mean dependent var		0.057576
Adjusted R-squared	0.453578	S.D. dependent var		2.525453
S.E. of regression	1.866825	Akaike info criterion		4.145047
Sum squared resid	108.0361	Schwarz criterion		4.235744
Log likelihood	-66.39327	Hannan-Quinn criter.		4.175564
F-statistic	27.56276	Durbin-Watson stat		1.982623
Prob(F-statistic)	0.000010			

I (1)

Null Hypothesis: TURIZM has a unit root

Exogenous: Constant

Lag Length: 8 (Automatic - based on t-statistic, lagpval=0.1, maxlag=8)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-0.236816	0.9217
Test critical values: 1% level	-3.711457	
5% level	-2.981038	
10% level	-2.629906	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Augmented Dickey-Fuller Test Equation

Dependent Variable: D(TURIZM)

Method: Least Squares

Date: 06/27/16 Time: 11:49

Sample (adjusted): 1989 2014

Included observations: 26 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
TURIZM(-1)	-0.026344	0.111244	-0.236816	0.8158
D(TURIZM(-1))	0.095969	0.230396	0.416540	0.6825
D(TURIZM(-2))	-0.029488	0.240055	-0.122839	0.9038
D(TURIZM(-3))	-0.343284	0.212829	-1.612962	0.1263
D(TURIZM(-4))	0.121367	0.234079	0.518487	0.6112
D(TURIZM(-5))	-0.328889	0.234768	-1.400907	0.1803
D(TURIZM(-6))	-0.321472	0.233315	-1.377849	0.1872
D(TURIZM(-7))	0.327358	0.246325	1.328970	0.2025
D(TURIZM(-8))	-0.619245	0.295172	-2.097913	0.0521
C	0.444752	0.453421	0.980880	0.3413
R-squared	0.453650	Mean dependent var	0.123077	
Adjusted R-squared	0.146328	S.D. dependent var	0.747961	
S.E. of regression	0.691074	Akaike info criterion	2.382584	
Sum squared resid	7.641334	Schwarz criterion	2.866467	
Log likelihood	-20.97359	Hannan-Quinn criter.	2.521924	
F-statistic	1.476140	Durbin-Watson stat	2.187308	
Prob(F-statistic)	0.237962			

Null Hypothesis: D(TURIZM) has a unit root
 Exogenous: Constant
 Lag Length: 7 (Automatic - based on t-statistic, lagpval=0.1,
 maxlag=8)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-3.237606	0.0290
Test critical values: 1% level	-3.711457	
5% level	-2.981038	
10% level	-2.629906	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Augmented Dickey-Fuller Test Equation
 Dependent Variable: D(TURIZM,2)
 Method: Least Squares
 Date: 06/27/16 Time: 11:50
 Sample (adjusted): 1989 2014
 Included observations: 26 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(TURIZM(-1))	-2.193015	0.677357	-3.237606	0.0048
D(TURIZM(-1),2)	1.271432	0.608861	2.088213	0.0521
D(TURIZM(-2),2)	1.219568	0.507990	2.400771	0.0281
D(TURIZM(-3),2)	0.863795	0.470870	1.834464	0.0841
D(TURIZM(-4),2)	0.971791	0.411589	2.361074	0.0304
D(TURIZM(-5),2)	0.631934	0.356758	1.771322	0.0944
D(TURIZM(-6),2)	0.309736	0.339873	0.911326	0.3749
D(TURIZM(-7),2)	0.636887	0.277574	2.294474	0.0348
C	0.346545	0.178187	1.944839	0.0685
R-squared	0.735960	Mean dependent var	-0.038462	
Adjusted R-squared	0.611706	S.D. dependent var	1.077804	
S.E. of regression	0.671614	Akaike info criterion	2.309159	
Sum squared resid	7.668118	Schwarz criterion	2.744654	
Log likelihood	-21.01907	Hannan-Quinn criter.	2.434566	
F-statistic	5.923034	Durbin-Watson stat	2.209765	
Prob(F-statistic)	0.001037			

I (1)

VAR Lag Order Selection Criteria

Endogenous variables: GSYIH TURIZM

Exogenous variables: C

Date: 06/27/16 Time: 11:50

Sample: 1980 2014

Included observations: 32

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-135.9764	NA	19.06415	8.623523	8.715132	8.653889
1	-89.43371	84.35858*	1.336370*	5.964607*	6.239432*	6.055704*
2	-87.56955	3.145772	1.533426	6.098097	6.556139	6.249925
3	-83.76044	5.951727	1.566189	6.110028	6.751287	6.322587

* indicates lag order selected by the criterion

LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level)

FPE: Final prediction error

AIC: Akaike information criterion

SC: Schwarz information criterion

HQ: Hannan-Quinn information criterion

Vector Autoregression Estimates

Date: 06/27/16 Time: 11:51

Sample (adjusted): 1981 2014

Included observations: 34 after adjustments

Standard errors in () & t-statistics in []

	GSYIH	TURIZM
GSYIH(-1)	0.763925 (0.12480) [6.12131]	-0.020739 (0.04722) [-0.43918]
TURIZM(-1)	0.000306 (0.17033) [0.00180]	0.922805 (0.06445) [14.3178]
C	5.067569 (2.99321) [1.69302]	0.903248 (1.13261) [0.79749]
R-squared	0.580495	0.885644
Adj. R-squared	0.553431	0.878266
Sum sq. Resids	99.50191	14.24682
S.E. equation	1.791574	0.677919
F-statistic	21.44834	120.0412
Log likelihood	-66.49879	-33.45685
Akaike AIC	4.088164	2.144521

Schwarz SC	4.222843	2.279200
Mean dependent	21.59441	3.814706
S.D. dependent	2.680960	1.942996

Determinant resid covariance (dof adj.)	1.175881
Determinant resid covariance	0.977527
Log likelihood	-96.10142
Akaike information criterion	6.005966
Schwarz criterion	6.275324

VAR Granger Causality/Block Exogeneity Wald Tests

Date: 06/27/16 Time: 11:51

Sample: 1980 2014

Included observations: 34

Dependent variable: GSYIH

Excluded	Chi-sq	df	Prob.
TURIZM	3.23E-06	1	0.9986
All	3.23E-06	1	0.9986

Dependent variable: TURIZM

Excluded	Chi-sq	df	Prob.
GSYIH	0.192876	1	0.6605
All	0.192876	1	0.6605

GSYH - TURİZM NEDENSELLİK ANALİZİ

HACKER HATEMİ TEST SONUÇLARI

This program performs a bootstrap test for causality with endogenous lag order developed by Hacker and Hatemi-J (2010).
Reference: Hacker and Hatemi-J (2010) A Bootstrap Test for Causality with Endogenous Lag Length Choice - theory and application in finance,
Working Paper Series in Economics and Institutions of Innovation 223, Royal Institute of Technology, CESIS - Centre of Excellence for Science and Innovation Studies.

This program code is the copyright of the authors. Applications are allowed only if proper reference and acknowledgments are provided. for non-Commercial applications only.
No performance guarantee is made. Bug reports are welcome.

```
AhatTU=  
21.646 -0.577 -0.602 0.162 -0.318 -0.243 0.010  
-3.944 0.150 -0.003 0.119 0.808 0.315 0.098  
AhatTR=  
11.343 -0.194 0.000 0.347 0.000 -0.268 -0.251  
-3.944 0.150 -0.003 0.119 0.808 0.315 0.098  
AhatSR=  
6.484 -0.272 0.000 0.487 0.000 0.000 0.000  
0.659 0.228 -0.028 -0.020 0.755 0.000 0.000  
-----
```

```
Information criterion used; lags based on that =Hatemi-J Criterion (HJC) 2.000  
Varorder chosen by information criterion (excluding augmentation lag(s)) is 2.000  
additional lags=1.000  
Wstat = 7.023  
Wcriticalvals=  
12.367  
7.560  
5.619  
> |
```


TURİZM – GSYH

This program performs a bootstrap test for causality with endogenous lag order developed by Hacker and Hatemi-J (2010).
Reference: Hacker and Hatemi-J (2010) A Bootstrap Test for Causality with Endogenous Lag Length Choice - theory and application in finance,
Working Paper Series in Economics and Institutions of Innovation 223, Royal Institute of Technology, CESIS - Centre of Excellence for Science and Innovation Studies.

This program code is the copyright of the authors. Applications are allowed only if proper reference and acknowledgments are provided. for non-Commercial applications only.
No performance guarantee is made. Bug reports are welcome.

```
AhatTU=  
15.444 -0.571 -0.586 0.377 -0.245 0.041 0.135  
2.237 0.363 0.155 -0.079 0.631 0.171 -0.305  
AhatTR=  
8.035 -0.218 0.000 0.445 0.000 -0.043 -0.185  
2.237 0.363 0.155 -0.079 0.631 0.171 -0.305  
AhatSR=  
5.568 -0.225 0.000 0.493 0.000 0.000 0.000  
0.338 0.393 -0.060 0.005 0.747 0.000 0.000  
-----
```

```
Information criterion used; lags based on that =Hatemi-J Criterion (HJC) 2.000  
Varorder chosen by information criterion (excluding augmentation lag(s)) is 2.000  
additional lags=1.000  
Wstat = 5.704  
Wcriticalvals=  
12.967  
7.487  
5.662
```


EĞİTİM - SAĞLIK NEDENSELLİK ANALİZİ

TODA – YOMOMATO TEST SONUÇLARI

Null Hypothesis: LN_SAGLIK has a unit root

Exogenous: Constant

Lag Length: 3 (Automatic - based on t-statistic, lagpval=0.1, maxlag=8)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-0.530428	0.8719
Test critical values: 1% level	-3.661661	
5% level	-2.960411	
10% level	-2.619160	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Augmented Dickey-Fuller Test Equation

Dependent Variable: D(LN_SAGLIK)

Method: Least Squares

Date: 06/27/16 Time: 11:38

Sample (adjusted): 1984 2014

Included observations: 31 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LN_SAGLIK(-1)	-0.018141	0.034200	-0.530428	0.6003
D(LN_SAGLIK(-1))	0.357759	0.189127	1.891637	0.0697
D(LN_SAGLIK(-2))	-0.244258	0.191548	-1.275181	0.2135
D(LN_SAGLIK(-3))	0.305952	0.185892	1.645859	0.1118
C	0.621783	1.006647	0.617677	0.5422
R-squared	0.176139	Mean dependent var	0.137891	
Adjusted R-squared	0.049391	S.D. dependent var	0.265813	
S.E. of regression	0.259165	Akaike info criterion	0.283988	
Sum squared resid	1.746332	Schwarz criterion	0.515276	
Log likelihood	0.598187	Hannan-Quinn criter.	0.359382	
F-statistic	1.389680	Durbin-Watson stat	1.921748	
Prob(F-statistic)	0.265016			

Null Hypothesis: D(LN_SAGLIK) has a unit root
 Exogenous: Constant
 Lag Length: 0 (Automatic - based on t-statistic, lagpval=0.1,
 maxlag=8)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-4.561278	0.0009
Test critical values: 1% level	-3.646342	
5% level	-2.954021	
10% level	-2.615817	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Augmented Dickey-Fuller Test Equation
 Dependent Variable: D(LN_SAGLIK,2)
 Method: Least Squares
 Date: 06/27/16 Time: 11:38
 Sample (adjusted): 1982 2014
 Included observations: 33 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(LN_SAGLIK(-1))	-0.775058	0.169921	-4.561278	0.0001
C	0.111705	0.049636	2.250461	0.0317
R-squared	0.401605	Mean dependent var		0.009988
Adjusted R-squared	0.382302	S.D. dependent var		0.324125
S.E. of regression	0.254742	Akaike info criterion		0.161561
Sum squared resid	2.011698	Schwarz criterion		0.252258
Log likelihood	-0.665754	Hannan-Quinn criter.		0.192078
F-statistic	20.80525	Durbin-Watson stat		1.865038
Prob(F-statistic)	0.000075			

I (1)

Null Hypothesis: EGITIM has a unit root
 Exogenous: Constant
 Lag Length: 8 (Automatic - based on t-statistic, lagpval=0.1,
 maxlag=8)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-0.306262	0.9111
Test critical values: 1% level	-3.711457	
5% level	-2.981038	
10% level	-2.629906	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Augmented Dickey-Fuller Test Equation
 Dependent Variable: D(EGITIM)
 Method: Least Squares
 Date: 06/27/16 Time: 12:04
 Sample (adjusted): 1989 2014
 Included observations: 26 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
EGITIM(-1)	-0.048626	0.158773	-0.306262	0.7634
D(EGITIM(-1))	0.051372	0.267303	0.192187	0.8500
D(EGITIM(-2))	0.112619	0.261107	0.431314	0.6720
D(EGITIM(-3))	-0.212614	0.295063	-0.720571	0.4816
D(EGITIM(-4))	-0.064745	0.253313	-0.255593	0.8015
D(EGITIM(-5))	-0.409137	0.262107	-1.560959	0.1381
D(EGITIM(-6))	0.008278	0.278397	0.029736	0.9766
D(EGITIM(-7))	-0.184133	0.276721	-0.665410	0.5153
D(EGITIM(-8))	-0.491350	0.294781	-1.666831	0.1150
C	0.383759	0.479051	0.801082	0.4348
R-squared	0.343202	Mean dependent var		0.165385
Adjusted R-squared	-0.026246	S.D. dependent var		0.584426
S.E. of regression	0.592046	Akaike info criterion		2.073258
Sum squared resid	5.608293	Schwarz criterion		2.557141
Log likelihood	-16.95235	Hannan-Quinn criter.		2.212599
F-statistic	0.928959	Durbin-Watson stat		2.222411
Prob(F-statistic)	0.526493			

Null Hypothesis: D(EGITIM) has a unit root
 Exogenous: Constant
 Lag Length: 7 (Automatic - based on t-statistic, lagpval=0.1,
 maxlag=8)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-2.934522	0.0550
Test critical values: 1% level	-3.711457	
5% level	-2.981038	
10% level	-2.629906	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Augmented Dickey-Fuller Test Equation
 Dependent Variable: D(EGITIM,2)
 Method: Least Squares
 Date: 06/27/16 Time: 12:04
 Sample (adjusted): 1989 2014
 Included observations: 26 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(EGITIM(-1))	-2.371297	0.808069	-2.934522	0.0093
D(EGITIM(-1),2)	1.382328	0.725662	1.904919	0.0739
D(EGITIM(-2),2)	1.456538	0.663204	2.196215	0.0422
D(EGITIM(-3),2)	1.219989	0.542159	2.250243	0.0380
D(EGITIM(-4),2)	1.137764	0.492002	2.312521	0.0335
D(EGITIM(-5),2)	0.703876	0.458550	1.535005	0.1432
D(EGITIM(-6),2)	0.694173	0.391119	1.774839	0.0938
D(EGITIM(-7),2)	0.495060	0.286574	1.727510	0.1022
C	0.242973	0.131159	1.852507	0.0814
R-squared	0.615038	Mean dependent var		0.015385
Adjusted R-squared	0.433880	S.D. dependent var		0.765607
S.E. of regression	0.576050	Akaike info criterion		2.002180
Sum squared resid	5.641170	Schwarz criterion		2.437675
Log likelihood	-17.02834	Hannan-Quinn criter.		2.127587
F-statistic	3.395029	Durbin-Watson stat		2.223133
Prob(F-statistic)	0.016273			

I (1)

VAR Lag Order Selection Criteria

Endogenous variables: EGITIM SAGLIK

Exogenous variables: C

Date: 06/27/16 Time: 12:05

Sample: 1980 2014

Included observations: 32

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-101.6790	NA	2.234959	6.479936	6.571545	6.510302
1	-37.13893	116.9788*	0.050871*	2.696183*	2.971009*	2.787280*
2	-35.65398	2.505860	0.059772	2.853374	3.311416	3.005202
3	-30.20933	8.507255	0.055117	2.763083	3.404343	2.975643

* indicates lag order selected by the criterion

LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level)

FPE: Final prediction error

AIC: Akaike information criterion

SC: Schwarz information criterion

HQ: Hannan-Quinn information criterion

Vector Autoregression Estimates

Date: 06/27/16 Time: 12:05

Sample (adjusted): 1981 2014

Included observations: 34 after adjustments

Standard errors in () & t-statistics in []

	EGITIM	SAGLIK
EGITIM(-1)	0.771370 (0.11500) [6.70728]	0.007363 (0.09394) [0.07839]
SAGLIK(-1)	0.187164 (0.07527) [2.48653]	0.992200 (0.06148) [16.1382]
C	0.218608 (0.22733) [0.96163]	0.170563 (0.18568) [0.91858]
R-squared	0.862240	0.955180
Adj. R-squared	0.853353	0.952289
Sum sq. resids	7.452021	4.971667
S.E. equation	0.490294	0.400470
F-statistic	97.01490	330.3308

Log likelihood	-22.44003	-15.55962
Akaike AIC	1.496472	1.091742
Schwarz SC	1.631151	1.226421
Mean dependent	3.032353	3.273529
S.D. dependent	1.280322	1.833412

Determinant resid covariance (dof adj.)	0.038062
Determinant resid covariance	0.031642
Log likelihood	-37.78197
Akaike information criterion	2.575410
Schwarz criterion	2.844768

VAR Granger Causality/Block Exogeneity Wald Tests

Date: 06/27/16 Time: 12:05

Sample: 1980 2014

Included observations: 34

Dependent variable: EGITIM

Excluded	Chi-sq	Df	Prob.
SAGLIK	6.182824	1	0.0129
All	6.182824	1	0.0129

Dependent variable: SAGLIK

Excluded	Chi-sq	Df	Prob.
EGITIM	0.006145	1	0.9375
All	0.006145	1	0.9375

EĞİTİM - SAĞLIK NEDENSELLİK ANALİZİ

HACKER HATEMİ TEST SONUÇLARI

This program performs a bootstrap test for causality with endogenous lag order developed by Hacker and Hatemi-J (2010).
Reference: Hacker and Hatemi-J (2010) A Bootstrap Test for Causality with Endogenous Lag Length Choice - theory and application in finance,
Working Paper Series in Economics and Institutions of Innovation 223, Royal Institute of Technology, CESIS - Centre of Excellence for Science and Innovation Studies.

This program code is the copyright of the authors. Applications are allowed only if proper reference and acknowledgments are provided, for non-Commercial applications only.
No performance guarantee is made. Bug reports are welcome.

```
AhatTU=
-1.434 0.602 0.129 1.016 0.082 -0.334 -0.013
12.784 -2.028 -0.681 -0.467 -0.108 0.602 0.043
AhatTR=
0.152 0.144 0.000 0.873 0.000 0.031 -0.010
12.784 -2.028 -0.681 -0.467 -0.108 0.602 0.043
AhatSR=
0.089 0.178 0.000 0.870 0.000 0.000 0.000
12.538 -1.488 -0.604 -0.469 -0.103 0.000 0.000
```

```
-----
Information criterion used; lags based on that =Hatemi-J Criterion (HJC) 2.000
Varorder chosen by information criterion (excluding augmentation lag(s)) is 2.000
additional lags=1.000
Wstat = 5.645
Wcriticalvals=
10.763
6.659
4.970
»
```


SAĞLIK - EĞİTİM

This program performs a bootstrap test for causality with endogenous lag order developed by Hacker and Hatemi-J (2010).
 Reference: Hacker and Hatemi-J (2010) A Bootstrap Test for Causality with Endogenous Lag Length Choice - theory and application in finance,
 Working Paper Series in Economics and Institutions of Innovation 223, Royal Institute of Technology, CESIS - Centre of Excellence for Science and Innovation Studies.

This program code is the copyright of the authors. Applications are allowed only if proper reference and acknowledgments are provided. for non-Commercial applications only.
 No performance guarantee is made. Bug reports are welcome.

AhatTU=	-2.5524418	-0.47645855	0.026905375	0.88577990	0.12320831	0.89600727	0.14740805	0.24217041	0.059468337
	23.361757	1.2463123	-0.53222644	-0.0039311305	-0.48242461	-3.2536091	-0.77106717	-1.4575664	-0.50197570
AhatTR=	0.10343829	-0.29223194	0.00000000	0.74515619	0.00000000	0.55009142	0.00000000	0.14514834	-0.0082066424
	23.361757	1.2463123	-0.53222644	-0.0039311305	-0.48242461	-3.2536091	-0.77106717	-1.4575664	-0.50197570
AhatSR=	0.068353390	-0.23344420	0.00000000	0.85916361	0.00000000	0.49013379	0.00000000	0.00000000	0.00000000
	16.564924	0.32271911	-0.51252912	-0.51752230	-0.38949957	-2.2934385	-0.41516890	0.00000000	0.00000000

 Information criterion used; lags based on that =Hatemi-J Criterion (HJC) 3.000
 Varorder chosen by information criterion (excluding augmentation lag(s)) is 3.000
 additional lags=1.000
 Wstat = 10.013
 Wcriticalvals=
 14.467
 8.758
 6.724

ÖZGEÇMİŞ

Sibel TORUN 1988 yılında Gaziantep’te doğdu. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü’nden 2013 yılında mezun oldu. 2014 yılında Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmesi Ana Bilim Dalı’nda yüksek lisans eğitimine başladı.

VIATE

Sibel TORUN was born in Gaziantep in 1985. She graduated from the Department of Business, Faculty of Economics and Administrative Sciences at Van Yüzüncü Yıl University in 2013. She has begun the Master of Tourism Management education at Gaziantep University in 2014.